

Leo Trotskij: Balkankrigen 1912-1913

Innehållsförteckning

Redaktionell not.....	3
George Lavan Weissman: Inledning till engelska utgåvan (något förkortad).....	4
Del I På tröskeln till kriget.....	10
1. Balkanfrågan.....	11
Den turkiska revolutionen och proletariatets uppgifter.....	11
I.....	11
II.....	13
Det nya Turkiet.....	14
Balkan, det kapitalistiska Europa och tsarismen.....	18
I. Österrikes och Bulgariens ”konspiration”.....	18
II. Det nya Turkiet står inför gamla svårigheter.....	21
III. Intriger för ”osjälvisk” kompensation.....	23
IV. Bort med tassarna från Balkan! Lämna Tabriz!.....	25
2. Balkanländerna och socialismen.....	28
De bulgariska och serbiska socialdemokraterna.....	28
Balkanfrågan och socialdemokratin.....	33
Från den bulgariska kongressen.....	36
3. Den bulgariska demokratins mysterium.....	40
I ett underutvecklat land.....	40
Den bulgariska parlamentarismen.....	42
Demokrati och absolutism.....	44
Del II Krig.....	46
1. Serbien i krig.....	47
På väg dit.....	47
Belgrad.....	49
Första intryck.....	52
Massor av motsättningar.....	55
Serbiska profiler (Pašić, Paču, Prodanović, Drašković).....	58
Lazar Paču.....	62
Stojan Novaković.....	65
Nikola Pašić.....	69
I.....	69
II.....	72
Den serbiska pressen.....	74
I.....	74
II.....	77
De politiska partierna.....	79
Serbien och Montenegro.....	84
Ur historien om en brigad.....	87
I.....	87
II.....	92
Om kriget.....	95
I.....	95
II.....	95
Brianchaninovs gest (Serbien och de ryska slavofilerna).....	96

Redaktionell not

Nedanstående bok är en översättning av artiklar som Trotskij skrev till en tidning i Kiev, Ukraina, under kriget på Balkan 1912-1913. Dessa samlades i band 6 av hans *Samlade verk* på ryska, under titeln *Balkan och Balkankrigen*. De gavs på 1980-talet ut av Pathfinder Press (*The Balkan Wars 1912-13*, New York 1980), varifrån denna översättning är gjord. Översättning från engelska, Göran Källqvist.

George Lavan Weissman: Inledning till engelska utgåvan (något förkortad)

I september 1906 hölls rättegången mot sovjeten i St Petersburg, som hade lett den besegrade revolutionen 1905. Som ledare för detta revolutionära organ blev den unge Trotskij huvudsaklig talesman för försvaret. Efteråt transporterades de dömda revolutionärerna till Sibirien, varifrån Trotskij i början av 1907 gjorde en djärv flykt.

Han slog sig strax därefter ner i Wien, där hans hustru och son förenades med honom. Här skulle han komma att tillbringa de följande 7 åren av sin andra utlandsexil, tills familjen efter Första världskrigets utbrott tvingades fly till Frankrike.

1908 började Trotskij ge ut sin ryskspråkiga tidning *Pravda* (Sanning), som smugglades in i Ryssland. Han skrev också för andra ryska socialistiska tidningar, som den bolsjevikiska *Proletarij* (Proletären) och den mensjevikiska *Lutj* (Strålen), liksom för socialistiska tidskrifter i Tyskland och Belgien. Han skickade en del artiklar till *Odesskie Novosti* (Nyheter från Odessa), som gavs ut av hans kusin, i vars hushåll Trotskij hade bott som skolpojke i denna stad vid Svarta havet. Men i huvudsak försörjde han sig och sin familj, och fjortondagarstidningen *Pravda*, på inkomster som korrespondent i Wien (under pseudonym) för tidningen *Kievskaja Mysl* (Tankar från Kiev). Denna dagstidning var inte bara störst i Kiev, utan också den mest populära vänstertidningen i södra Ryssland. Trotskij skulle senare säga om sina artiklar, att de hade handlat ”om de mest varierande ämnen, ibland mycket riskabla vad beträffar censuren.... Jag kunde givetvis inte säga allt jag ville i en lagligt utgiven, icke partiansluten tidning. Men jag skrev aldrig något som jag inte ville säga.”¹

Det är intressant att konstatera, att samma år som de flesta av de artiklar som har översatts i denna bok ursprungligen publicerades i *Kievskaja Mysl*, spelade denna tidning en central roll för att avslöja och fördöma den av tsarismen stödda antisemitiska rättegången om blodsritualer i Kiev. Det för en komplott utsatta offret, M N Beilis, hade arresterats i juli 1911, ställdes inför rätta den 25 september 1913, och frisläpptes en månad senare.

På hösten 1912 bad *Kievskaja Mysl* Trotskij att resa till Balkan som dess krigskorrespondent under den nära förestående militära konflikten där. Han lämnade Wien i början av oktober och fick under resan höra att fientligheterna redan hade inletts. Den lilla bergsenklaven Montenegro, som var den enda del av Balkan som de ottomanska turkarna aldrig hade erövrat, hade tjuvstartat och hade den 8 oktober börjat angripa de turkiska ställningarna. Övriga medlemmar i det nyligen bildade Balkan-federationen – Serbien, Bulgarien och Grekland – föredrog att gå via den diplomatiska formaliteten att först ge den turkiska regeringen ett oacceptabelt ultimatum. Dessa förberedelser tog dock inte så mycket tid, och inom de följande tio dagarna befann sig Balkanfederationens samtliga trupper i strid.

Trotskijs skrifter om Balkan och de två Balkankrigen är av enastående intresse och litterärt värde. De publicerades första gången i bokform som *Balkan och Balkankrigen* i band 6 av hans *Sotjinenja* (*Verk*). Denna serie började 1923 ges ut av det Sovjetiska Statliga förlaget, och tolv band gavs ut innan serien stoppades 1927, då förföljelserna av Trotskij och hans anhängare nådde en höjdpunkt. Detta är första gången som det band som innehåller skrifterna om Balkankrigen har översatts till

1 Leo Trotskij, [Mitt liv – försök till en självbiografi](#), på marxistarkiv.se, s 152.

engelska.

Trotskijs framstående levnadstecknare Isaac Deutscher har skrivit följande om Trotskijs krigskorrespondens på Balkan och de skrifter han strax därefter skrev i Frankrike under Första världskrigets första år:

På samma sätt som erfarenheten från kaptenstjänsten hos Hampshiregrenadjärerna hade varit av visst värde för Gibbon, det romerska imperiets historiker, skulle erfarenheten från tiden som samvetsgrann krigskorrespondent bli av värde en dag för Röda Arméns grundare.

Hans krigskorrespondens, som finns tryckt i hans *Verk*, har helt ignorerats efter hans politiska fall. Ändå borde den, samman med hans skrifter från inbördeskriget, förtjäna honom en plats i det militära tänkandets historia. Likt nästan alla marxister, som på allvar fördjupar sig i militära frågor, tog han stort intryck av Clausewitz' klassiska strategiläror. Även om han var amatör hade han den fördelen framför samtida militära experter, clausewitzianer eller anticlausewitzianer, att han såg striden mellan ekonomiska krafter och politiska regimer bakom själva vapenkonflikten. Och han var mer skarpsynt när det gällde de krigförande nationernas moral...

Om, som sagt, Trotskijs litterära öde, och utsträckningen i vilken hans böcker blir lästa eller ej, inte hade varit så intimt förknippade med hans politiska öde och med de sympatier och anti-sympatier som hans blotta namn väcker, skulle han ha haft sin plats i litteraturen enbart på grund av dessa skrifter.²

Angående sina erfarenheter på Balkan noterade Trotskij själv kort: ”Åren 1912-13 fick jag göra en nära bekantskap med Serbien, Bulgarien, Rumänien - och med kriget. I många avseenden var det en viktig förberedelse inte bara för 1914, utan även för 1917.”³

* * *

Inte alla artiklar i denna bok kommer från åren 1912-1913. Artiklarna som utgör del I, ”På tröskeln till krig”, är från 1908-1912. De utgör en allmän inledning och bekantar läsaren med problemen på Balkan, den imperialistiska rivaliteten där, utvecklingen av ungturkarnas revolution och regionens socialdemokratiska rörelse.

Eftersom Trotskijs artiklar inte beskriver händelserna under de två Balkankrigen kronologiskt utan grupperar dem per land – främst Serbien och Bulgarien – kan en summarisk redogörelse för de två konflikterna vara till hjälp för dagens läsare.

På våren och sommaren 1912 slöt Serbien, Bulgarien, Grekland och Montenegro – Rumänien avstod – en rad sammanhängande avtal och militära fördrag om ett gemensamt angrepp på det sönderfallande turkiska imperiet, och om att dela upp de europeiska delarna av detta imperium, som fortfarande utgjorde en stor del av Balkanhalvön och sträckte sig västerut ända från Bosporen till Adriatiska havet.

Stridigheterna började i oktober 1912 och inom två månader hade Turkiet fallit samman militärt. Albanien, Epirus och Makedonien låg i de Balkanallierades händer, och de bulgariska trupper som hade mött de viktigaste turkiska trupperna hade pressat tillbaka dem via Thrakien till Çatalca-linjen, bara 40 kilometer från Konstantinopel [nuvarande Istanbul]. Detta område väster om huvudstaden och Gallipolihalvön, plus de tre belägrade garnisonsstäderna Adrianopel [Edirne], Janina (i

2 Isaac Deutscher, [Den väpnade profeten](#), på marxistarkiv.se, s 137-138.

3 Leo Trotskij, [Mitt liv – försök till en självbiografi](#), s 150.

Grekland) och Skutari [Shkodra] (i Albanien), var det enda som återstod av den turkiska militär-makt som hade dominerat Balkan i århundraden. Den turkiska regeringen sökte fred, och en vapenvila inleddes den 4 december. 12 dagar senare inledde representanter från de krigförande länderna fredsförhandlingar i London under de europeiska stormakternas överinseende.

De fredsvillkor man slutligen nådde fram till minskade Turkiets del av Europa till Konstantinopel och det lilla området Thrakien väster om staden fram till en linje mellan Enos vid Egeiska havet och Midia vid Svarta havet. Det skulle ha inneburit att Turkiet gav upp det belägrade Adrianopel och de två andra kvarvarande garnisonerna. En del av ungturkarna, under ledning av Enver Bey, bestämde sig för att förhindra överlämnandet av Adrianopel, och iscensatte en statskupp som störtade den försönliga storvisiren Kiamil Pasha och mördade hans krigsminister. Det ledde till att fredskonferensen i London avslutades, och stridigheterna på Balkan återupptogs den 24 januari 1913.

Men Adrianopel och de andra belägrade garnisonerna tvingades inom kort kapitulera, vilket inte gav den turkiska regeringen några andra alternativ än att godkänna fredsvillkoren. Londonfördraget undertecknades den 30 maj 1913. Under detta fördrag gav Turkiet upp hela sitt europeiska territorium väster om linjen Enos-Midia och lät de europeiska stormakterna avgöra ödet för Albanien, som hade utropat sig till en självständig stat.

Inget av länderna i Balkanfederationen var nöjda med Londonfördraget, även om alla skrev under det efter påtryckningar från stormakterna. I själva verket hade det andra Balkankriget sitt ursprung i en missämja bland de allierade som stormakterna hade sått i London.

Österrike-Ungern och Italien hade redan tidigt under fredsförhandlingarna tillkännagivit att de skulle erkänna och skydda Albanien överhöghet, och inte låta Serbien få något territorium som nådde till Adriatiska havet – och på så sätt grusa de kustlösa serbernas sedan länge omhuldade dröm om att få en utgång till havet. När Skutari den 23 april 1913, efter en uppgörelse med den turkiska garnisonens befälhavare, överlämnades till kungen av Montenegro (och serberna till synes hade dragit tillbaka belägringen), hotade Österrike-Ungern och Tyskland att ingripa militärt. En flotta i Adriatiska havet med örlogsfartyg från fem europeiska stormakter (Ryssland avstod) inledde en blockad av Montenegro. Efter att kortvarigt ha gjort motstånd drog sig montenegrinerna tillbaka från Skutari – vilket blev det första Balkankrigets sista militära händelse.

Skapandet av ett självständigt Albanien hade hindrat Serbiens och Greklands territoriella ambitioner, och de sistnämnda enades om att kompensera sig med makedonskt territorium, som enligt avtalen och de militära överenskommelserna före kriget hade tilldelats Bulgarien. Redan innan det andra Balkankriget bröt ut började det äga rum incidenter och skärmytslingar mellan serbiska, grekiska och bulgariska trupper.

Dessutom hade stormakterna säkerställt en utvidgning av konflikten på Balkan genom att gå med på kraven från Rumänien, att deras gräns, som kompensation för sin tidigare neutralitet, skulle ”korrigeras” på Bulgariens bekostnad genom att staden Silistra och dess omgivning överläts. Vartefter Bulgariens isolering blev allt tydligare ökade Rumäniens territoriella krav på dem alltmer.

Överdrivet självsäkra efter sina tidigare framgångar mot turkarna, inledde Bulgariens politiska och militära ledare den 29 juni ett nattligt angrepp, utan någon föregående krigsförklaring, mot de grekiska och serbiska trupperna i Makedonien. Anfallet gav snabbt upphov till motangrepp, varpå rumänerna ockuperade Silistra. Sedan bröt den turkiska armén mot det nyligen undertecknade

Londonfördraget och tog tillfället i akt att marschera över Enos-Midia-linjen och utan att möta motstånd återerövra Adrianopel. Överväldigade av de militära katastroferna sökte bulgarerna fred, och en kongress med alla fyra tidigare medlemmar i Balkanfederationen ägde rum i den rumänska huvudstaden. Under Bukarestfreden, som skrevs under den 10 augusti 1913, fick Serbien och Grekland lejonparten av Makedonien, inklusive områden där bulgarerna var majoritet inom befolkningen. Rumänien fick inte bara Silistra utan också södra Dobrudzja, som var befolkat av en blandning av nationaliteter, bland vilka rumänerna bara utgjorde 3% medan bulgarerna utgjorde 48%.

De bulgariska representanterna tvingades resa till Konstantinopel och skriva under ett fredsavtal där Turkiet behöll Adrianopel och det nyligen återerövrade territoriet i Thrakien.

* * *

Under det första Balkankriget hade Trotskij upprepade gången drabbat samman med den bulgariska militärcensuren. Han hade inte bara invänt mot censurens dumheter och oärlighet, utan också mot att den tystade ned rapporter om de grymheter som begicks mot både turkiska soldater och icke stridande, och mot andra folk på Balkan av muslimsk tro. Han protesterade mot försöken att göra de utländska korrespondenterna till språkrör för den bulgariska krigspropagandan. Under perioden mellan krigen återvände han till Wien. Där kunde han, fri från censurens fjättrar, i detalj skriva om ämnen som hade strukits ur hans tidigare rapporter. Han ställde strängt den bulgariska demokratiska intelligentsian till svars för att den samarbetade med, faktiskt bemannade, censuren. Han påbörjade också en artikelserie som fick återverkningar i Ryssland, och hudflängde den ryska reaktionära och liberala pressen för dess konspiratoriska tystnad om de vidrigheter som slaverna på Balkan begick mot turkarna, och för att trumpeta ut sensationsskriverier om turkiska grymheter mot kristna. Artikelserien inleddes med ett öppet brev till den ledande liberala ryske panslavisten Miljukov, och gav en dokumenterad redogörelse för grymheter som hade begåtts av bulgariska och serbiska trupper och ämbetsmän i de ockuperade territorierna.

Efter att Trotskij hade återvänt till Balkan under det andra Balkankriget, reste han till Rumänien. Hans artiklar, som utgör bokens sista del, ”Rumänien efter kriget”, ger en utomordentlig bild av landets politik och kultur, och minoritetsfolkens ställning där – i synnerhet judarna. Han ger mästerliga porträtt av den rumänska socialismens åldersman, Dobrogeanu-Gherea, och den yngre revolutionära ledaren Christian Rakovskij. I sällskap med den sistnämnda reste Trotskij till södra Dobrudzja, som nyligen hade avskilts från Bulgarien. Beskrivningen av denna region, dess landskap och nästan otroliga blandning av nationaliteter är en litterär pärla av första rang, med stycken som är lyriska och andra som är dråpliga.

Den sista artikeln i boken är daterad 13 september 1913 – och mordet på den österrikiske ärkeher-tigen i Sarajevo, den händelse som ledde till Första världskrigets utbrott, var bara nio månader avlägsen. Så tidigt som 1909 hade Trotskij skrivit i *Kievskaja Mysl* att Balkanhalvön var Europas Pandoras ask. Och i sin krigskorrespondens, exempelvis i rapporten från 14 oktober 1912, varnade han för att den politik som de imperialistiska länderna och politikerna på Balkan förde skulle kunna leda till en tragisk katastrof, ”en styrkemätning i alleuropeisk skala som kan innebära ett regelrätt europeiskt krig.”

* * *

... [Utelämnat redaktionella kommentarer i engelska upplagan – öa.]

Även om det ligger utanför bokens område har det föreslagits att en kort redogörelse för Balkans historia efter 1913 skulle kunna vara av användning för läsare som inte är bekanta med händelseutvecklingen där.

Alla länder på Balkan var indragna i Första världskriget. För dem var det i grund och botten en fortsättning av de nyligen avslutade Balkankrigen. Serbien hölls ansvarigt för att ha stött de bosniska nationalisternas mord på den österrikiske tronarvingen och angreps av Österrike-Ungern, med stöd från Tyskland (Centralmakterna). Ententen (eller de Allierade – Ryssland, Frankrike, Storbritannien) stödde Serbien, till vilket Montenegro och så småningom Rumänien och Grekland anslöt sig. Bulgarien hoppades återta territorium som de hade förlorat under andra Balkankriget, och anslöt sig, precis som Turkiet, till Centralmakterna. Men Centralmakternas nederlag gjorde att dessa två länder hamnade i en ännu sämre situation än tidigare. Ententens allierade på Balkan kompengades territoriellt och med krigsskadestånd på sina besegrade grannars bekostnad – huvudsakligen det uppstyckade Österrike-Ungern. Utöver territorier från det störtade kejsardömet tilläts Rumänien ta Bessarabien från den unga sovjetrepubliken.

1918 gick Montenegro samman med Serbien, som, i och med sina förvärv från Österrike-Ungern, därefter bytte namn till Kungadömet för serber, kroater och slovener (1929 bytte de namn till Jugoslavien).

Balkanländernas härskande klasser försökte utan framgång undvika Andra världskriget, delvis på grund av inre motsättningar om vilken sida som skulle vinna och delvis av rädsla för vilka revolutionära konsekvenser krigets förödelse skulle leda till. Inledningsvis – under Stalin-Hitler-pakten – erövrade Sovjetunionen Bessarabien och norra Bukovina från Rumänien. Hitler lyssnade inte till de rumänska vädjandena och tvingade det också att ge upp norra Transsylvanien till Ungern och återlämna södra Dobruzja till Bulgarien. När Tyskland bröt Stalin-Hitler-pakten i juni 1941 anslöt sig rumänska trupper till angreppet mot Sovjetunionen och återerövrade Bessarabien och norra Bukovina.

Vid Andra världskrigets utbrott förklarade Jugoslavien sig vara neutralt, men 1941 provocerade furst Pauls allt öppnare välvillighet mot alliansen mellan Rom och Berlin en framgångsrik statskupp av profranska och probrittiska officerare. Det ledde till en tysk invasion och den jugoslaviska armén kapitulerade inom mindre än två veckor.

Albanien invaderades och annekterades 1939 av Italien och därifrån inledde Mussolini 1940 ett angrepp på Grekland. Men grekernas motangrepp drev tillbaka inkräktarna. Den tyska armén ockuperade hela Grekland 1941.

Bulgarien gick med i kriget i december 1941. Dess trupper hjälpte främst tyskarna som ockupationsstyrkor i Jugoslavien och Grekland.

Turkiet, som 1923 hade blivit en republik, skrev 1941 under en icke-angreppspakt med Tyskland, men bröt 1944 förbindelserna och förklarade 1945 krig mot Tyskland, och kvalificerade sig på så sätt som en av de segerrika allierade.

Under Andra världskrigets slutskede och de första åren efter kriget upplevde Balkanländerna, utom Grekland, en grundläggande social omvandling, där godsägarväldet och kapitalismen krossades. I

Jugoslavien och Albanien åtföljdes detta av partisanrörelser som kombinerade kampen mot ockupationstrupperna med ett klasskrig. Dessa rörelser leddes av inhemska kommunistpartier som hade skolats och formats av stalinismen. Om vi betraktar det ur Marx' och Engels' och de tidiga bolsjevikledarnas revolutionärt socialistiska synvinkel, fick således de sociala omvandlingarna en förvanskad och deformerad karaktär. Men när de ledde kampen hade de fått en massbas som inte bara gav dem en egen styrka oberoende av Kreml, utan också var en källa till klasstryck underifrån.

Under slutoffensiven mot den tyska armén ockuperades å andra sidan Rumänien och Bulgarien av sovjetiska trupper. Det gick en tid efter ockupationen av dem innan Kreml insåg att samarbetet med deras imperialistiska allierade under kriget hade förvandlats till en fientlighet som skulle komma att kallas Kalla kriget.

För att hindra imperialismen från att återta makten i Östeuropa beordrade Moskva då lokala kommunistpartier att förändra koalitionsregimerna och kasta ut den gamla samhällsordningens representanter. Genom att under en hård byråkratisk och militär kontroll utnyttja arbetarnas och fattigböndernas organisationer, störtade stalinisterna den gamla samhällsordningen, upprättade planekonomier och skapade dagens deformerade arbetarstater.

I juni 1948 formaliserades brytningen mellan Jugoslavien och Kreml genom att det jugoslaviska kommunistpartiet uteslöts ur Kominform, den organisation som Stalin hade bildat för att kontrollera kommunistpartierna i Östeuropa. Uppmaningar från Sovjetunionen och dess satelliter att störta Tito negligerades i Jugoslavien, och i själva verket samlades folket kring honom. Kominformländerna bröt alla förbindelser, underlät att uppfylla sina ekonomiska skyldigheter och sa upp sina fördrag med det förhårdade Jugoslavien – men förgäves: regimen i Belgrad red ut stormen.

Inledningsvis hade Stalin givit Tito fria händer att ta itu med Albanien, och Tito lade grunden för att införliva landet i den multinationella jugoslaviska staten. Det var bara utbrottet av konflikten mellan Tito och Stalin som räddade det albanska kommunistpartiets ledare Enver Hoxhas ställning och landets självständiga existens. Följaktligen blev de albanska kommunisterna Kremls mest entusiastiska förkämpar under dess kampanj mot Jugoslavien.

Men när Stalins efterträdare började inleda ett närmande till Belgrad, tvekade de albanska ledarna. Chrusjtjov besökte Albanien 1959, men hans smicker och en ökad sovjetisk ekonomisk hjälp lyckades inte blidka albanerna. När den sino-sovjetiska sprickan utvecklades till en öppen splittring stödde det albanska kommunistpartiet innerligt Beijing.

Även om trenderna till politisk revolution inte är lika utvecklade på Balkan som i Polen, Ungern och Tjeckoslovakien, där de har blossat upp i massaktioner, så finns det en tydlig bångstyrighet. Det exemplifieras bäst i Rumänien, där den har uppmuntrat regimen att – inom gränser som är uträknade att inte provocera Kreml till drastiska handlingar – flörta diplomatiskt och handelspolitiskt med både Kina och imperialistmakterna.

September 1979

Del I

På tröskeln till kriget

1. Balkanfrågan

Den turkiska revolutionen och proletariatets uppgifter

I

Den ryska revolutionen [1905] har givit ekon på platser långt utanför Rysslands gränser. I Väst-europa har den orsakat ett stormigt uppsving för den proletära rörelsen. Samtidigt har den dragit in folken i Asien i det politiska livet. I Persien, som gränsar till Kaukasien* och direkt påverkas av händelserna där, har det inletts en revolutionär kamp som med varierande framgång redan har varat i mer än två år.⁴ I Kina, Indien, överallt, reser sig massorna mot sina egna tyranner och mot de europeiska plundrarna (kapitalister, missionärer, etc.) som inte bara suger ut det europeiska prole-

* Varje tänkande arbetare borde uppmärksamt följa den revolutionära kampen i hela världen. För att göra det måste man framförallt med hjälp av kartor bekanta sig med läget i stater och länder. Organisationer borde i detta avseende hjälpa till genom att tillhandahålla de instruktioner som behövs. - L.T.

[Kaukasien, eller Kaukasus, är regionen mellan Svarta havet och Kaspiska havet. Den korsas av Kaukasusbergen och gränsar till Turkiet och Iran (Persien). I det nuvarande Sovjetunionen är norra Kaukasien en del av den Ryska sovjetiska förbundsrepubliken, medan södra delarna, Transkaukasien, omfattar Georgiska socialistiska sovjetrepubliken, Azerbajdzjans SSR och Armeniska SSR – engelska redaktörens not.]

- 4 I Persien, som nu heter Iran, fick uppsvinget 1905 och 1906 en verklig masskaraktär. Men oppositionen mot regimen härrörde från slutet på 1800-talet, då alla klasser blev förbittrade över shahens lättsinniga överlämnande av landets finanser och resurser till brittiska och ryska kapitalister. Han gav dessa koncessionshavare monopol och rättigheter inom tobaksförsäljning, telegraflinjer, fiske, skogsbruk, ädelstensgruvor, etc. 1879 organiserades dessutom en persisk kosackbrigad under befäl av en rysk officer, och en rysk general utsågs till "rådgivare" till tronarvingen. Det var under denna period som briterna tog över landets rika oljetillgångar och kontrollen över hela Persiska vikens kust. Denna plundring av landets rikedomar ledde till protester, inte bara från den unga persiska borgarklassen utan också från feodala och byråkratiska skikt och från prästerskapet. Japans seger över Ryssland 1905 krossade de ryska generalernas skenbara oöverbärrighet i persernas ögon, och den ryska revolutionen samma år gav ett handlingsmönster åt den persiska nationella rörelsen. I den ryska olje-hamnen Baku vid Kaspiska havet fanns tusentals persiska arbetare liksom persiska politiska emigranter, som genomtyrades av den utvecklade revolutionära ideologi som svepte över Ryssland. De tryckte tillkännagivanden och köpte vapen och återvände till Persien. Revolutionens första gnistor ägde rum i Teheran när ett stort antal stadsinvånare inledde *basts* – sittedemonstrationer i moskéer och utländska ambassader och sådana ställen, där de repressiva styrkorna tvekade att angripa dem. Oroligheter och *basts* följde på varandra och nådde en höjdpunkt i augusti 1906 när hela byar deltog i *basts* och de mest inflytelserika prästerna (*mujahid*) och tusentals stadsinvånare lämnade huvudstaden för en *bast* i staden Qum. Ett *Majlis* (parlament) sammankallades i oktober 1906, och det genomförde många progressiva reformer, och tvingade i september 1907 den nye shahen, Mohammed Ali, att skriva under "ett tillägg till grundlagen" som i grund och botten var en konstitution. Men shahen kände sig inom kort stark nog för att med utländsk hjälp inleda en motoffensiv. Den turkiske sultanen Abdul Hamid hjälpte till genom att låta sina trupper ockupera Persiens azerbajdzjanska provins. Den ryska tsarismen kunde, nu när revolution på dess territorium hade kvästs, också stöda shahen. Och Storbritannien, som av konkurrensskäl hade gynnat konstitutionalisterna, slöt 1907 en överenskommelse med Ryssland om att dela upp Persien i inflytelsesfärer, och började, åtminstone officiellt, stöda shahen. Den reaktionära trenden kulminerade 1908 med en kupp under ledning av överste Lyachov, de persiska kosackernas ryska befälhavare, som bombarderade *Majlis*, skingrade dess deputerade och *mujahider* och hängde de "farligaste". Lyachov utsågs till militär-guvernör över Teheran med diktatorsbefogenheter. Under det efterföljande inbördeskriget återerövrade konstitutionalisterna Teheran i augusti 1909, och shahen sökte sin tillflykt till den ryska ambassaden och så småningom i Ryssland. *Majlis* satte hans son, Ahmed Mirza, på tronen. Men koalitionen mellan de styrkor som utgjorde den konstitutionalistiska rörelsen föll snabbt sönder. Adeln och prästerna ansåg att revolutionen var färdig i och med att deras styre och privilegier hade återupprättats, medan städernas handelsmän och hantverkare ville gå vidare. I slutet av 1911 kände Storbritannien och Ryssland att de kunde tvinga på den persiska regeringen utländska "rådgivare" som de hade valt ut. Först vägrade *Majlis*, men efter att ryska trupper hade trängt in i landet kapitulerade det. Därefter upplöstes *Majlis* i två år, möten förbjöds i hela landet, och de flesta tidningar stängdes. Persien blev kvar i den brittiska och ryska imperialismens bojar fram till 1917.

tariatet utan också plundrar folken i Asien. Det senaste ekot från den ryska revolutionen är den revolution som ägde rum i Turkiet i somras.

Turkiet ligger på Balkanhalvön i Europas sydöstra hörn. Sedan evinnerliga tider har detta land varit typexempel på stagnation, livlöshet och despoti. Sultanen i Konstantinopel var ingalunda underlägsen sin bror i St Petersburg, och överträffade honom på många sätt. Folk av en annan ras eller religion (slaver, armenier, greker) underkastades djävulska förföljelser. Men sultanens eget folk – de muslimska turkarna – levde inte heller lyckligt. Bönderna förslavades under ämbetsmän och godsägare och var fattiga, okunniga och offer för vidskepelse. Det fanns inte många skolor. Upprättandet av fabriker hindrades på alla möjliga sätt av sultanens regering, eftersom den var rädd för att det skulle utvecklas ett proletariat. Det fanns spioner överallt. Den förskingring och det slöseri som sultanens byråkrati (precis som tsarens) hängav sig åt var gränslöst. Allt detta ledde till att staten var fullkomligt förfallen. De europeiska ländernas kapitalistiska regeringar samlades runt den som hungriga hundar, och alla försökte de bita av en bit åt sig själv. Och sultanen Abdul Hamid fortsatte att dra på sig skulder, och återbetalningen av dem sög blodet ur hans undersåtar. Folkets missnöje hade ökat under lång tid, och under inverkan av händelserna i Ryssland och Persien har de nu brutit ut öppet.

I Ryssland var det proletariatet som trädde fram som främsta förkämpe för revolutionen. Men, som jag redan har nämnt, existerade industrin i Turkiet bara i outvecklad form, så proletariatet är litet till antalet och svagt. Den turkiska intelligentsians mest bildade delar, såsom lärare, ingenjörer och så vidare, hittar inte mycket utrymme för sina talanger i skolor eller fabriker och har därför blivit officerare. Många av dem har studerat i västeuropeiska länder och blivit bekanta med regimen som finns där – bara för att när de återvänder hem stöta på de turkiska soldaternas okunnighet och fattigdom och statens usla villkor. Det har fyllt dem med bitterhet, varför officerskåren har blivit brännpunkt för missnöje och upproriskhet.

När revolten bröt ut i juli i år [1908], stod sultanen nästan omedelbart praktiskt taget utan någon armé. Förband efter förband gick över till revolutionens sida. De okunniga soldaterna förstod visserligen inte rörelsens mål, men missnöjet med deras villkor fick dem att följa sina officerare, som kategoriskt krävde en konstitution och annars hotade att störta sultanen. Det återstod inget annat för Abdul Hamid än att ta till eftergifter: han ”beviljade” en konstitution (sultaner ”beviljar” alltid saker när de har kniven mot strupen), gav en regering av liberaler makten och vidtog åtgärder för att hålla val till ett parlament.

Omedelbart väcktes landet till liv. En oändlig rad möten inleddes. Många nya tidningar dök upp. Turkiets unga proletariat vaknade som efter en åskknall. Strejker bröt ut. Arbetarorganisationer uppstod. I Smyrna började man ge ut den första socialistiska tidningen.

När jag skriver dessa rader har det turkiska parlamentet sammanträtt, med en majoritet av ung-turkiska reformivrare. Den närmaste framtiden kommer att visa vilket öde denna turkiska ”Duma” kommer att möta.*

* Duman var en lagstiftande församling som inrättades i det tsaristiska Ryssland som ett resultat av 1905 års revolution.

II

De kapitalistiska staterna slet den gamla tidens hjälplösa Turkiet i stycken. Österrike kapade för 30 år sedan åt sig två provinser från Turkiet – Bosnien och Hercegovina, som huvudsakligen befolkas av serber. Med diplomaternas tjuvjargong kallas denna plundring för en ”ockupation”, det vill säga en sorts tillfälligt övertagande av ifrågavarande provinser. Men Österrike har varit i obehindrad besittning av dem i tre decennier.

När Turkiet skakade av sig sultanens diktatur och folket själv tog hand om landets angelägenheter blev de europeiska hajarna oroliga. Turkarnas stat var starkare och de kanske skulle kräva att få tillbaka något. Österrike skyndade sig att förkunna att hennes ockupation var en ”annektering” – ett definitivt övertagande av det berörda territoriet. I grund och botten förändrade det ingenting eftersom Bosnien och Hercegovina ändå befann sig i österrikiska händer. Icke desto mindre protesterade turkarna och krävde kompensation. Det pågår för närvarande förhandlingar mellan de turkiska och österrikiska regeringarna om denna fråga.

Men det som är av intresse för oss nu är i och för sig inte dessa förhandlingar, utan det tumult som den österrikiska annekteringen orsakade bland Rysslands borgerliga partier, med kadeterna i spetsen. ”Bosnien bebos av serber, och serberna är slaver och därmed våra bröder. Därför måste den ryska regeringen omedelbart vidta mått och steg för att befria Bosnien från den österrikiska fångenskapen!” Detta ylande frammanar kadeterna överallt, i tidningar och på möten.

Vi socialdemokrater måste bestämt gå mot denna absurda och skadliga agitation. Tänk efter – liberalerna förslår att tsarens regering ska befria slaverna på Balkanhalvön. Men finns det inte slaver på närmare håll som behöver befrias från det tsaristiska styret? Polackerna är också ”slaver”. Och deras situation under enväldets hül är ojämförligt mycket värre än serbernas situation under Österrike.

Polacker och ukrainare, vitryssar och judar, armenier och georgier, slaver och icke-slaver – alla vadar vi upp till knäna i blod som varje dag spills av det tsaristiska gänget. Och liberalerna uppmanar denna regering, den skyldigaste av dem alla, att befria serberna från Österrikes grepp. Varför? Så att tsaren kan ta dem i sitt eget, ännu smutsigare och blodigare grepp!

Det ryska proletariatet kan inte uppmana Romanov att kämpa mot Österrike, ty Österrike är inte vår fiende och Romanov är inte vår vän.⁵ Precis som det serbiska folket har vi en verklig och tillförlitlig allierad i Österrike, nämligen det österrikiska proletariatet, som för en kamp på liv och död mot sin egen regering. För vår del får vi inte stärka den tsaristiska regeringen för att kämpa mot Österrike, vi får inte förse den med fler rekryter, får inte rösta på dess budget och lån, som kadetförrädarna gör i Duman, utan vi måste tvärtom försvaga den på alla sätt tills vi kan utdela den slutgiltiga dödsstöten.

Det ryska enväldet är svuren fiende till fria folk över hela världen. För inte så länge sedan upplöste den tsaristiske överste Lyachov personligen det persiska Majlis (parlamentet), och vid första bästa gynnsamma tillfälle kommer den tsaristiska regeringen tveklöst att försöka slå mot det nya Turkiet.

5 Trotskij syftar på tsar Nikolaus II:s efternamn (Romanov). Romanov var den familj som hade den tsaristiska dynastins makt mellan 1613 och 1917.

Det är därför vår kamp mot tsarismen är av världsomfattande betydelse. Vi kommer att göra Bosniens serber, såväl som förtryckta folk i allmänhet, den bästa tjänsten när vi slår kronan från Nikolaus II:s huvud. Vi kan inte ge de tsaristiska bajonetterna något som helst stöd – bajonetter som är nersmetade med vårt eget blod!

Pravda nr 2
17 (30) december 1908

Det nya Turkiet

Ungturkarna står på höjdpunkten av sitt inflytande. De har majoritet i parlamentet. Presidenten är ungturk. Sultanen håller outtröttligt de tidigare rebellerna i sin famn. Den europeiska diplomatin är beredda att krama dem till döds... Har det gått många år sedan den dag då Ahmed Riza, en emigrant som bodde i Paris och redigerade en underjordisk tidning, vädjade till den Första fredskonferensen i Haag att försvara det turkiska folket från Konstantinopels ohämmade tyranni?⁶ Han visades bryskt på dörren. Inte en enda diplomat var benägen att lyssna på honom. Den nederländska regeringen hotade att utvisa honom från landet som en ”bråkig utlänning”. Han knackade förgäves på hos inflytelserika parlamentariker: de ville inte ta emot honom. Bara socialisten Van Kol gav honom stöd och sammankallade ett möte under sitt ordförandeskap, där Ahmed Riza vädjade om publikens medkänsla. Men nu skyndar sig de europeiska regeringarnas inofficiella organ att lugna det turkiska parlamentet att han är i åtnjutande av de europeiska ministärernas välförtjänta sympati... Bülow tvekar inte att i riksdagen betyga den högaktning han känner för de turkiska officerare som är den revolutionära statskuppens hjältar. (”Vi ska komma ihåg det ni har sagt, herr rikskansler!” skrev Parvus i samband med detta tal.)⁷

Seger är det effektivaste argumentet av alla, och framgång den mest övertygande rekommendationen. Men vilken är hemligheten bakom seger och vad är nyckeln till denna häpnadsväckande framgång?

Om detta ämne har *Retj* skrivit, och förebrått vänstern: i Turkiet gick de olika klasserna ut i strid och behöll samma hierarki mellan sig som den i landets ekonomiska liv. De ekonomiskt dominerande klasserna behöll sitt herravälde över massorna under revolutionen – härav följde segern.

Och i sin tur uppmanar *Novoje Vremja* med moraliserande hyckleri kadeterna att lägga märke till att ungturkarna till skillnad från Rysslands dogmatiska liberaler höll hårt i den patriotiska nationalismens fana och inte för ett ögonblick bröt med folkets monarkistiska och religiösa tro – det var därför de kom till makten.

Inom politiken såväl som det privata livet finns det inget billigare än att moralisera – inget billigare eller mer meningslöst. Men många människor ser det som tilltalande eftersom det räddar dem från att tvingas undersöka händelsernas objektiva mekanism.

6 Första fredskonferensen i Haag var den internationella fredskonferensen 1899 som sammankallades av Ryssland och hölls i Haag, Nederländerna. Dess viktigaste landvinning var upprättandet av en permanent skiljedomstol, känd som Haagtribunalen. Den Andra fredskonferensen hölls 1907. En tredje konferens var planerad till 1916 men måste ställas in på grund av Första världskriget.

7 Furst Bernhard von Bülow (1848-1929) var rikskansler i Tyskland mellan 1900 och 1909. Parvus var pseudonym för den socialdemokratiska författaren och teoretikern Alexander I Helphand.

Vad förklarar ungturkarnas uppseendeväckande seger, deras seger som uppnåddes nästan utan ansträngningar eller uppoffringar?

I objektiv mening är en revolution en kamp om statsmakten. Den sistnämnda är direkt beroende av armén. Det är därför varenda revolution i historien öppet har ställt frågan ”På vems sida står armén?”, och har besvarat den på ena eller andra sättet. Under den turkiska revolutionen – och det utgör dess speciella yttre drag – klev armén själv fram som bärare av de befriande idéerna. Det krävdes inte att en ny samhällsklass måste övervinna ett väpnat motstånd, utan den behövde tvärtom bara spela rollen som sympatiskt inställd kör åt de revolutionära officerarna, som ledde sina män mot sultanens regering.

I sitt ursprung och historiska traditioner är Turkiet en militärstat. För närvarande är de först bland Europas länder vad gäller sin armés *relativa* storlek. En stor armé kräver ett stort antal officerare. En del av dessa kom från arméns led genom lång tjänstgöring. Men trots sitt barbariska motstånd mot den historiska utvecklingens krav, tvingades Yildizpalatset* i viss mån göra sin armé europeisk och ge landets utbildade män tillgång till den. De sistnämnda lät inte armén vänta. Den turkiska industrins obetydlighet och stadskulturens låga utvecklingsnivå gav knappt den turkiska intelligentian några andra öppningar än att tjänstgöra som officerare eller ämbetsmän. Således organiserade staten den framväxande borgerliga nationens militära förtrupp inom sig: den tänkande, kritiska, missnöjda intelligentian. Under de senaste åren har det förekommit en ständig rad oroligheter i den turkiska armén på grund av uteblivna löner eller försenade befordringar. Trupper erövrade en telegrafstation och inledde direkta förhandlingar med Yildiz. Sultanens potentater hade inget annat alternativ än att kapitulera. På detta sätt genomgick regementet efter regementet upprorets skola.

Efter revoltens framgång talade många europeiska politiker och publicister med mystisk min om ungturkarnas genialt uttänkta organisation, som påstods ha haft sina tentakler överallt. Denna naiva uppfattning återspeglade bara deras fetischartade vidskepelse när de ställs inför framgångar. I själva verket var de revolutionära banden mellan officerarna, speciellt i garnisonerna i Konstantinopel och Adrianopel, helt otillräckliga. Som Niazi Bey och Enver Bey själv erkände, bröt revolten ut vid en tidpunkt då ungturkarna var ”helt oförberedda” på den. Men arméns egen automatiska organisering kom till deras räddning. De hungriga, trasiga soldaternas spontana missnöje fick dem självklart att stödja officerarna som politiskt var mot regeringen, och på så sätt omvandlades arméns mekaniska disciplin på ett naturligt sätt till revolutionens inre disciplin.

Samtidigt med armérevolten bröt den byråkratiska apparaten samman. I den serbiska tidigare ministern Vladan Georgiević’ lilla bok säger han att de tre makedoniska distriktens *kaimakamer* och *mutessarifer*⁸ under början av revolten uppmanade invånarna att skicka telegram till Yildiz och begära att 1876 års konstitution skulle återupprättas.⁸ Under dessa omständigheter kunde Abdul Hamid inte göra annat än erbjuda sig att bli hedersordförande i kommittén *Shura i Umet* (Enhet och framsteg).⁹

* Sultanens palats.

§ Administrativa ämbetsmän i de turkiska distrikten och deras ställföreträdare.

8 Vladan Đorđević, *Die Türkische Revolution* (1908), s 4-5.

9 Här verkar det ha blivit ett fel i översättningen från den turkiska till den ryska texten. Namnet på Enhet och framstegskommittén var *İttihad ve Terekki*. *Shura i Umet* (Nationellt möte) var namnet på en ungturkisk tidning som gavs ut i Paris före revolutionen 1908 och därefter i Konstantinopel.

Bland de uppgifter som den turkiska revolutionen sätter upp framför sig (ekonomiskt oberoende, nationell enhet, politisk frihet) finns självbestämmande för den borgerliga nationen, och i denna mening tillhör den traditionerna från 1789-1848.¹⁰ Men under ledning av sina officerare fungerade armén som nationens verkställande organ, vilket omedelbart gav händelserna en planerad karaktär likt militära manövrar. Men det skulle ha varit fullständigt nonsens (och många personer gjorde sig skyldig till detta) att betrakta händelserna i Turkiet i juli förra året som en militärkupp och behandla dem som jämförbara med en militärdynastisk statskupp i Serbien. De turkiska officerarnas styrka och hemligheten bakom deras framgång är inte någon strålande organiserad ”plan” eller djävulskt listig sammansvärjning, utan den aktiva sympati som de utvecklade klasserna visade dem: handelsmännen, hantverkarna, arbetarna, delar av ämbetsmännen och prästerskapet, och slutligen landsbygden som den förkroppsligades i bondearmén.

Men utöver sin ”sympati” tar alla dessa klasser också med sig sina intressen, krav och förhoppningar. Alla deras sedan länge undertryckta sociala strävanden kommer ut i det öppna, nu när ett parlament har givit dem ett centrum för sina önsknings. Bitter besvikelse väntar den som tror att den turkiska revolutionen redan är över. Bland de besvikna kommer inte bara Abdul Hamid att finnas, utan också – som det verkar – det ungturkiska partiet.

Först och främst står den *nationella frågan*. Den turkiska befolkningens brokiga sammansättning vad gäller nationalitet och religion leder till kraftfulla centrifugala tendenser. Den gamla regimen trodde att den kunde övervinna dem med hjälp den mekaniska tyngden hos armén, som uteslutande rekryterades bland muslimer. Men i själva verket ledde det till att staten föll samman. Enbart under Abdul Hamids styre förlorade Turkiet Bulgarien, östra Rumelien, Bosnien och Hercegovina, Egypten, Tunisien och Dobrudzja. Anatolien har hjälplöst hamnat under Tysklands ekonomiska och politiska diktatur. Just innan revolutionen var Österrike på väg att bygga en järnväg genom regionen Novibazar [Novi Pazar] för att få en strategisk väg till Makedonien. Å andra sidan verkade Storbritannien, tvärtemot Österrike, direkt för ett projekt för makedonskt självstyre.... Det gick inte att se något slut på uppstyckningen av Turkiet. Ändå är ett omfattande och ekonomiskt *enat* territorium en nödvändig förutsättning för en industriell utveckling. Det gäller inte bara Turkiet, utan Balkanhalvön i sin helhet. Det är inte den nationella mångfalden utan det faktum att den splittras upp i många stater som tynger den sistnämnda som en förbannelse. Tullgränser delar den på ett konstgjort sätt i separata bitar. De kapitalistiska ländernas intriger är sammanflätade med Balkandynastiernas blodiga ränksmiderier. Om dessa förhållanden fortsätter kommer Balkanhalvön att fortsätta vara en Pandoras ask. Bara en enda stat av Balkans alla nationaliteter på en demokratisk, förbundsstatlig grund, efter mönster från Schweiz eller USA, kan ge Balkan inre fred och skapa förutsättningar för en mäktig utveckling av produktivkrafterna.

Men ungturkarna har bestämt avvisat den vägen. De representerar den härskande nationen och har sin egen nationella armé, och vill vara och förbli nationella centralister. Högern går konsekvent mot till och med provinsiellt självstyre. Kampen mot de starka centrifugala tendenserna gör ungturkarna till anhängare av en ”stark central makt” och driver dem i riktning mot en överenskommelse med sultanen *quand même* [oavsett vad]. Det innebär att så fort knuten av nationella motsättningar börjar

¹⁰ Traditionerna från 1789-1848 syftar på perioderna av borgerliga revolutioner, till att börja med den stora franska revolutionen och vidare till de demokratiska och nationalistiska revolutionerna 1848. De sistnämnda utgjorde slutet på denna period i Europa. De efterföljande revolutionerna kännetecknades av att arbetarklassen trädde in på den historiska scenen med den socialistiska revolutionens uppgifter.

nystas upp inom parlamentarismens ramar, kommer ungturkarnas höger att öppet gå över till kontrarevolutionens sida.

Efter den nationella frågan kommer den *sociala frågan*.

För det första har vi *bönderna*. De bär militarismens tunga börda, är underkastade halv livegenskap, och en femtedel saknar jord, och de kommer på ett eller annat sätt att göra upp räkningen med den nya regimen. Och ändå har bara en organisation i Makedonien och Adrianopel (Sandanskys bulgariska grupp) fört fram ett mer eller mindre radikalt jordbruksprogram. Vad gäller det härskande ungturkiska partiet, där jordägande bejer är framträdande,* förnekar det i sin nationellt liberala blindhet fullständigt att det finns någon bondefråga. Uppenbarligen hoppas ungturkarna att en omöblering av administrationen, tillsammans med de parlamentariska formerna och procedurerna, i sig själva kommer att tillfredsställa bönderna. De misstar sig fullständigt. Missnöjet på landsbygden med de nya tingens ordning kommer dessutom oundvikligen att återspeglas i armén, som består av bönder. Soldaternas självmedvetande måste ha ökat betydligt under de senaste månaderna. Och om ett parti som baseras på officerare inte ger bönderna någonting, och sedan börjar skärpa disciplinen inom armén, så kan det med lätthet hända att soldaterna kommer att resa sig sina officerare, precis som officerarna tidigare reste sig mot Abdul Hamid.

Jämte bondefrågan finns *arbetarfrågan*.

Som jag har sagt tidigare är den turkiska industrin väldigt svag. Sultanens regim undergrävde inte bara landets ekonomiska grundvalar med sin politik, utan hindrade också medvetet inrättandet av fabriker, på grund av en sund rädsla för proletariatet. Men det visade sig vara omöjligt att helt skydda regimen mot denna fara. Redan under den turkiska revolutionens första veckor präglades den av strejker bland bageriarbetare, tryckare, vävare, spårvagnsanställda och tobaksarbetare i Konstantinopel, liksom hamn- och järnvägsarbetare. Bojkotten av österrikiska varor skulle ha svesat samman och inspirerat Turkiets unga proletariat ännu mer, ty arbetarmassorna, speciellt hamnarbetarna, spelade en avgörande roll under denna kampanj.¹¹ Hur har den nya regimen besvarat arbetarklassens politiska uppvaknande? Med en lag som dömer till tvångsarbete för att ha gått ut i strejk. Ungturkarnas program nämner inte med ett ord några definitiva åtgärder för att hjälpa arbetarna. Men att behandla det turkiska proletariatet som en *quantité négligeable* [obetydligt kraft] innebär att man riskerar allvarliga överraskningar. En klass' betydelse kan aldrig bara beräknas utifrån dess antal. Trots sin litenhet ligger proletariatets styrka idag i det faktum att det har landets samlade produktivkrafter och de viktigaste kommunikationsmedlen i sina händer. Det kan hända att ungturkarna kommer att spräcka sina skallar mot detta den kapitalistiska ekonomins grundläggande faktum.

* * *

Detta är de djupgående, ännu så länge dolda, samhällseliga motsättningar på vars grund det turkiska parlamentet uppmanas att fungera. Av de 240 deputerade stöds ungturkarna av omkring 140. Cirka 80 deputerade, huvudsakligen araber och greker, bildar blocket av "decentralister". Furst Saba-ed-Din har som mål att få en grund till politiskt inflytande genom en allians med dem: det är svårt att än så länge avgöra om han är en amatörmässig drömmare utan särskilt mycket förnuft, eller en

* Bej var en furstetitel av turkiskt ursprung med den ursprungliga betydelsen "hövding" – öa.

11 Efter tillkännagivandet av Österrike-Ungerns annektering av Bosnien och Hercegovina i oktober 1908, organiserade ungturkarna en mycket framgångsrik bojkott av österrikiska varor.

intrigmakare som ännu så länge inte har visat sina kort. På den yttersta vänsterkanten finns armeniska och bulgariska revolutionärer, bland vilka det finns några få socialdemokrater.

Sådant är den turkiska representativa församlingens yttre – fortfarande alltför yttre – drag. Men ungturkarna och ”decentralisterna” är för närvarande diffusa politiska otydligheter som ännu har att ta form genom kontakten med sociala problem. Men ännu viktigare för den turkiska parlamentarismens öde är de krafter som verkar *utanför* parlamentet: ”främlingarna”, bönderna, arbetarna, soldatmassorna. Var och en av dessa grupper vill avgränsa en så stor plats som möjligt åt sig under det nya Turkiets tak. Var och en har sina egna intressen och sin egen revolutionära bana. Att med hjälp av spekulationer, det vill säga med beräkningar som görs i något arbetsrum eller kontor, *på förhand avgöra* utfallet av alla dessa krafter i det turkiska parlamentet, och sedan ta det som en pålitlig basis för allmän försoning, är en plan som bara är värdig liberalismens utopiska dogmatiker. Historien fungerar aldrig så. Den slår skoningslöst samman ett lands levande krafter och tvingar dem att uppnå ett ”resultat” med hjälp av hård kamp. Det är därför jag vidhåller att den militära revolten i Makedonien i juli förra året, som ledde till att parlamentet sammankallades, bara var revolutionens förspel: dramat ligger fortfarande framför oss.

Vad kommer vi att bevittna i Turkiet i den omedelbara framtiden? Det är meningslöst att gissa det. Bara en sak står klar – nämligen att en seger för revolutionen kommer att innebära ett demokratiskt Turkiet; ett demokratiskt Turkiet kommer att ge grundvalen till en Balkanfederation, och en Balkanfederation kommer en gång för alla att från Främre Orientens ”getingbo” rensa ut de kapitalistiska och dynastiska intriger som hänger som mörka åskmoln över inte bara den olyckliga halvön, utan över hela Europa.

Ett återupprättande av sultanens despoti skulle innebära slutet för Turkiet och en huggsexa om den turkiska statens kadaver. En seger för den turkiska demokratin skulle å andra sidan betyda fred.

Dramat ligger fortfarande framför oss! Och även om det bakom det oklanderliga välkomstleende som den europeiska diplomatin ger det turkiska parlamentet döljer sig kapitalistiska imperialistiska rovdjurstånd, som är redo att utnyttja Turkiets första inre svårigheter för att slita henne i stycken, så står den europeiska demokratin med hela tyngden från sin sympati och stöd på det nya Turkiets sida – det Turkiet som ännu inte existerar, som bara är på väg att födas.

Kievskaja Mysl nr 3

3 januari 1909

Balkan, det kapitalistiska Europa och tsarismen

I. Österrikes och Bulgariens ”konspiration”

Furst Ferdinand utnyttjade en strejk på den Orientaliska järnvägen för att ta över linjen i östra Rumelien, som tillhörde de österrikiska kapitalisterna. Till försvar för deras intressen utfärdade regeringen i Wien omedelbart en passande protest. Den var tydligen så välformulerad att till och med *Arbeiter-Zeitung* i Wien såg sig tvingad att uttrycka indignation mot de brittiska och franska ”förtalarna”, som bakom den framfusige bulgariske fursten försökte avslöja en österrikisk scenmästares sluga hand. Men förtalarna visade sig ha rätt. Inte bara det bulgariska övertagandet av den turkisk-österrikiska linjen, utan också de österrikiska protesterna mot detta övertagande, utgjorde

nödvändiga beståndsdelar i en konspiration mellan de österrikiska och bulgariska regeringarna. Det avslöjades på två eller tre dagar. Den 5 oktober [1908] utropade Bulgarien sin självständighet, och två dagar senare förkunnade Österrike-Ungern att de annekterade Bosnien och Hercegovina. Båda dessa handlingar bröt mot Berlinavtalet, även om de inte innebar någon som helst förändring av Europas politiska karta.

De stater som idag ockuperar Balkanhalvön skapades av den europeiska diplomatin runt bordet vid Berlinkongressen 1879.¹² Det var där alla åtgärder vidtogs för att omvandla Balkans nationella mångfald till ett regelrätt tumult av småstater. Ingen av dem skulle få utvecklas utöver en viss gräns, var och en var intrasslad i diplomatiska och dynastiska band och ställdes mot alla de andra, och slutligen dömdes hela samlingen till hjälplöshet i förhållande till Europas stormakter och deras ständiga intriger och ränksmiderier. Kongressen avskilde en del av det territorium som befolkades av bulgarer från Turkiet och omvandlade det till en lydstat, medan östra Rumelien, med en nästan helt bulgarisk befolkning, blev kvar i Turkiet. De östrumelianska bulgarernas uppror 1885 rättade till de diplomatiska skärmaskinernas arbete från Berlinkongressen, och mot Alexander III:s vilja avskildes östra Rumelien de facto från Turkiet och förvandlades till södra Bulgarien.¹³ Lydstaten Bulgariens beroende av Turkiet fick inget praktiskt uttryck. Det bulgariska folket vann lika lite på att avsluta detta anspråk som det turkiska folket förlorade på det. Men det österrikiska ombudet Ferdinand av Coburg nådde höjdpunkten på sin karriär, och omvandlades från en lydfurste till en enväldig monark.

Österrikes annektering av de två tidigare turkiska provinserna Bosnien och Hercegovina ledde inte heller det till några verkliga förändringar av de statliga gränserna. Oavsett hur genomträngande den

12 Det rysk-turkiska kriget 1877-1878 avslutades formellt med undertecknandet av Freden i San Stefano. Denna uppgörelse gav så enorma fördelar till den ryska imperialismen att Storbritannien och Österrike-Ungern krävde att den skulle revideras. När Storbritannien hotade med krig och Österrike mobiliserade, gick tsaren med på att hänvisa avtalet till en internationell konferens. Det ledde till Berlinkonferensen (1878 – inte 1879 som i texten), där den tyske kanslern Otto von Bismarck satt ordförande.

I kongressen deltog de europeiska stormakterna Österrike, Tyskland, Storbritannien, Frankrike, Italien och Ryssland. Turkiet var närvarande men inte någon av "stormakterna". Det var ursprunget (åtminstone vad gäller angelägenheterna på Balkan) av begreppen *europeiska makter* eller *stormakter* eller bara *makter*. Kongressen ledde fram till Berlinavtalet (1878), som praktiskt taget ogiltigförklarade Freden i San Stefano och reviderade Parisavtalet (1856) som hade avslutat Krimkriget. Avtalets nya indelning av inflytelsesfärerna i det ottomanska väldet till förmån för den brittiska och österrikisk-ungerska imperialismen utgjorde en vändpunkt i maktförhållandena och politiken på Balkan och Främre Orienten.

13 Bondeuppror i östra Rumelien i september 1885 kulminerade med övertagandet av Filippol (Philippopolis, idag Plovdiv), där milisen gick över till bondemassorna. Östra Rumelien hade hållits åtskilt från Bulgarien av Berlinavtalet (1878). Generalguvernören Gavril Pasha – i enlighet med avtalets villkor en kristen – erbjöd inget motstånd och vägrade kalla in turkiska trupper. Han arresterades av rebellerna, som förklarade östra Rumelien i union med Bulgarien. Bulgariens härskare, furst Alexander av Battenberg, gav motvilligt sitt samtycke. Bulgariens beskyddare, Ryssland, var mot unionen eftersom de fruktade att detta brott mot Berlinavtalet skulle utlösa ett krig i Europa. Samtliga ryska officerare drogs tillbaka från den bulgariska armén.

Serbiens kung Milan förklarade, uppmuntrad av Österrike, krig mot Bulgarien, och förväntade sig en snabb och enkel seger, eftersom den bulgariska armén utan sina officerare var samlad vid den turkiska gränsen i andra änden av landet. Men Milans uträkningar slog slint. Bulgarerna räddade sin huvudstad, besegrade den serbiska armén fullständigt och drev tillbaka den till sitt eget territorium. Bara Österrikes hot att ingripa å Serbiens vägnar tvingade bulgarerna att acceptera vapenvila. Kriget varade i två veckor. Fredsfördraget som undertecknades i Bukarest i mars 1886 är troligen det kortaste som har dokumenterats – ett enda stycke som säger: "Freden återställs mellan det serbiska kungadömet och det bulgariska furstendömet, med början dagen för undertecknandet av detta fördrag." Avtalet lämnade kvar östra Rumelien under Turkiets formella överhöghet, men en bulgarisk furste skulle utnämnas till generalguvernör och utses på nytt av sultanen var femte år. Det faktiska resultatet var att östra Rumelien blev en del av Bulgarien.

ryska slavofilpatriotiska pressens rop om österrikiskt våld mot slavism är, så kan de inte förändra det faktum att båda provinserna överlämnades till den habsburgska monarkin för mer än 30 år sedan, och av ingen annan än Ryssland. Det var den muta som Österrike fick under den hemliga riksdagsöverenskommelsen med Alexander II:s regering 1876, i utbyte mot hennes neutralitet under det rysk-turkiska kriget som bröt ut 1877.¹⁴ Berlinkongressen 1879 bara bekräftade Österrikes rätt att ”ockupera” dessa provinser under obestämd tid, och i utbyte mot dessa två slaviska provinser som Österrike hade tagit från Turkiet fick den tsaristiska regeringen det moldaviska Bessarabien. På diplomatins tjuvjargong kallades den här sortens avtal på bekostnad av en tredje part för ”kompensation”. Hursomhelst kan vi trösta oss med tanken att även om Krusjevan, Puriskevitj, Krupenskij och andra välkända invånare i Bessarabien inte är sanna ryssar i etnografisk mening, så utgör de icke desto mindre en sorts ”allmänt slavisk motsvarighet” eftersom vi fick dem i utbyte mot Bosniens serber och kroater.

Österrikes politik på Balkan kombinerar på ett naturligt sätt kapitalistisk rovgirighet, byråkratisk dumhet och dynastiska intriger. Polisen, finansmannen, den katolska missionären och provokatören delar arbetet mellan sig. Sammantaget kallas allt detta att fullfölja ett kulturellt uppdrag.

Trots att Österrike under sitt 30-åriga styre i Bosnien och Hercegovina i grund och botten har undergrävt ”barbariet” i den naturliga ekonomi som fanns där, så har hon inte känt sig redo att avskaffa de feudala jordbruksförhållandena. De bosniska bönderna betalar än idag en tredjedel av sin skörd till godsägaren/bejen. Andelen analfabeter har under denna period minskat från 95 till 84%, men å andra sidan har antalet emigranter ökat kraftigt. Efter revolutionen i Turkiet, som orsakade utbredd jäsning bland bosnierna, beordrade Franz Josefs regering å ena sidan sin provokatör Nastić att organisera den ljudliga affären med de serbiska separatisterna, och ”krönte” å den andra sitt 30-åriga civiliserande arbete med att utvidga den österrikiske kejsarens och den apostoliska ungerska kungens överhöghet till Bosnien och Hercegovina, och lovade invånarna självstyre i form av en Lantdag [provinsförsamling] baserad på godsens heliga hovstat [kuria]. De oupphörliga eftersökningarna och husrannsakingarna skulle förbereda bosnierna för att erhålla konstitutionella förmåner.

Men medan Habsburgs och Coburgs sammansvärjning inte ändrade på några faktiska förhållanden, så bröt den mot den internationella lagstiftningens heliga normer. Berlinavtalet utgör den formella grunden till Europas jämvikt i sin helhet. Frånsett så kallade ”moraliska” plikter skyddas den tydligen av arméer, befästningar och krigsfartyg, och är föremål för diplomaternas ständiga uppmärksamhet. Ändå hindrade detta inte på något sätt en av deltagarna i Berlinkongressen, nämligen Österrike, från att bryta avtalet så fort ett gynnsamt tillfälle erbjöds. Det europeiska ”samförståndets” bedrövliga oförmåga att förhindra att ett avtal under dess skydd bröts, utgör ett skoningslöst bevis mot illusionerna om möjligheten att förverkliga Guds fred med hjälp av förlikning mellan kapitalistiska stater (Jaurès!). Medling, tribunaler, alla dessa kongresser och konferenser och deras ”domar”, har inte mer tvångsbefogenheter än internationella avtal.

14 Innan Ryssland inledde kriget mot Turkiet var landet tvunget att få den ”mest intresserade makten” – Österrike-Ungern – att vara neutral. Det uppnåddes vid ett möte 1876 mellan tsar Alexander II och kejsar Franz Josef i staden Reichstadt i Böhmen, där de nådde en hemlig överenskommelse om att dela den europeiska delen av Turkiet i en rad små stater som var beroende av Ryssland och Österrike. Vidare kom man överens om att Österrike, under Rysslands angrepp på Turkiet skulle upprätthålla en välvillig neutralitet, och med diplomatiska medel avvärja alla försök av andra europeiska stormakter att ingripa eller medla.

II. Det nya Turkiet står inför gamla svårigheter

Utropandet av Bulgariens självständighet och annekteringen av Bosnien var omedelbara konsekvenser av den turkiska revolutionen – inte på grund av att den hade försvagat Turkiet, utan tvärtom för att den hade stärkt henne. Den historiska förutsättningen för Berlinavtalet var det gamla Turkiets sönderfall – en process som Europa skyndade på med ena handen medan det med den andra höll den inom bestämda gränser. Revolutionen har ännu inte lyckats återuppliva landet, men den har skapat förhållanden för dess återupplivande. Bulgarien och Österrike stod inför den verkliga eller synbara faran att Turkiet med tiden skulle vilja och kunna förvandla saga till verklighet. Det förklarar den väldiga hastighet med vilken Ferdinand iklädde sig kronan medan Franz Josef utvidgade det område som var underställt *hans* krona. Men den habsburgska monarken avslöjade öppet sin fruktan för ett återupplivat Turkiet: även om han annekterade Bosnien, så drog han ”frivilligt” tillbaka sin garnison från regionen Novibazar. Denna extremt viktiga åtgärd har medvetet och systematiskt tystats ner av båda sidor – av Österrikevännerna för att dölja en feg reträtt från den habsburgska monarkens sida, och av panslavisterna för att inte försvaga intrycket av ”brottet” att annektera Bosnien.

En hastig blick på en karta över Balkanhalvön räcker för att visa hur viktig *sancaken** Novibazar är: denna smala landremsa – som tillhör Turkiet, bebos av serber och ockuperas av österrikiska trupper under villkoren i Berlinavtalet – är å ena sidan en kil som har körts in mellan ”serbdömet” två delar, nämligen Serbien själv och Montenegro, och å den andra en bro mellan Österrike och Makedonien. En järnväg genom *sancaken*, en koncession som beviljades Österrike under den gamla turkiska regimens sista dagar, skulle ha knutit samman den österrikiskt-bosniska linjen med den turkisk-makedonska linjen. Novibazars direkta ekonomiska betydelse – och detta var de österrikiska imperialisterna helt klara över – kunde bara bli obetydlig: men å andra sidan skulle det öppna en behändig strategisk väg för en österrikisk framstöt mot östra Balkan, och planerna grundade sig helt och hållet på framtidsutsikterna av en nära förestående uppstyckning av Turkiet. När detta hopp grusades skyndade sig Österrike att dra tillbaka den hand hon med feg girighet hade sträckt ut mot den ständigt sjudande kitteln Makedonien.

Således förlorade inte Turkiet någonting. Tvärtom återtog hon en provins vars öde hade verkat vara minst sagt tveksamt. Om hon svarade med så våldsamma protester, så berodde det på att hon efter en lång rad välkomsttal till den nya regimen, återigen såg den europeiska imperialismens öppna käkar hängande över sig. Var inte Ferdinands övertagande av kungakronan bara ett första steg, som skulle följas av ett försök att erövra Makedonien? Var inte evakueringen av *sancaken* en förtäckt invit till Serbien och Montenegro att erövra hans provins, och genom att på detta sätt bli indragen i kriget med Turkiet skydda Österrikes eftertrupp? Stod inte Ryssland bakom Bulgarien och Tyskland bakom Österrike? Det är lätt att förstå att de kapitalistiska och härskande kretsarna i Tyskland betraktade det återupplivade Turkiet med föga sympati. Under revolutionens allra sista år firade det tyska kapitalet den ena segern efter den andra i Turkiet: i maj 1908 hade Abdul Hamids regering givit dem en koncession för sista delen av järnvägen i Anatolien, i det område där det till synes finns mycket rika oljefält. Ångbåtslinjer, bankfilialer, monopol på vapenleveranser, järnvägskoncessioner, alla möjliga sorters order, med omfattande naturtillgångar och billig arbetskraft – de tyska kapitalisterna stod inför gyllene framtidsutsikter. Revolutionen berövade Hohenzollernmonarkin det

* Sancak var en administrativ region i det ottomanska riket, ungefär motsvarande ett län – öa.

politiska inflytandet i Konstantinopel, skapade möjligheter till en utveckling av en turkisk ”nationell” industri, och ifrågasatte de tyska företagens erhållande av koncessioner med hjälp av mutor och kapitalistiska intriger. Berlinregeringen gnisslade tänderna, drog sig tillbaka och beslutade sig för att vänta och se. Befästheten av ungturkarnas ställning gjorde det ännu mer nödvändigt att söka ett närmande till dem. Men utan tvekan är det kapitalistiska Tyskland lika uppriktigt beredda att hälsa det konstitutionella Turkiets sammanbrott som de hittills, hycklande, har hälsat dess seger. Å andra sidan visar Storbritannien än ljudligare sina vänskapliga känslor för den nya samhällsordningen, eftersom det har försvagat Tysklands ställning på Balkan. Under den oupphörliga kampen mellan dessa de två mäktigaste staterna i Europa, har ungturkarna givetvis sökt stöd och ”vänner” vid Themsen. Men den ömma punkten under förhållandena mellan Turkiet och England är Egypten. Det kan naturligtvis inte vara fråga om att Storbritannien frivilligt ska lämna detta land: hon är alltför upptagen med att behärska Suezkanalen för att gå med på det. Kommer Storbritannien att stöda Turkiet i händelse av militära svårigheter? Eller kommer hon att hugga Turkiet i ryggen genom att öppet annektera Egypten? Det ena är lika möjligt som det andra, beroende på omständigheterna. Hursomhelst är det inte sentimental tillgivenhet mot Turkiet utan kall och skoningslös imperialistisk beräkning som vägleder den brittiska regeringens handlingar.

Som vi redan har sagt har Turkiet all anledning att frukta att Bulgariens och Österrikes kränkning av hennes skenbara rättigheter kan följas av ett angrepp på hennes verkliga intressen. Ändå har hon inte vågat dra svärdet, utan har hittills begränsat sig till att vädja till de stormakter som deltog vid Berlinkongressen. Utan tvivel skulle ett folkkrig som inletts på initiativ av ungturkarna kunna göra deras styre oförstörbart, eftersom det är så nära knutet till den roll som armén spelar. Men på ett villkor – att kriget blir segerrikt.

Men det fanns inget hopp om seger. Den gamla regimen hade givit den nya regimen en i allra högsta grad desorganiserad armé: artilleri utan kanoner, kavalleri utan hästar, infanteri utan tillräckligt många moderna gevär, en flotta som var ännu mindre lämpad än den ryska för krigsliknande operationer. Även om Storbritannien skulle ge ett stort lån, var det otänkbart att under sådana förhållanden gå ut i krig med Österrike. Då återstod frågan om krig med Bulgarien. Här kunde Turkiet hoppas på seger genom att möta kvalitet med kvantitet. Men vad skulle resultatet bli av en sådan seger? Att återställa Bulgariens fiktiva status som lydstat? Sådana saker är det inte värt att strida för. Återta östra Rumelien? Men det skulle inte stärka Turkiet, utan istället stärka de redan starka centrifugala tendenser som den nya regimen fortfarande har att övervinna.

Reaktionära element som hursomhelst inte har något att förlora har inlett en energisk agitation för krig, och har såvitt det går att bedöma utifrån meddelanden från Konstantinopel lyckats försvaga ministeriets och den ungturkiska kommitténs inflytande. Den sistnämnda har å ena sidan försökt avleda folkets ilska genom att rikta den mot en bojkott av österrikiska varor, och har å den andra samlat de mest tillförlitliga regementen i Konstantinopel och skickat iväg de otillförlitliga. Precis som tidigare är kontrollen över armén ungturkarnas främsta styrka. Men denna deras begränsade sociala bas är också den viktigaste källan till faror för den nya samhällsordningen. Det härskande partiets valprogram är uteslutande begränsat till politiska och kulturella frågor. Det är på detta plan som regeringens verksamhet utvecklar sig. Dess första steg på det sociala området var att anta drakoniska åtgärder mot strejker. Ungturkarnas ledare förnekar kategoriskt att det finns arbetarfrågor i Turkiet, och betraktar det som sin överlägsenhet över Ryssland. Den gamla regimen bromsade

systematiskt och medvetet den turkiska industrins tillväxt, och den är fortfarande ytterst outvecklad. Proletariatet i Konstantinopel består av arbetare på spårvägen och i tobaksfabrikerna, hamnarbetare och sättnare. Proletariatets svaghet hindrar det från att för närvarande sätta något verkligt tryck på det härskande partiet. Bönderna kan utöva ett ojämförligt större inflytande på händelseutvecklingen i Turkiet. De befinner sig i halv livegenskap, intrasslade i ocker, en femtedel utan mark, och de behöver ytterst långtgående åtgärder inom jordbruket från statens sida. Ändå förde bara det armeniska partiet "Dasnaksutiun" och den makedonisk-bulgariska revolutionära grupp som leddes av Sandansky fram ett mer eller mindre radikalt jordbruksprogram. Vad ungturkarna anbelangar, så ignorerar de bondefrågan på precis samma sätt som de ignorerar arbetarfrågan... Det är högst osannolikt att de turkiska bönderna kommer att kunna uttrycka sina sociala intressen inom ramen för parlamentsvalen. Men stämningarna bland dem kan göra sig gällande på ett effektivare sätt – genom arméns förmedling. Händelserna under revolutionen måste ha ökat inte bara officerarnas utan också soldaternas medvetande. Och det är inte otroligt med framtidsutsikten att böndernas behov visar sig genom soldatmassorna, precis som den borgerliga "nationens" intressen fick sitt uttryck genom officerskåren. Under dessa omständigheter kan det visa sig vara ödesdigert för det parlamentariska Turkiet att ett parti som litar till officerarna ignorerar bondefrågan.

Hursomhelst behöver Turkiet fred idag. När Turkiet inledde direkta förhandlingar med Österrike och Bulgarien, uttryckte hon sin villighet att inse fullbordade fakta, under förutsättning att dessa stater tar på sig en motsvarande del av statsskulden. Det skulle otvivelaktigt vara det bästa sättet för Turkiet att ta sig ur situationen, eftersom det under nuvarande omständigheter inte är möjligt för henne att vägra att fullgöra den enorma skuld som den gamla regimen hade dragit på sig. Så fort den aktuella frågan inskränks till den inblandade summan pengar, borde förhandlingarnas framgång vara säkrad.

Men just när jag skriver dessa rader har samtalen brutit samman – huruvida det är slutgiltigt eller tillfälligt återstår att se. Men det står helt klart att den brittiska och i synnerhet den ryska diplomatin gör allt de kan för att förhindra en bilateral överenskommelse mellan Turkiet och Österrike. Den uppgift de har ställt sig är att sammankalla en internationell kongress för att se över Berlinavtalet – givetvis inte av någon platonsk respekt för den internationella lagstiftningen.

III. Intriger för "osjälvisk" kompensation

Det nya Turkiets mest illvilliga fiende är utan tvekan det tsaristiska Ryssland. Precis som Japan har drivit bort henne från Stilla havets kust, hotar ett starkt Turkiet att en gång för alla driva bort henne från Balkan. Ett Turkiet grundat på demokratiska principer skulle bli politiskt lockande för Kaukasus – och inte bara för dess muslimska invånare. Turkiet är via religionen knutet till Persien, och den nya sortens Turkiet skulle även kunna kasta ut Ryssland från det landet och bli ett allvarligt hot mot Rysslands besittningar i Centralasien. Det finns inga slag som regeringen i St Petersburg inte skulle vilja rikta mot det nya Turkiet. Det halva medgivande som Izvolskij gav till Aehrenthal att annektera Bosnien och Hercegovina motiverades tveklöst av övervägandet att Ryssland skulle kunna få fördelar av förvirring på Balkan. En fredlig utgång av den nuvarande konflikten skulle innebära ett närmande mellan Bulgarien och Österrike och ett stärkande av Turkiet – med andra ord slutet för Rysslands politiska inflytande på Balkan. Den ryska diplomatins omedelbara uppgift nu är att förhindra en bilateral överenskommelse mellan de direkt inblandade parterna, väcka de europeiska stormakternas lustar och aptit, få dem att gräla sinsemellan, och själv roffa åt sig en bit av

björnens päls. Jag har redan haft tillfälle att på dessa sidor skriva om det faktum att den tsaristiska regeringens senaste utrikespolitik fullständigt saknar någon enhetlig ”tanke”, och kan beskrivas som snyltande opportunism. Den livnär sig huvudsakligen på kampen mellan Tyskland och Storbritannien, och är till och med snyltande i förhållande till de kapitalistiska regeringarnas imperialistiska politik: den kombinerar en allians med Frankrike med ”vänskap” med Tyskland, hemliga avtal med Aehrenthal med officiella möten med Pichon. Att utnyttja varje spricka i den internationella politiken utan att dess svans fastnar i någon av dem – det är den uppgift som den ryska diplomatin döms till genom sin politiska svaghet. Men för att denna taktik ska få ens en anstrykning av framgång, krävs åtminstone ett tillfälligt ekonomiskt oberoende från de regeringar som har de bästa korten. Men händelserna på Balkan har brutit ut mitt under förhandlingarna om ett ny lån på en halv miljard till Ryssland. De ekonomiska och politiska förutsättningarna för det nya lånet är utomordentligt ogynnsamma. Årets skörd är sämre än genomsnittet och är i många provinser riktigt dålig. Handelsbalansen för årets första månader visar en tydlig försämring. Exporten har minskat kraftigt även jämfört med krigsåren [med Japan] och ”oroligheterna”. Det kan inte heller finnas någon tvekan om att den europeiska aktiemarknaden på sitt eget sätt har tagit hänsyn till studentoroligheterna, som de har lärt sig att se som ett mycket oroande symptom. Förhandlingarna om lånet, som förs med aktivt deltagande av ryska bankirer, drar ut i det oändliga. Moskvabörsen förklarar sin djupa nedgång med den totala frånvaron av nyheter om var, när och hur avtalet om det nya lånet kommer att slutas. Men för att Ryssland ska få fria händer i Balkanaffäerna är det framförallt avgörande att hon har kontanta medel. Det är för närvarande den tsaristiska diplomatins akilleshä! Storbritannien, med vilken Frankrike samordnar sin utrikespolitik, försöker utnyttja Ryssland mot Österrike och Tyskland, men har ingen anledning att stärka tsarismen på Balkan mot sig själv. Det är därför osannolikt att hon kommer att ge något stort lån innan konferensen, eller allmänt sett innan de nuvarande komplikationerna i Främre Orienten fullständigt har lösts. Hon kan bara samtycka om hon dessförinnan har bundit den tsaristiska diplomatin till händer och fötter och säkerställt att dess inflytande skulle utövas till Storbritanniens fördel. Det är detta som ligger bakom den oavsiktliga men desto mer mördande humor med vilken den brittiska finanspressen uppmanar Ryssland att visa fullständig ”osjälviskhet” på Balkanhalvön. Fångad i dessa motsättningar reser Izvolskij runt i Europa från den ena regeringen till den andra, till synes i hemlig förhoppning om att hans politiska inflytande kommer att öka proportionellt mot hans reseutgifter. Och varthelst han reser hör den ryske ministern bakom ryggen den ryska pressens patriotiska kör, där *Novoje Vremjas* hesa gormande är i harmoni med de lustfyllda tjuven från Miljukovs *Retj*. ”Österrike har skamligt korsfäst slaviskheten!” ylar kadeter, oktobristerna och *Novoje Vremjas* folk, ”och därför kräver vi kompensation – den allra mest osjälviska och rena kompensation!” Dessa patrioters hysteri, där var och en försöker överrösta den andre, har under de senaste veckorna nått högsta möjliga nivå. Allting blandas ihop i en enda motbjudande hög – och från de politiska programmen, anglofilismen, den panslavistiska ideologin och yttre värdigheten flyger det bara ut bitar av ylle. ”Kompensation, den mest osjälviska kompensation!” Var? Vad för sort? Ingen kan svara. Deras desperata illvilja bara förvärras av maktlöshet och förvirring. *Novoje Vremja* skissera nya planer och presenterar dagligen nya sammanslutningar. Från att ha gnisslat tänder mot turkarna övergår den plötsligt till inställsam vänlighet mot dem: ”I själva verket står moskoviter och ottomaner närmare varandra än någon annan.” Den oktobristiska pressens uppträdande kännetecknas av samma febrila instabilitet. Under de senaste veckorna har den med allt större beslutsamhet hävdat sitt stöd för ett närmande mellan Ryssland och Storbritannien, som den tidigare hade varit kyligt reserverad till. När *Golos Moskvij* rapporterade om inrättandet av

engelsk-ryska handelskammare i London och St Petersburg, satte den detta nya internationella förbund under beskydd av den klass ”som kanske mer än någon annan för folk närmare varandra”. Men efter att pressen i London hade predikat om girighetens ondska för Izvolskij brast det halv-officiella oktobristiska organet ut i ursinnig vrede mot Storbritannien, som än en gång hade visat sin ”sedvanliga trolöshet”. Men värst av alla var den liberala pressen, som försökte ge sin påhittade oppositionella imperialism en principiell ”panslavistisk” utformning. Under helgerna inspekterade Miljukov Balkanhalvön och kom till slutsatsen att allting går utmärkt där. Med karakteristiskt skarp-sinne rapporterade han från Belgrad att ett närmande mellan Serbien och Bulgarien var på god väg och snart skulle bära frukt... Men bara några veckor senare tvingades nypanslavismen genomgå en obehaglig erfarenhet. Vad i all världen hände? Bulgarerna slöt en överenskommelse med slaviskhetens ”värsta fiende”, Österrike, och hjälpte henne att annektera två provinser som beboddes av serber. Med hjälp av kadeternas fortsatta stöd gav Izvolskij, som representerade den så kallade ”nya linjen”, sitt hemliga godkännande av ”korsfästelsen” av slaviskheten. Det österrikiska kejsardömet polacker, rutener och tjecker uttryckte via sina nationalistiska partier i de österrikiskt-ungerska delegationerna sin fullständiga solidaritet med den annektering som Habsburgmonarkin genomförde. Bara två dagar efter den ”allslaviska” kongressen i Prag visade således historien återigen (!) att brödrskapet mellan alla slaver är hycklande undanflynkt, och att varken nationellt dynastiska eller borgerligt imperialistiska intressen rådgör med etnografiska nyhetsblad.¹⁵ Kadeterna har förlorat varje tillstymmelse till ideologisk täckmantel och jämte det sina sista trasor av skam. *Retj* klagar upphetsat att regeringen gör det svårt för folket att hålla möten för att protestera mot annekteringen av Bosnien och möten för att uttrycka sitt stöd för Izvolskij. Kadeternas halvofficiella organ skyndar sig att med ivrig inställsamhet oroligt fråga om Izvolskij kanske har ”gått med på en hel del till Turkiet” (*Retj*, 1 [14] oktober). Det är logiken i oppositionens underdåniga inställning. Efter att ha börjat protestera på grund av att Österrike annekterade två provinser som hade erövrats från Turkiet, slutar de med att kräva påtryckningar mot ... Turkiet. Vad menar de med att ”gå med på en hel del”? För två år sedan reste dessa herrar till Paris för att försöka få hjälp från de franska Radikalerna mot den tsaristiska regeringen. Och nu driver de den tsaristiska regeringen mot Turkiet som en kamp för förnyelse. På grund av de förluster som Turkiet hade drabbats av kräver de kompensation till Ryssland, på Turkiets bekostnad.

Det är så den borgerliga pressen förbereder betingelserna för en internationell konferens där den tsaristiska diplomatin med *Novoje Vremjas* ord ska uppträda som ”slavernas beskyddare och försvarare av kränkta rättigheter”.

IV. Bort med tassarna från Balkan! Lämna Tabriz!

Den ryska diplomatin vill säkra en utgång för sin flotta till Medelhavet, efter att den i mer än ett halvt sekel har varit inspärrad i Svarta havet. Bosporen och Dardanellerna är två portar, effektivt skyddade med artilleri, och de bevakas av Turkiet, som i kraft av Europas ”mandat” är portvakt för sunden. Om ryska örlogsfartyg inte kan lämna Svarta havet, så kan inte heller andra länders örlogsfartyg stäva in i det. Den tsaristiska diplomatin vill bara låsa upp porten för sina egna örlogsfartyg.

Men Storbritannien kan knappast gå med på det. En demilitarisering av sunden skulle bara vara godtagbart för henne om den gör det möjligt för henne att skicka fartyg till Marmarasjön och Svarta

¹⁵ Den första allslaviska kongressen samlades i Prag i juli 1908. I namn av ”kulturellt enande” deltog 250 delegater från Ryssland, Polen, Galicien, Bulgarien, Serbien, Slavonien och Kroatien.

havet. Men i så fall skulle Ryssland, med sina obetydliga örlogsstyrkor, inte vinna något utan istället förlora. Turkiet skulle förlora i båda fallen. Hennes egen flotta är oduglig, och den stat som kan få fram sina örlogsfartyg till Konstantinopels murar skulle vara herre över staden. *Novoje Vremja* morrar ilsket åt Storbritannien för att de vägrar ge den tsaristiska regeringen en rättighet som, med tanke på Svarta havsflottans svaghet, bara skulle vara av "rent teoretisk karaktär", och kräver samtidigt av sultanens regering att den ska öppna sina portar för Ryssland, och lovar att i gengäld skydda Turkiets makt över sunden mot andra länders angrepp. Ryssland protesterar, i Berlinavtalets namn, mot en bilateral överenskommelse mellan Turkiet och Österrike, men vill med hjälp av en bilateral överenskommelse med Turkiet själv bryta mot Europas mandat. Om hon skulle få som hon vill, skulle det inte bara vara ett hot mot en fredlig utveckling i Turkiet, utan också mot freden i Europa i sin helhet.

Medan Izvolskij väver diplomatiska intriger i Europa, gör överste Lyachov i Asien sin del av samma arbete genom att kapa diplomatiska knutar med svärdet. Bakom den "nationella" pressens rabalder om händelserna på Balkan och dess patriotiska ylande, förbereder sig tsarismen ännu en gång för att trampa ner det revolutionära Persien med kosackernas armékängor. Och det görs inte bara med Europas moraliska fördragsamhet utan också det "liberala" Storbritanniens aktiva deltagande.

Tabriz', Persiens viktigaste stad, seger över shahens armé rubbade fullständigt diplomaternas planer i Petersburg och London. Revolutionens avgörande seger förde inte bara med sig framtidsutsikter om Persiens ekonomiska och politiska återfödande, utan det utdragna inbördeskriget skadade också omedelbart det ryska och brittiska kapitalets intressen. Efter att i namn av ordning ha upplöst *Majlis*, släppte Lyachov lös anarki i hela landet. Medan han rengjorde sina maskingevär och slipade sina bajonetter för vidare operationer, läste *Novoje Vremja* domen över Persien. "Vi får inte glömma bort", sa denna tidning, "att hela östra delen av Transkaukasien och Azerbajdzjan etnografiskt utgör en enda enhet.... De armeniska kommittéerna genomför inte sin revolutionära aktivitet bara i vårt land, utan också i Persien, och strävar efter att förena den revolutionära rörelsen och få till stånd allmän oordning.... Transkaukasiens tatariska halvintellektuella glömmer att de är ryska undersåtar, visar varm sympati med oroligheterna i Tabriz och skickar dit frivilliga: Sattar Khans följe består av unga tatariska och armeniska demagoger...." Förgäves uppmanade *anjomanen** i Tabriz alla "civiliserade och humana människor i världen" att minnas den kamp som deras heroiska förfäder hade fört för "idealen rättvisa och rätt". Förgäves krävde emigranter från Persien i en glödande appell (i *Times*), att Europa lämnar Persien ifred och låter henne lösa sina egna angelägenheter. Persien hade fått sin dom. I en rapport om de senaste samtalen mellan Izvolskij och Grey, betonade utrikesdepartementet i London demonstrativt den fullständiga solidariteten mellan de två regeringarna som en garanti för deras "harmoniska samarbete" för att lösa Centralasiens problem. Och redan den 11 (24) oktober korsade 6 ryska infanteribataljoner, åtföljda av motsvarande artilleri och kavalleri, den persiska gränsen för att ockupera det revolutionära Tabriz. Telegrafkommunikationerna med staden hade för längesedan stängts av, Europas humana folk besparades behovet att steg för steg följa exakt hur tsarismens otyglade slödder genomförde två "kristna" nationers "harmoniska samarbete" mitt bland Tabriz' rykande ruiner....

Med hjälp av sitt mäktiga uppror över hela landet, och i synnerhet i Kaukasien, fick det ryska tsardömet proletariat Persien att kliva ut i det politiska livet. Men nu är det inte starkt nog att dra

* Ett folkvalt råd, mycket likt de ryska sovjeterna, som uppstod under den persiska revolutionen 1905-1909.

tillbaka den blodiga näve som har höjts ovan det persiska folkets huvud. Det enda Rysslands socialistiska arbetare kan göra är att skoningslöst brännmärka inte bara den tsaristiska slaktarens arbete, utan också de borgerliga partier som delar ansvaret för dennes brott.

”Lämna Tabriz!” Denna paroll måste ljuda i varenda fabrik och varje arbetarklubb, så att den sedan kan uttryckas från Dumans talarstol, så att alla kan höra den över hela landet och hela världen.

”Bort med tassarna från Balkan!” Tsarismen har inga rättigheter i Konstantinopel. Svarta havsflottan har inget i Marmarasjön eller Medelhavet att göra. Men folken kan själva lösa sina relationer, de kommer att göra det bättre och pålitligare utan att tsarismen lägger sig i med sina blodiga provokationer och rovgiriga intriger.

Må det ryska socialistiska proletariats röst tränga igenom den atmosfär av reaktionära giftångor som den borgerliga pressen har fyllt med sina chauvinistiska och lumpet krypande utandningar.

14 (27) oktober

Proletarij nr 38

1 (14) november 1908

2. Balkanländerna och socialismen

De bulgariska och serbiska socialdemokraterna

När den stora franska revolutionen följdes av en europeisk reaktion som gav upphov till den Heliga alliansen, och återigen då kontrarevolutionen använde all sin kraft för att sätta stopp för arvet från 1848, dök östfrågan vid varje tillfälle upp på scenen. Detta påpekade Marx redan på sin tid. Och, som för att rättfärdiga skeptiker genom att hävda att historien alltid upprepar sig i en ond cirkel, dyker östfrågan nu, efter nederlaget för revolutionen i Ryssland,* åter upp på dagordningen. Men med vilken enorm skillnad! Då ritade Europas diplomater av hjärtans lust linjer med sina fingernaglar överallt på Balkanhalvöns karta, och avgjorde nationers öden, nu har folken på Balkan själva vaknat till historiskt liv, Balkanfrågan har blivit deras egen fråga, och Turkiet ställer sin egen revolution mot tsarismens återkomst till Balkan; Balkans kapitalism står stadigt på fötterna; Balkanfolkens socialdemokratiska rörelse har uppstått ur tidevarvens kaos. Och om Europas sydöstra hörn inte längre är ett passivt objekt ens för den europeiska diplomatins rovgiriga allianser, så måste det även för de europeiska socialdemokraterna sluta att bara vara ett geografiskt uttryck utan ansikte och bli ett levande politiskt begrepp: [Andra] internationalens sektion på Balkan växer och antar alltmer definitiv form.

Den kapitalistiska utvecklingen i Främre Orienten kännetecknas av koloniala drag. Den europeiska börserna har fångat Balkanstaterna i ett nät av statliga skulder, och plundrar med den "nationella" skattesystemen Balkanhalvöns bönder och arbetare utan särskild avseende nation eller ras; europeiska varor översvämmar den inhemska och hantverksproduktionen; slutligen underordnar den europeiska industrikapitalismen den lokala kapitalismen under sig själv, och etablerar på Balkan järnvägssystem och industriföretag av den allra modernaste kapitalistiska sorten. Denna utveckling klämmer redan i början av dess historiska existens småbourgeoisin i ett skruvstäd. Dess ekonomiska sönderfall kompletteras av dess politiska förruttnelse. Jämte de ruinerade bönderna har den blivit kanonfoder för brännvinspolitiker, gathörnsdemagoger, dynastiska och antidynastiska bluffmakare som växer upp som svampar ur den jordbrukskoloniala parlamentarismens gödselstack. Storbourgeoisins lilla, mellanliggande skikt inleder sin historiska karriär med orden "kartell" och "lockout" på läpparna, politiskt helt avskild från massorna och på jakt efter stöd från de europeiska bankerna. Den kapitalistiska utvecklingens koloniala karaktär är här ännu mer uttalad än i Ryssland, och placerar proletariatet i ställningen som förtruppskämpe, sätter landets högst koncentrerade produktivkrafter i dess händer, och ger det en politisk betydelse som i särklass överträffar hur många de är. Precis som huvudbördan av kampen mot den patriarkalt byråkratiska regimen i Ryssland hamnar på proletariatets axlar, så är proletariatet på Balkan de enda som tar på sig den enorma uppgiften att upprätta normala förhållanden för samexistens och samarbete mellan halvöns många folk och raser. Problemet är att på ett territorium vars gränser har definierats av naturen, skapa statsformer som är tillräckligt breda och flexibla för att, på basis av nationellt självstyre för de olika delarna, säkra en enad inre marknad och gemensamma regeringsorgan för halvöns hela befolkning. "Att befria oss från separatism och inskränkthet; avskaffa gränser som splittrar folk med delvis identiska språk och kultur och som delvis är ekonomiskt sammanbundna; och slutligen sopa bort former för den utländska både direkta och indirekta makten som berövar folket dess rätt att själva avgöra sitt öde."

* Skrivet 1910 – L.T.

Det var med dessa negativa uttryck som sydöstra Europas socialdemokratiska partiers och grupper första kongress formulerade sitt program när den träffades i Belgrad den 7-9 januari 1910.*

Det positiva program som följer av detta är: *en federation för Balkan*.

Den kapitalistiska utvecklingens behov kolliderar ständigt med separatismens snäva begränsningar på Balkan, och federationen har blivit en tanke som förmedlas av de härskande klasserna själva. Mer än så: den tsaristiska regeringen, som är oförmögen att spela en självständig roll på halvön, försöker träda fram som initiativtagare och beskyddare för ett bulgariskt-serbiskt-turkiskt förbund, med spetsen riktat mot Österrike-Ungern. Men det är bara diffusa planer på en tillfällig allians för Balkans dynastier och politiska partier, som genom själva sin natur är oförmögna att garantera frihet och fred på Balkan. Proletariatets program har inget gemensamt med allt detta. Det är riktat mot Balkans dynastier och politiska klickar, lika mycket mot Balkanländernas militarism som mot den europeiska imperialismen; lika mycket mot det officiella Ryssland som mot Habsburgarnas Österrike-Ungern. Dess metoder är inte diplomatiska allianser utan klasskamp, inte Balkankrig utan revolutioner på Balkan.

Förvisso är arbetarna i Balkanländerna för närvarande alltför svaga för att befinna sig i en ställning där de kan genomföra sitt politiska program. Men imorgon kommer de att vara starkare. Den kapitalistiska utvecklingen på Balkan äger rum under hårt tryck från Europas finanskapital, och det annalkande industriuppsvinget, och att det är nära visar sig i byggfebern i Sofia, kan på några år föra med sig en industrialisering av denna halvö som är så rikt utrustad av naturen och så gynnsamt placerad. Med tanke på denna bas kan första bästa allvarligare uppror i Europa göra den socialdemokratiska rörelsen i Balkanländerna till centrum för avgörande händelser, likt de händelser som de ryska socialdemokraterna var indragna i 1905. Men redan idag har programmet om en federation på Balkan stor praktisk betydelse: med tanke på principen om enhet vägleder det inte bara den dagliga politiska agitationen, utan utgör också (och det är ännu viktigare) den grundval på vilken halvöns nationella arbetarorganisationer samlar sig och på detta sätt skapar en förenad sektion av den internationella socialdemokratiska rörelsen.

* * *

Äran för att ha tagit initiativet för att ena Balkanländernas proletariat tillhör de socialdemokratiska partierna i Serbien och Bulgarien. Trots sin ungdom – om vi bortser från deras ideologiska förflutna och bara betraktar dem som arbetarorganisationer är båda två bara 7-8 år gamla – så har de gjort internationalen stora tjänster. Vid ett avgörande ögonblick efter annekteringen av Bosnien och Hercegovina, när alla serber greps av en törst efter hämnd, gick socialdemokraterna där djärvt mot den rådande trenden. Kamrat Kaclerović, partiets enda deputerade i Skupstina, hade modet att slunga den bittra sanningen i ansiktet på både de rusiga nationalisterna och nyktra intrigmakarna. Partiets centrala organ, *Radnicke Novine*, lanserade en obeveklig kampanj mot den militära klickens ledare i Belgrad, furst George, som socialdemokraterna inom några dagar tvingade att avsäga sin rätt till tronen. Och denna taktik, att kombinera politisk realism med revolutionär tapperhet, stärkte partiet organisatoriskt och ökade dess politiska inflytande. Samma sak gäller de bulgariska socialdemokraterna, som kämpade kompromisslöst, först mot det patriotiska äventyr som förvandlade den

* Representerade vid denna kongress var Serbiens, Bulgariens, Rumäniens och Turkiets socialdemokratiska partier, Österrike-Ungerns jugoslaviska socialdemokratiska partier och den lilla gruppen socialdemokrater i Montenegro – L.T.

låtsade lydfursten till oberoende ”kung av Bulgarien”, och sedan mot att Ryssland la sig i konflikten mellan Turkiet och Bulgarien. Kampen mot den nypanslavistiska demagogen, med sina liberala gester men reaktionär in i mörket, är en viktig tjänst som både de serbiska och bulgariska socialdemokraterna har tillhandahållit. Det bulgariska partiet omvandlade den senaste partikongressen, som hölls 24-26 juli i år, till en inspirerande ”demonstration av pansocialism mot panslavism” genom att bjuda in representanter för de ryska, polska och serbiska socialdemokraterna till Sofia, representanter för proletariatet bland just de folk vars borgerliga representanter bara några veckor tidigare hycklade ett panslaviskt brödraskap i samma stad. Och även om Sofias ryskvänliga press visade sig vara så skamlig, dum och feg att den höll tyst om den socialdemokratiska kongressen, så talade den sistnämnda för sig själv tillräckligt våltaligt: gatudemonstrationen den 24 juli, där 3-4.000 arbetare deltog; gratulationstalen från utländska delegater vid kongressens öppna möte, som hölls på arbetarhögkvarterets gårdsplan inför många hundra gäster; den offentliga föreläsningen om den ryska revolutionen, som annonserades med röda affischer som sattes upp över hela staden; de högtidliga offentliga diskussionerna om Balkanproblemen, som inleddes med Blagoevs tal – allt detta fick den socialdemokratiska kongressen, trots den borgerliga pressens ansträngningar, att stå i centrum för allmänhetens intresse, och gjorde den till en djupt betydelsefull episod i det unga bulgariska partiet.

Jag har nämnt den borgerliga pressens konspiration av tystnad. Till detta vi lägga det faktum att den enda dagstidning som har mer eller mindre rätt att kalla sig socialistisk, *Kambana* (Klockan), nogsam höll tyst om den internationella demonstrationen mot panslavismen – inte så mycket av politiska som av fraktionella överväganden. Här måste några ord sägas om de fraktionella grupper som spelar en stor roll i den bulgariska socialdemokratiska rörelsen.

1903 splittrades det bulgariska partiet i två fraktioner: tesnjaker (”de smala”) under ledning av Blagoev, Kirkov, Rakovskij och Bakalov, och ”de breda”, under ledning av Yanko Sakazov och N Gabrovskij. Till skillnad från tesnjakerna, som upprätthöll den striktaste klassdisciplin, lutade den ”breda” fraktionen åt något som kallades ”ett indirekt förhållningssätt”, vilket betydde samarbete med borgerligt demokratiska element och revisionism på det teoretiska området. Båda partierna behöll det gamla förenade partiets namn, program och stadgar. 1905 skedde ytterligare en splittring bland tesnjakerna: under ledning av Bakalov och Charlakov bröt sig en grupp ”liberaler” loss, och anklagade Blagoevs anhängare, de ”konservativa”, för organisatorisk inskränkthet som fick till resultat att partiet isolerades från arbetarklassen och riskerade att förvandla det till ett ”hemligt förbund”. 1908 bröt sig ännu en grupp oliktankande loss från tesnjakerna, missnöjda med partiets konservatism, och uppmanade till enhet mellan alla socialistiska organisationer. Det var de så kallade ”progressiva”, under ledning av Iliev. Ett försök till allmänt enande misslyckades på grund av motstånd från tesnjakerna. Jämte och i opposition till dem bildades det som blev det ”förenade” partiet, bestående av ”de breda”, ”liberalerna” och de ”progressiva”. Det enda bandet mellan de två partierna är nu den häftiga polemiken som pågår mellan dem. Även om *Kambana* inte är något partiorgan, så är den icke desto mindre knuten till den ”förenade” partiet och fungerar i viss mån som halvofficiella talesperson. Det förklarar dess inställning till den demonstration mot slavofilismen som organiserades av tesnjakerna.

Karaktären på och utformningen av grupperna och splittringarna inom den bulgariska socialistiska rörelsen beror i grund och botten på landets politiska omognad: den svaga skiktningen av samhälls-

livet, den totala frånvaron av politiska traditioner, den proletära förtruppens otillräckliga oberoende och den radikala och socialistiska intelligentsians alltför stora antal. Intellectuella spelar en oproportionerligt stor roll i alla bulgariska partier, och den enda andliga tradition de besitter är socialismen. Det ”demokratiska” partiets grundare, Petko Karavelov (nu död), var på sin tid anhängare till Narodnaja Volja i Ryssland. Journalisterna och till och med alla borgerliga partiers ministrar genomgick en lärotid som socialister, om än bara för en kort period. Socialismen var deras politiska grundskola. För att praktisera den grundläggande kunskap de erhöll där gick de över till det andra lägret. Den del som förblev socialismen trogen längst var lärarna, både män och kvinnor, i folkskolorna. Tillsammans med landets kulturella underutveckling, gav dess behov av upplysning lärarnas arbete en missionerande, apostolisk karaktär, och fick dem att omfatta den mest radikala ideologin som fanns tillgänglig.

Således omfattar den bulgariska socialistiska rörelsen inte bara arbetarnas politiska och fackliga organisationer utan också en stor, dåligt definierad beståndsdel av socialistiska och halvsocialistiska intellektuella. Gränslinjerna mellan de borgerliga partierna är i sin tur ganska kaotiska, eller snarare så finns det inga sådana linjer. Den yttersta visdomen inom bulgarisk politik utgörs av demagogi: i jämförelse med det är korruption bara en teknisk detalj. Det är demagogi som erövrar hjärtan, parlamentsplatser och ministerportföljer. I detta politiska kaos, som närsomhelst är redo att ikläda sig bilden av en gudom stående vid rodret, innebär de socialistiska intellektuellas överdrivna dominans en fara för stora frestelser och korruption för det unga arbetarpartiet. Den proletära armén växer men är fortfarande svag: dess generalstab är för stor för den. Möjligheten för ledarna att utöva något direkt politiskt inflytande är begränsad på grund av den förhållandevis lilla armén. Och ändå är det, allmänt sett, väldigt lätt för var och en med minsta talang att spela en roll inom den bulgariska politiken! Det enda som krävs är att göra ett litet skutt åt ena sidan. I själva verket är inte ens ett sådant skutt obligatoriskt, eftersom den radikala intelligentsian i regnbågens alla nyanser utgör en naturlig bro som leder från en socialistisk ideologi till en borgerlig praktik.

Det ”indirekta förhållningssättet” har just till funktion att ge form åt denna de socialistiska intellektuellas strävan att springa före den historiska processen, och med hjälp av konstgjorda allianser ge socialdemokraterna ett inflytande som inte går att uppnå på basis av proletariatets nuvarande antal och organisationsgrad. Men i Bulgarien är det ”indirekta förhållningssättet”, det vill säga samarbete med borgerliga demokrater, farligare än på andra ställen: ty var börjar och slutar denna bulgariska ”demokrati”, detta fenomen som idag har väckts till liv som genom att slå med en stav mot en sten, men som imorgon kan skickas tillbaka till icke-varat? Dessutom är Demokraterna som har makten i Sofia – som igår var republikaner och konspiratörer – på inget sätt underlägsna de franska radikalerna vad gäller metoder för politisk korruption. Och nu ser vi hur den eller andra anhängaren av ”indirekt förhållningssätt”, tidigare ledare för lärarnas fackförening eller järnvägsarbetarnas fackförening, sitter på bekväma jobb i olika ”demokratiska” kontor.... Å andra sidan ger samma förhållanden också upphov till den motsatta faran, nämligen att arbetarklassens politiska parti förvandlas till ett socialistiskt seminarium.

Vi har sett att det bulgariska partiet har splittrats tre gånger, så att det nu finns två partier och även en fraktionell spricka i det ”förenade” partiet. Tesnjakerna betraktar bara dessa splittringar som en ”reningsprocess” av arbetarpartiet, för att bli av med småborgerliga intellektuella element. Men det går inte att skriva under på denna åsikt utan förbehåll, inte bara på grund av att intellektuella också

spelar en dominerande roll bland tesnjakerna, och inte bara för att det ”förenade” partiet, såvitt jag kan bedöma, innehåller många värdefulla socialistiska element, utan framförallt därför att vi inte kan bortse från den bulgariska arbetarrörelsens mest olyckliga drag, nämligen *splittringen i fackföreningarna* mellan tesnjakerna och det ”förenade” partiet.

Avslutningsvis kommer här en övergripande granskning av tesnjakernas organisation och aktivitet. Jag deltog på deras partikongress* som representant för de ryska socialdemokraterna. Partiets värtalige sekreterare, talangfulle agitator och redaktör för partiets tidning *Rabotnitjeskij Vestnik*, och även partikassör, den oförtröttlige Georg Kirkov, gav i ett fem timmar långt tal till kongressen en uttömmande bild av partiets liv och arbete. Under det senaste året omfattade det 56 lokala organisationer och grupper med 2.126 medlemmar, varav 1.519 arbetare. Anslutna till partiet var dessutom de socialdemokratiska lärarnas organisation, med 851 medlemmar; kommunalanställdas organisation, med 250 medlemmar; fyra socialdemokratiska studentgrupper, med 52 medlemmar; 12 självstudiegrupper av arbetare, med 325 medlemmar; och 14 klubbar för unga arbetare, med 420 medlemmar. Kirkov var ledsn att behöva rapportera att partiets medlemskap bara hade ökat med 12% under det senaste året. På grund av det ytterst strikta urval som lokalorganisationerna gör, ligger det alltid under medlemsantalet i fackföreningsfederationen, som andligen och organisatoriskt är knuten till partiet. Denna fackföreningsgrupp omfattar idag 13 centraliserade fackföreningar med 172 lokalavdelningar och 4.600 medlemmar. Den har ökat sitt medlemsantal med 1.200 sedan förra året. Under det senaste året har fackföreningsgruppen använt 15.000 leva (francs) på strejkbehov och betalat ut 10.000 leva i understöd. Antalet fackliga publikationer är nu 12. Kirkov beskrev partiets agitatoriska och förlagsverksamhet med en känsla av berättigad tillfredsställelse. Under det senaste året har det hållit 917 öppna möten, med deltagande av 154.675 personer, utfärdat 647 appeller i 158.896 exemplar, och spridit 18.896 exemplar av 157 broschyrer. Första maj 1910 engagerade nästan 14.000 arbetare. Partiets och de förenade fackföreningarnas centralorgan, *Rabotnitjeskij Vestnik*, som kommer ut tre gånger i veckan, slutade sitt 13:e år med 3.214 prenumeranter. Partiets månadstidning, *Novo Vreme*, som redigeras av partiets ”åldersman” Blagoev, partiets grundare och bulgarisk marxistisk teoretiker, hade i slutet av sitt trettonde år 1.275 prenumeranter. Partiets tryckeri är dess stolthet: omsättningen ökade från 124.000 francs 1909 till 422.000 år 1910. Under det senaste året producerade tryckeriet 16 böcker och broschyrer, inklusive Engels’ *Familjens ursprung*, Kautskys *Vägen till makt*, Engels’ *Ludwig Feuerbach*, Parvus’ *Socialdemokrati och parlamentarism* och Kautskys *Marx och hans plats i historien*, var och en i 2.000 exemplar; Bebels *Från mitt liv*, i en upplaga på 3.000, och slutligen första bandet av *Kapitalet*, översatt av Blagoev, av vilket 1.700 har beställts före publiceringen. Nästan samtidigt kom det också ut en andra upplaga av *Kapitalet*, översatt av Bakalov. Med sina stora revolutionära traditioner och sina ojämförbara talare och parlamentariker, har vårt parti i Frankrike all anledning att titta med avund på den fantastiska skolningsverksamhet som det bulgariska partiet genomför i ett land med låg kulturell nivå och knappt fem miljoner invånare.

* * *

Det förtjänar att nämnas att det bulgariska partiet alltid har påverkats av det ryska partiet. Hur starkt detta inflytande är har vi ryssar inte ens avlägset någon aning om. Inte bara den 95 år gamle Blagoev, som studerade vid ett rysk universitet och arresterades 1885 i St Petersburg för att ha

* 1910 – L.T.

organiserat arbetarcirklar och ha hjälp till att starta tidningen *Rabotjij*; inte bara 45-åringen Kirkov, som gick på gymnasiet i Nikolajev och redan vid den tiden drogs med i Narodnaja Voljas kretsar; utan hela den unga bulgariska socialdemokratiska intelligentsian är helt igenom ”russifierad”, och jämte intelligentsian också proletariatets avancerade skikt. De följde vår teoretiska strid med ”ekonomisterna” och sedan splittringen mellan bolsjeviker och mensjeviker. *Iskra* är ett lika levande begrepp för dem som för oss – eller för att inte överdriva, som *Die Neue Zeit* är för serberna. De bulgariska arbetarna sjunger ryska revolutionära sånger, och i bulgariska politiska artiklar stöter man ständigt på vårt eget partis språkbruk.

L Trotskij och K Kabaktjiev

Skiss av Bulgariens politiska liv

Balkanfrågan och socialdemokratin

I slutet av juni [1910] hölls den andra ”allslaviska” kongressen i Bulgariens huvudstad Sofia.¹⁶ Betydelsen av denna händelse kan sammanfattas så här: politiskt bankrutta från diverse slaviska länder samlades för att förkunna sin bankrutt till resten av världen.

Vid möten i St Petersburg och sedan vid Pragkongressen 1908 tog den nya ”panslavistiska” rörelsen plats på scenen till ljudet av trummor och trumpeter: den tog på sig att försona polacker och ryssar, rutener och polacker, serber och bulgarer, att få slut på friktioner och fiendskap mellan de borgerliga klasserna i alla de slaviska nationerna och sätta den nya slaviskheten på en grundval av frihet, jämlikhet och broderskap. Sedan dess har två år gått, och man tvingades rapportera mycket dåliga resultat till kongressen i Sofia. Under denna period lyckades alla motsättningar inom slaviskheten bli exempellöst intensiva. I det ”slaviska” Ryssland satte kontrarevolutionen förföljelser av polacker och ukrainare på dagordningen: den nya *zemstvon* i väst och planerna att isolera distriktet Chelm är den konstitutionella tsarismens slutgiltiga ord om politiken i Polen.¹⁷ I Galicien ledde den polska aristokratins och borgarklassens förtryck av den rutenska nationaliteten, nästan dagen innan kongressen i Sofia, till blodiga strider innanför Lvov-universitetets väggar.¹⁸ Relationerna mellan

16 Den andra allslaviska kongressen hölls i Sofia i juli 1910 (i texten står juni eftersom Ryssland fortfarande använde den gamla [gregorianska] kalendern). Den hade förberetts av St Petersburg-konferensen för Interlaviska verkställande kommittén som hade inrättats av den första allslaviska kongressen (se not 12, kapitel 1). Eftersom den ryska delegationen till överväldigande delen utgjordes av anhängare till de Svarta hundra (extrema reaktionärer och anti-semiter) som grevarna Bobrinskij och Tjerep-Spriridovitj, vägrade ”progressiva” ryska, såväl som polska, panslaviska anhängare att delta. I Bulgarien organiserade en speciell protestkommitté möten mot kongressen. Bland de som stödde protestorganisationen fanns Christian Rakovskij och de berömda bulgariske författarna Petko Todorov och Pentjo Slavejkov. Den bulgariska socialistiska tidningen *Rabotnitjeskij Vestnik* hälsade kongressens öppnande med en artikel med rubriken ”Rysk despotism bakom nyslavismens mask”. Kongressen undvek konkreta frågor och begränsade sig till dundrande deklamationer om ”slavisk enhet”.

17 *Zemstvoer* var lokala regeringsorgan som infördes i det tsaristiska Ryssland 1864. De dominerades av adeln och hade bara ytterst begränsad makt. Den nya *zemstvon* i väst syftar på premiärminister P A Stolypins plan på att inskränka icke ryssars – främst polackers – rättigheter i Rysslands sex provinser i väst. Det fanns också ett förslag om att ta bort östra delen av distriktet Lublin och Siedlice från de västra provinsernas jurisdiktion och skapa ett ”oberoende Chelm-distrikt” under Kievs generalguvernör. Målet var att skydda de ryska invånarna i dessa distrikt från ”latinisering” och ”poloniserande” inflytande. För att uppnå detta mål förnekades distriktets polacker och judar rätten att använda sina språk vid rättsprocesser och i skolor, förbjöds köpa mark, och så vidare. En modifierad version av lagförslaget, som först lades fram 1909, blev lag 1912.

18 Rutenerna bodde i västra Ukraina, som innefattade Galicien, Bukovina och det karpatiska Ukraina. Den rutenska Uniate-kyrkan var knuten till den romersk-katolska kyrkan, medan den ryska ortodoxa kyrkan (i östra Ukraina) var ansluten till grekiskt ortodoxa kyrkan. I Lvov, som låg i det av Österrike styrda Galicien, krävde de rutenska

Bulgarien och Serbien hade inte försämrats under denna period, men de hade förvisso inte förbättrats. Med tanke på dessa fakta lät talen som hölls i Sofia om solidariteten mellan alla slaver inte ens hycklande, så öppen var den ömsesidiga fientligheten och skamlösa oförskämdheten som uttrycktes i dem. Kadeterna, som fram till nyligen hade lett den allslaviska kören, drog sig tillbaka i bestörtning och förvirring, och lämnade plats åt tsarismens mer direkta och omedelbara tjänare. Miljukov och Maklakov stannade hemma. Gutjkov, greve Bobrinskij och Tjerep-Spiridovitj deltog som Rysslands representanter. Ungtjeckernas ledare, Kramar, larmade om att försöka förbättra marknaden för tjeckiska industriprodukter på Balkan. Alla känsliga frågor – om Polen, Ukraina, sydslaverna, Balkan – tystades ner efter en ömsesidig överenskommelse: det var behändigare för alla deltagarna i den allslaviska komedin.

Men utanför kongressen, på Sofias gator och torg, presenterades den internationella politikens alla frågor, och först och främst Balkanfrågan, klart, öppet och ärligt av de bulgariska socialdemokraterna.

Vid ett massmöte som genomfördes av Blagoev och Kirkov den 20 juni, innan den slaviska kongressen samlades, antogs en resolution som slet masken av spekulanterna i panslavism. De bulgariska socialdemokraterna nöjde sig inte med det, utan bjöd in representanter för de slaviska socialdemokratiska partierna till sin årliga kongress i början av juli, för att på ett slående sätt visa massorna på Balkan att det finns två Bulgarien, två Serbien, två Ryssland – i samtliga fallen ett reaktionärt dynastiskt land och ett revolutionärt proletärt. På detta sätt förvandlades det bulgariska arbetarpartiets vanliga kongress till en lysande demonstration av proletariatets internationella solidaritet, som inte bara uttrycktes i innerliga ovationer och ömsesidiga hälsningar, utan framförallt i det faktum att delegaterna från alla de partier som fanns representerade i Sofia – det bulgariska, serbiska, ryska, tjeckiska och rutenska – utgick från samma förutsättningar och kom fram till samma slutsatser när de beslutade hur Balkanfrågan (Östfrågan) ska lösas.

Två sidor måste urskiljas i det som kallas Östfrågan: för det första är det frågan om förhållandena mellan länderna och staterna på Balkanhalvön, för det andra är det frågan om de europeiska kapitalistländernas motstridiga intressen och intriger på Balkan. Dessa två frågor är inte alls identiska. Tvärtom: den verkliga lösningen på den rena Balkanfrågan går helt mot de europeiska dynastiernas och börsernas intressen.

Balkanhalvön är ungefär lika stor som Tyskland men har bara en tredjedel så många invånare (22 miljoner), är uppdelad i 6 självständiga stater: Grekland, Turkiet, Rumänien, Bulgarien, Serbien och Montenegro, tillsammans med de österrikiskt-ungerska provinserna Dalmatien, Bosnien och Hercegovina. I de 6 självständiga staterna, som var och en har sin egen dynasti, armé, valuta och tullsystem, bor många nationer och raser, uppdelade i olika delar: greker, turkar, rumäner, bulgarer, serber, albaner, judar, armenier, romer... Gränserna mellan dvärgstaterna på Balkanhalvön drogs inte upp utifrån nationella förhållanden eller nationella krav utan som ett resultat av krig, diplomatiska intriger och dynastiska intressen. Stormakterna – i första hand Ryssland och Österrike – har alltid haft direkta intressen av att ställa folken och staterna på Balkan mot varandra, för att sedan, efter att de har försvagat varandra, underkasta dem deras ekonomiska och politiska inflytande. Smådynastierna som härskar i Balkanhalvöns ”smådelar” har fungerat som och fortsätter att fungera

studenterna ett separat universitet. Med stöd från Österrike-Ungerns myndigheter förde de polska studenterna en blodig strid mot dem, där en student dödades och flera sårades.

som hävstänger för Europas diplomatiska intriger. Och hela denna mekanism, som grundar sig på våld och svek, utgör en tung börda på Balkans folk, och håller tillbaka deras ekonomiska och kulturella utveckling. Således är serberna med tvång uppdelade mellan fem stater: de utgör ett litet "kungadöme" och ett pyttelitet "furstendöme", nämligen Serbien och Montenegro, som skiljs åt av *sancaken* Novibazar, som trots att den bebos av serber tillhör Turkiet; många serber bor i de makedonska distrikt som är underställda Turkiet; slutligen finns en stor del av serberna inom Österrike-Ungerns gränser. En liknade bild erbjuds av alla andra nationaliteter på Balkan. Denna halvö är frikostigt försedd av naturen men är sanslöst uppsplittrad i småbitar. Folk och varor som rör sig på den stöter ständigt på statsgränsernas taggiga häckar, och denna uppdelning av nationer och stater i många remsor gör det omöjligt att bilda en enda Balkanmarknad, som skulle kunna utgöra grunden för en mäktig utveckling av Balkans industri och kultur. Ovanpå allt detta finns den förlamande militarismen som har uppstått för att hålla Balkan uppsplittrad, och har orsakat faran för krig som är ödesdigra för halvöns ekonomiska utveckling – krig mellan Grekland och Turkiet, Turkiet och Bulgarien, Rumänien och Grekland, Bulgarien och Serbien....

Den enda utvägen ur Balkanlivets nationella och statliga kaos och blodiga förvirring är en union mellan halvöns alla folk i en enda ekonomisk och politisk enhet, på basis av nationellt oberoende för de ingående delarna. Bara inom ramen för en enda Balkanstat kan Makedoniens, *sancakens*, Serbiens och Montenegros serber förenas i ett enda nationellt-kulturellt samhälle, och på samma gång komma i åtnjutande av fördelarna med en gemensam marknad för Balkan. Bara de förenade folken på Balkan kan avvisa tsarismens och den europeiska imperialismens skamliga anspråk.

Balkanhalvöns statliga enhet kan uppnås på två sätt: antingen uppifrån, genom att utvidga någon av staterna på Balkan, oavsett vilken som visar sig vara starkast, på bekostnad av de svagare – det är en väg av utrotningskrig och förtryck av svaga nationer, en väg som befäster monarkin och militarismen, eller underifrån, genom att folken själva går samman – det är revolutionens väg, den väg som innebär att Balkandynastierna störtas och Förbundsrepubliken Balkans fana vecklas ut.

Den politik som följs av var och en av dessa små Balkanmonarkier, med sina ministrar och härskande partier, har som uppgivet mål att förena större delen av Balkanhalvön under en kung. Parollerna för denna politik är "Storbulgarien", "Storserbien", "Storgrekland". Men i själva verket tar ingen dessa paroller på allvar. De är halvofficiella lögnar som förs fram för att bli populära inom folket. Balkandynastierna installerades på ett konstgjort sätt av den europeiska diplomatin, och de saknar all sorts rötter i historien och är alltför obetydliga och osäkra på tronen för att våga sig på en "bred" politik som Bismarck när han enade Tyskland med blod och järn. Första bästa verkliga chock kan för gott sopa bort Karađorđević, Coburg och Balkans övriga krönte lilleputtar. Precis som i alla länder där den kapitalistiska utvecklingen har kommit sent är borgarklassen på Balkan politiskt improduktiv, feg, talanglös och helt igenom eländig och chauvinistisk. Det ligger helt bortom dess makt att ta på sig att förena Balkan. Bondemassorna är alltför skingrade, okunniga och ointresserade av politik för att man kan vänta sig politiska initiativ från dem. Följaktligen faller uppgiften att skapa normala förhållanden för en nationell och statlig existens på Balkan med all sin tyngd på Balkanproletariatets axlar. Denna klass är ännu till antalet liten, ty kapitalismen på Balkan är överallt bara i sin linda. Men varje steg framåt på den ekonomiska utvecklingen, varje ytterligare mil järnväg, varje ny fabrikk skorsten som reser sig på Balkan, ökar och samlar den revolutionära klassens led. Främmande för all sorts kyrklig och monarkistisk vidskepelse och alla borgerligt-

demokratiska och nationalistiska fördomar, utnyttjar det unga, med energi och entusiasm fyllda, Balkanproletariatet sina äldre bröders erfarenheter i Europa under sina första steg på sin historiska väg. De socialdemokratiska partierna i Bulgarien och Serbien, arbetarrörelsens mognaste representanter på Balkan, kämpar outtröttligt på två fronter: mot sina egna dynastiskt chauvinistiska klickar och mot tsarismens och de europeiska börsernas imperialistiska planer. En federation på Balkan som det positiva programmet för denna kamp, har blivit hela Balkanproletariatets fana, utan åtskillnad vad gäller ras, nationalitet eller statliga gränser.

Den Balkankonferens som hölls i Belgrad förra vintern, och där representanter för de serbiska, bulgariska och rumänska socialdemokratiska partierna, för socialdemokratiska grupper i Makedonien, Turkiet och Montenegro,* och även serbiska socialdemokratiska proletärer från Österrike-Ungerns södra provinser deltog, utarbetade de allmänna principerna för proletariatets Balkanpolitik, som är inriktad på att avskaffa separatism och militarism på Balkan, nationella konflikter och utländskt förtryck. Den andra Balkankonferensen, som ska hållas i vinter, kommer att ha till uppgift att skapa nära organisatoriska band och peka ut vilka former som gemensamma politiska aktioner mellan alla socialdemokratiska partier på Balkan ska få.

På detta sätt reser sig framför våra ögon, ur kaoset och mörkret på Balkan, en förenad sektion i den Socialistiska internationalen.

Detta faktum är ytterst viktigt för Rysslands arbetare. Från och med nu kommer inte ett enda av tsarismens försök att lägga sig i på den sedan lång tid lidande halvön att äga rum utan ett bestämt motstånd från socialdemokratien på Balkan. Mot de borgerliga partiernas lögn om ett slaviskt brödraskap, och mot anklagelserna mot oss för att förråda Balkanslavernas intressen, kan vi nu ställa ett obestridligt faktum: proletariatet på Balkan är inte med dem utan med oss. Tillsammans med oss kämpar de mot tsarismen, som nu, efter det rysk-japanska fördraget, har befriat sina tjuvaktiga händer för att genomföra plundringar i Persien och intriger på Balkan. Tillsammans med oss har det förklarat ett skoningslöst krig mot panslavismen, både den grova asiatiska varianten och den liberala kadetvarianten.

Den historiska garantin för Balkans självständighet och Rysslands frihet är det revolutionära samarbetet mellan arbetarna i St Petersburg och Warszawa och arbetarna i Belgrad och Sofia.

Pravda, nr 15

1 (14) augusti 1910

Från den bulgariska kongressen

Det bulgariska socialdemokratiska partiet – eller snarare den del av det som är känd som tesnjaker – beslutade i år att omvandla sin vanliga kongress till en demonstration av pansocialism mot panslavism. För detta syfte bjöd det bulgariska partiets centralkommitté in representanter från de socialdemokratiska partierna i Ryssland, Polen, Serbien, samt tjecker och rutener till Sofia – kort sagt alla de nationer vars borgarklasser, splittrade av fientlighet och avundsjuka, två eller tre veckor tidigare i samma stad hade spelat upp komedin om brödraskap bland alla slaver.... Tyvärr kunde inte alla inbjudna partier svara på den brinnande appellen från Sofia. Efter en gatudemonstration den 11 juni,

* De grekiska socialdemokraterna skickade ett hälsningstelegram – L.T.

dagen då kongressen öppnade, där 3-4.000 arbetare deltog, lyssnade proletariatet från [Sofia]* på hälsningar från de serbiska (L Lapčević och D Tucivić), tjeckiska (B Smeral), rutenska (V Levinskij) och ryska socialdemokraterna (L Trotskij). Kongressens sammanträden hölls utomhus, på arbetarhögkvarterets gårdsplan, där det utöver de 75 delegaterna och 10 medlemmarna i centralkommittén fanns inte mindre än 500 besökare närvarande. Hela gårdsplanen var dekorerad med röda fanor och små flaggor. På delegaternas märken fanns en bild av Marx och Bebel, omgivna av en röd båge. Marx och Bebel! Ända från början var detta ett yttre tecken på den tacksamhet som de slaviska socialisterna känner som elever mot sina stora tyska lärare en viktig protest mot de ”allslaviska” chauvinisternas tyskfiendliga agitation. Det är svårt att förmedla den entusiasm med vilken de bulgariska arbetarna tog emot de utländska partiernas representanter och lyssnade till deras tal. Stormande applåder, ändlösa ovationer! ... Bulgarna hade lättast att förstå talen på ryska och serbiska, och mycket mindre bra de tal som hölls på ukrainska och tjeckiska. Det bulgariska språket ligger i allmänhet mycket nära ryskan, och dessutom måste vi komma ihåg att de bulgariska socialdemokraterna har uppfostrats i den ryska marxistiska litteraturen. Inte bara ”farfar” Blagoev, grundare av det bulgariska och medgrundare av den ryska socialdemokratin,[§] inte bara Georg Kirkov, som gick på läroverket i Nikolajev och redan på den tiden rörde sig i Narodnaja Voljas kretsar, utan också den bulgariska revolutionära intelligentsians yngre generation, som studerade på schweiziska universitet och där genomgick den ryska marxistiska skolan under direkt vägledning av Plechanov eller hans närmaste elever. Trots att Bulgariens mest utvecklade arbetare aldrig har lämnat landet, så följer de den ryska partilitteraturen och förstår det ryska språket. Vi måste medge att bulgarna sjunger ryska revolutionära sånger bättre än vi ryssar. Partiets förlag i Sofia har i sin *Sångbok* tryckt texterna till de mest populära ryska revolutionära sångerna.

De två timmar långa tal som den ryska delegaten höll om revolutionen i Ryssland (talet stenograferades och ska ges ut på bulgariska som en broschyr) föregicks av att *Marseljäsen* sjöngs på ryska, liksom *Vi zjertvoju pali* [Ni gjorde ett offer].[±] Kort sagt kan man utan överdrift säga att den bulgariska rörelsen, vad gäller sina teorier, bara är en gren till den ryska rörelsen. Det visar sig tyvärr också i negativa fenomen: precis som de ryska socialdemokraterna är bulgarna splittrade i två fraktioner som inte har några andra band förutom den hårda kampen mellan varandra.

Till synes är tesnjakerna, eller ”de konservativa” som leds av den bulgariska marxismens grundare och respekterade teoretiker, Blagoev, rörelsens starkaste del. De har en stark, centraliserad organisation och ett partiförlag som är väl utrustat med både idéer och ekonomiska resurser. Men den andra sidan anklagar dem för organisatorisk konservatism och för att koncentrera all sin uppmärksamhet på socialistisk propaganda i små grupper, till förfång för politisk agitation och aktioner. Tesnjakernas motståndare är inte någon ideologiskt homogen grupp. Till höger står de så kallade ”breda”, under ledning av Sakazov, som lutar åt gemensamma aktioner med de borgerliga demokraternas vänster, som nu har makten i Bulgarien. Mer till vänster står Bakalovs och Charlakovs anhängare, som bara skiljer sig från tesnjakerna genom sina åsikter i organisatoriska och tekniska frågor. 1908 bildade Sakazovs, Bakalovs och Charlakovs likatänkare en enda organisation som kallades det ”förenade” partiet. Tesnjakerna vägrade ansluta sig till dem, och vägrar fortfarande göra det, och intar ståndpunkten att det ”förenade” partiet bara är borgerliga demokrater med socialistiska färger,

* I engelska texten står ”Belgrade”, vilket är orimligt då kongressen hölls i Bulgarien – öa.

§ 1885 arresterades Blagoev i St Petersburg för att ha organiserat arbetarcirklar och hjälpt till att ge ut tidningen *Rabotij* – L.T.

± En sång som traditionellt sjöngs vid begravningar av revolutionärer i Ryssland – engelska redaktören kommentar.

som bara kan bidra till att demoralisera den proletära kampen. Vi kan inte här göra en detaljerad genomgång av förhållandena mellan de bulgariska fraktionerna. Jag ska bara tillägga att den olyckligaste aspekten är splittringen av fackföreningarna, som i Bulgarien har nära band till partiet.

Men för att återvända till tesnjakernas kongress. I ett fem timmar långt tal – bulgariska talare slår en inte bara med häpnad genom sin passionerade vältalighet utan också genom sin outtröttlighet – gjorde partisekreterare Kirkov en uttömmande genomgång av partiets liv undre det senaste året. Medlemsantalet i den politiska organisationen har ökat från 1.870 till 2.286. Den fackliga organisationen uppgår nu till 4.600 medlemmar mot 3.424 förra året. För att kunna uppskatta dessa och följande siffror ska vi komma ihåg att Bulgariens totala befolkning inte överstiger 4½ miljon, och att två parallella organisationer konkurrerar på detta lilla område! Under det granskade året höll partiet 623 offentliga möten, där 117.425 personer deltog, och spred 117.920 exemplar av sina tillkännagivanden och 15.005 broschyrer. Partiets centrala organ, *Rabotnitjeskij Vestnik*, kommer ut tre gånger i veckan med en upplaga på 3.500 och den teoretiska månadstidskriften *Novo Vreme* har en upplaga på 1.500. Båda publikationerna går med klar vinst. På det hela taget är tesnjakernas förlagsverksamhet deras stolthet. Under det undersökta året gav de bland många andra broschyrer ut Engels' *Familjens ursprung*, Kautskys *Vägen till makt*, Engels' *Ludwig Feuerbach*, Parvus' *Socialdemokratin och parlamentarismen* och Kautskys *Marx och hans plats i historien*, var och en i 2.000 exemplar, sedan Bebels *Ur mitt liv* i 3.000 exemplar, och slutligen, en månad innan kongressen, *Kapitalets* första band, i översättning av Blagoev, i 2.500 exemplar, varav 1.700 redan hade reserverats genom ett tidigare abonnemang. Till detta måste vi lägga att samtidigt som Blagoevs översättning av *Kapitalet* kom ut publicerades också en annan, av Bakalov!

De avancerade arbetarna i Bulgarien har, tillsammans med de unga bulgariska intellektuella, en ädel lidelse för kunskap. På grund av sitt lands övergripande kulturella underutveckling, omvandlas det arbete som folkets lärare utför till ett uppdrag, en mission. Det tvingar lärarna att anamma den mest beslutsamma ideologin och gå med i det mest extrema partiet. Av lärarnas två organisationer är den ena, med 800 medlemmar, direkt knuten till tesnjakerna, medan den andra, med 3.000 medlemmar, är under de förenade socialisternas inflytande. Helt i överensstämmelse med kapitalismens underutveckling spelar intelligentsian en oproportionerligt stor roll i den bulgariska arbetarrörelsen. Den för in en ideologisk glöd i de *proletära leden*, en intensiv längtan efter socialistisk kunskap, men tillsammans med detta också sina typiska negativa särdrag – å ena sidan en strävan att till varje pris spela en politisk roll, vilket *när den proletära basen är otillräcklig* leder till farliga samarbeten och opportunistisk vacklan, och å den andra fanatism och dogmatisk oförsonlighet, som leder till evinnerliga splittringar och utbrytningar. Dessa fenomen måste betraktas som barnsjukdomar. Den enda radikala boten för dem är att kapitalismen utvecklas och leder till en djupare samhällsskiktning och att proletariatet blir politiskt mer självständigt. Och i denna fråga kan vi vara lugna: trots alla de hinder som Balkanhalvöns statliga och nationella splittringar ställer upp, kommer kapitalismen – dessutom i sina allra modernaste former – förvisso att betvinga Främre Orienten. Den byggfeber som delegaterna kunde se i Sofia visar att ett industriellt uppsving är på väg, och precis som i Ryssland på 1890-talet kan detta i ett slag lyfta den socialdemokratiska rörelsen till höga höjder.

Vad gäller kongressens arbete, ska jag trots brist på utrymme bara nämna kamrat Kolarovs sex timmar (!) långa utmärkta tal, som ägnades den allmänna politiska situationen i Bulgarien, Blagoevs mycket lärorika tal om Balkanfrågan, vars slutsats var för en federation på Balkan baserad på

nationellt självstyre – och slutligen den kraftfulla protestresolutionen mot virrpannorna i St Petersburgs våld mot Finland.

Besökarna tog med sig en fast övertygelse från Sofia att socialismens sak är i trygga händer där.

Pravda nr 15

1 (14) augusti 1910

3. Den bulgariska demokratin mysterium

I ett underutvecklat land

Det är värt att besöka Bulgarien om så bara för att se hur relativa våra politiska begrepp är. Formellt härskar det demokrati här. Överhögheten tillhör folket, folket väljer parlament på grundval av allmän rösträtt, regeringen är ansvarig inför parlamentet för allt den gör. Men om vi undersöker den bulgariska demokratin s mekanismer upptäcker vi utan svårighet att det finns mycket betydande drag av absolutism i dem. När jag för tre år sedan* hade tillfälle att besöka Sofia, satt Demokratiska partiet vid makten, efter att 1908 ha tagit över efter Stambulovs parti. Denna förändring hade ägt rum på följande sätt. Folkförsamlingen med 175 deputerade innehöll omkring 150 stambuloviter och ett halvt dussin demokrater. I nästa val, som organiserades av den demokratiska regeringen, krossades stambuloviterna fullständigt, och inte ens dess ledare lyckades komma in i parlamentet. Demokratiska partiet vann 166 parlamentsplatser. På våren 1911 gav kung Ferdinand makten till en koalitionsregering bestående av representanter från Folkets parti och det Progressivt-liberala partiet (tsankovisterna). Dessförinnan hade Folkets parti bara haft tre parlamentsplatser i den demokratiskt valda nationella församlingen, och tsankovisterna exakt en. Koalitionsregeringen, som leddes av Geshov, upplöste församlingen och organiserade nya val, och resultatet blev att 80 medlemmar från Folkets parti och 79 tsankovister triumferande kom med i parlamentet. Av den Demokratiska majoriteten återstod bara fyra, nästan samtliga tidigare ministrar. Demokraterna led samma öde som de tre år tidigare hade utsatt stambuloviterna för, precis som när de sistnämnda 1903 hade avsatt situationens tidigare herrar. Och så vidare i all oändlighet.... Dessa parlamentariska katastrofer är det enda konstanta draget i Bulgariens partiliv.

Ur formell synvinkel går det till så här. Folket väljer sina deputerade, som uttrycker folkets suveräna vilja. Regeringen genomför denna vilja. I enlighet med den välkända engelska formuleringen så härskar monarken, men han styr inte. Men om vi tittar förbi de demokratiska formernas yta in till det politiska livets levande vävnader, framstår saker och ting på ett helt annat sätt. Monarken ger makten till den speciella grupp som enligt hans uppfattning för tillfället bäst svarar mot behoven. Denna grupp ger sedan, med hjälp av "demokratiska" val, nästan undantagslöst majoriteten till sitt eget parti. Den nya parlamentsmajoriteten stöder regeringen som har skapat den, vilket som vi har sett är den politiska grupp som monarken har givit makten. Det är inte svårt att se den enorma roll som monarkens personliga vilja spelar i denna regeringsmekanism, i förhållande till vilken de konstitutionella demokratiska formerna inte så mycket är en begränsning eller ett hinder som en flexibel och lydlig apparat.

Regeringen är ansvarig inför parlamentet, men är i själva verket den som skapar parlamentsmajoriteten. Monarken som härskar men inte styr är i själva verket den som skapar regeringen.

Monarkister på hösta nivå kommer att säga att monarken bara förutser folkets vilja, det vill säga han avgör sin handlingslinje utifrån politiska förändringar, och bestämmer på så sätt sin politik före händelserna.

Regimens motståndare kommer att säga motsatsen: monarken förutser inte nationens vilja, han

* 1909 – L.T.

avgör den på förhand – med andra ord formar han den i linje med sina personliga val, med hjälp av statsapparaten, det vill säga armén av ämbetsmän.

Den första förklaringen ska naturligtvis avfärdas rakt av. Om det vore så lätt att förutse folkets vilja, och göra det med så ofelbar exakthet, vad är det då för mening med det parlamentariska systemets komplicerade mekanismer? Det vore mycket enklare att återgå till det mystiska ”förutseende” som absolutismen i sin rena form tillhandahöll. Men den andra förklaringen är också helt otillräcklig. Den inskränker landets politiska liv, partiernas kamp och tronföljd under tre decennier, eller i alla fall under kung Ferdinands 25 år som härskare, till personliga infall och polisintriger. Det är, mildt sagt, osannolikt.

Om vi försöker tränga in till denna process’ inre funktionssätt, så ser vi de politiska partiernas kamp och följd i ett helt annat ljus.

Det finns inte mindre än tio politiska partier i Bulgarien. Om vi bortser från det socialdemokratiska partiet, som är splittrat i två fraktioner, får vi förgäves leta efter några principiella skillnader mellan alla de andra partiernas politiska praktik, speciellt under de senaste tio åren. Det finns två skäl till det, och de är nära förknippade: Bulgariens sena historiska utveckling och den svaga samhällseliga skiktningen.

Precis som alla andra underutvecklade länder är Bulgarien oförmöget att skapa nya politiska och kulturella former med hjälp av en fri kamp mellan landets egna inre krafter: man tvingas införliva de färdiga kulturella produkter som den europeiska civilisationen har utvecklat under sin historia. Oavsett om en del härskande grupper vill det eller inte, är Bulgarien tvunget att snabbt bygga järnvägar och järnvägsbroar och förnya arméns utrustning, och det betyder att ta lån. För att införa en lämplig bokföring av dessa krävs det parlamentariska former. De europeiska politiska programmen efterliknas, befolkningens proletarisering underlättas, vilket innebär att en social lagstiftning måste införas, och så vidare, och så vidare. Det är samma sak på alla andra områden. Den bulgariska litteraturen saknar traditioner och har inte lyckats utveckla sin egen inre kontinuitet. Den har tvingats underordna sitt ofärdiga innehåll under moderna och nutida former som har skapats vid helt andra kulturella höjdpunkter.

Givetvis är även gamla länders utveckling objektivt betingad till sitt innehåll och sina former. Men där är de historiska betingelserna interna. De visar sig i ett ”fritt” samspel mellan nationella krafter – klasser, partier, grupper, individer – som bygger allt nyare former av det kulturella material som de har ärvt.

Vad gäller underutvecklade länder styrs inte förändringen av de politiska och kulturella formerna av den inre utvecklingens fria logik utan av ett direkt tryck utifrån, som kommer till stånd på en massa olika sätt, från det oförutsebara inflytandet från tankar som uppstår ur skillnader i kulturell nivå till väpnade tvångsåtgärder.

Under sin rörelse genom historien ska ett underutvecklat land inte jämföras med ett skepp som skär sin egen väg genom vågorna, utan med en pråm som dras efter en ångbåt. Ångbåtens kapten måste ta initiativet för att välja en kurs, medan den som har befälet på pråmen är bunden till händer och fötter.

Oavsett hur de ministerier som styr Bulgarien (och det gäller också partierna som står bakom dem)

kan skilja sig från varandra vad gäller program, traditioner och personliga kvalitéer, så befinner de sig alla i prämkaptenens ställning, en präm som den europeiska ångbåten drar med en stark kabel längs en förutbestämd kurs.

I sina artiklar om Balkanfrågan, som Marx skrev för 60 år sedan, förutsåg han att det politiskt rasmässiga inflytande som Ryssland hade över slaverna på Balkan alltmer skulle minskas av den europeiska kulturens okuvliga effekter:

I själva verket kan man säga, att ju mer Servia och den serviska nationaliteten har befast sig, desto mer har Rysslands direkta inflytande över de turkiska slaverna hamnat i bakgrunden. För att Servia ska kunna behålla sin särskilda ställning som en kristen stat har den tvingats låna sina politiska institutioner, sina skolor, sina vetenskapliga kunskaper, sina industriella utrustning från västra Europa. Och det förklarar avvikelserna att Servia, trots Rysslands beskydd, ända sedan sin frigörelse har utgjort en konstitutionell monarki.¹⁹

Det som sägs här gäller i ännu högre grad för Bulgarien. Landets bristande självständighet i kulturella frågor hänger samman med dess oberoende inom utrikespolitiken, som inte beror på ett rasmässigt släktskap utan på svaghet. När Bulgarien, som en liten ”makt”, kämpar för sin plats på Balkan, har hon tvingats anpassa sin politik till den ena eller andra av stormakterna. Den bulgariska utrikespolitikens självständighet har i huvudsak bestått av ett ständigt manövrerande mellan dessa maktens motsatta intressen och aptit. Om man ska följa en ryskvänlig eller österrikevänlig politik; om man ska sträcka ut en vänskaplig hand till Turkiet eller hand beväpnad med en dolk; om man ska beställa vapenleveranser från Tyskland eller Frankrike; om man ska låna pengar från Rothschild i Paris eller i Wien – det är de frågor som har spelat den avgörande rollen för monarkens val om den ena eller andra politiska grupperingen ska fungera som regering i ett visst ögonblick. Utrikespolitiken har utgjort skiljelinjen mellan Bulgariens politiska partier i mycket större omfattning än några inrikespolitiska frågor. Inom inrikespolitiken har allt varit diffust och instabilt. Men inom utrikespolitiken har partierna skapat traditioner – även om inte de alltid har varit särskilt stabila. Tsankovisterna har en ryskvänlig tradition; stambuloviterna är ryskfientliga; Folkets parti uppvisar ett fredsälskande, opportunistiskt (”turkiskvänligt”) ansikte; Demokraterna ett aktivt trotsigt ansikte; osv.

När partiskheten i en viss riktning har blivit för stor och riskerat Bulgariens statliga självständighet, uppstår behovet att en annan grupp ska få makten, en som genom sina traditioner och förbindelser kan få till stånd en kursförändring, som ofta är motsatsen till den föregående. Furst Ferdinand är för sin del noga med att inte bränna sina skepp hos någondera sidan. Han håller kontakt med Ryssland när de ryskfientliga har makten, och främjar banden till Wien när ministerierna bemannas av det ryskvänliga partiet.

Den bulgariska parlamentarismen

Således säger alla de härskande partierna mer eller mindre samma sak om Bulgariens inre angelägenheter, med mindre avvikelser åt ena eller andra hållet. Alla lånar från en eller annan europeisk källa, gynnar den lokala industrin med protektionistiska metoder, odlar militarismen och ökar

¹⁹ Detta citat är ur en ledare i *New York Daily Tribune*, 21 april 1853. Trots att ledaren inte var undertecknad, så antog Trotskij att dess författare var Marx, men i Marx/Engels, *Collected Works*, vol 12, tillskrivs den Engels (citatet finns på sid 35). [Servia var en region i den tidigare slaviska delen av Turkiet, i västra Makedonien i nuvarande Grekland – öa.]

skattetrycket så högt de kan. Ur massornas synvinkel, speciellt på landsbygden, är det när det kommer till kritan nästan likgiltigt vilket parti som håller i rodret vid en viss tidpunkt.

När fursten 1908 gav makten till Demokraterna (de tidigare karavelovisterna), frågade tidningarna deras ledare, Malinov, med vilka demokratiska medel han skulle skaffa sig en majoritet i parlamentet, eftersom hans parti bara hade haft totalt 6 platser i den tidigare församlingen? ”Jag litar till folkets oorganiserade massa”, blev Malinovs svar: och han hade inte räknat fel. Valet gav honom 166 platser av 203.

De politiskt likgiltigas och ansiktlösa ”parti” är av fullt förståeliga skäl mycket stort här, och de avgör valutgången med sina röster. Och vi behöver inte förklara att detta ”parti” alltid finns tillgängligt för att stöda vem som än har makten. För landsbygdens brackor, för bönderna, för den ”lille mannen” i Sofia, som alla har blivit missnöjda med, för att inte säga lurade av, alla partier i tur och ordning, måste det verka fördelaktigt och bekvämt att stöda det parti som redan har uppmanats att bilda regering, istället för något av de brokiga brödraskap som utgör oppositionen, eftersom regeringen i kraft av att vara regering alltid kan göra något för att uppfylla sina löften, medan ett parti som för närvarande är i opposition av samma anledning är oförmöget att göra något för sina väljare.

Vi får inte tolkat det ovan sagda som att inga politiska band och traditioner har utvecklats under Bulgariens tre och ett halvt decennier långa fria existens. Den politiskt formlösa massan utgör förvisso inte 80% av valmanskåren, trots att varje ny regering får 80% eller mer av det totala antalet parlamentsplatser.

Orsaken till denna skriande snedfördelning har sina rötter i valsyste­met. De bulgariska lagarna sörjer inte för en andra valomgång. Regeringen kan få en minoritet av alla röster, men det kan ändå räcka för att den i majoriteten av valkretsarna ska bli relativt större än oppositionspartierna var och en för sig, och på detta sätt säkra sig en överväldigande majoritet av platserna. Den partilösa väljarmassan är inte stark nog att ge varje ny regering en absolut majoritet av rösterna, men är tillräckligt många för att säkerställa att det nya regeringspartiet blir större än vart och ett av oppositionspartierna separat. Det leder till följande paradoxala resultat: folkmajoriteten röstar på oppositionen, men i parlamentet utövas den odelade makten av ett parti som har mindre än hälften av väljarna bakom sig. En absolut majoritet av rösterna har fruktlöst splittrats mellan flera partier som inte skiljer sig åt särskilt mycket, och bara skiljer sig från det härskande partiet genom det faktum att de i det givna läget saknar fördelen av att ha makten.

Denna sista, rent tekniska, orsak till att regeringen segrar skulle med lätthet kunna avskaffas. Systemet med en proportionell representation har redan accepterats i parlamentet, och provades experimentellt i två valkretsar vid det senaste valet, kommer utan tvekan att ge den bulgariska parlamentarismen nya särdrag och göra slut på den skandalösa skillnaden mellan antalet röster som avgivits och antalet platser som har erövrats. Men den viktigaste faktorn i den politiska kampen, den partilösa massa som följer efter vilket parti som helst som sitter vid makten, kommer under lång tid att fortsätta att avgöra valens förlopp och utgång.

Kievskaja Mysl nr 322

29 november 1912

Demokrati och absolutism

Som vi tidigare har sett kan Bulgariens politiska system definieras som en kombination av demokrati och upplyst absolutism. Och låt mig upprepa att det inte är någon slumpartad kombination, utan den har avgjorts av Bulgariens hela tidigare historia och dess nuvarande samhällsstruktur.

Här var politisk demokrati en naturlig utgångspunkt för de senaste tre och ett halvt decenniernas självständiga politiska utveckling. Innan landet hade befriat sig upplöstes alla motsättningar i en grundläggande motsättning: allt bulgariskt ställdes mot allt turkiskt. Det turkiska styret förkroppsligade sociala motgångar, politiska katastrofer, nationella förödmjukelser. Allt bulgariskt verkade och behandlades som om det stod på samma grundvalar, eftersom alla hade berövats alla rättigheter. När man kastade av sig det turkiska oket kunde det därmed bara leda till att alla bulgarer befriades och blev politiskt jämbördiga. De som hade varit lika berövade sina rättigheter måste bli i lika stor besittning av rättigheter. Under ledning av Petko Karavelov hittade den bulgariska intelligentsian ett färdigt uttryck för detta nya sakförhållande i den västeuropeiska parlamentariska demokratins formuleringar. En stor nationalförsamling som hölls i Trnovo utropade folkets överhöghet, en enda kammare, allmän rösträtt och att ministrarna var ansvariga. Institutioner som hade utvecklats i väst med hjälp av långdragna interna strider och som ett svar på nya klassers behov, transplanterades i ett enda slag hit i färdig form för att ge form åt de förhållanden som visade sig sedan det turkiska styrets tunga, allting utjämnande, lock hade avlägsnats.

Det befriade Bulgarien ställdes ända från början inför behovet att förvärva den europeiska kulturens grundläggande beståndsdelar, och på basis av modern teknik – speciellt militär teknik – rättfärdiga sin existens som stat. Men folkets stora massor hade just lämnat det turkiska oket och hade ingen vana av en oberoende förvaltning. Borgarklassen existerade bara i embryonal form och hade ännu inte lyckats kasta av sig sina asiatiska särdrag (*chorbadjis!*); det översteg dess förmåga att ge landet ett politiskt ledarskap. Sådana var förhållandena – å ena sidan behov av reformer, å den andra landets kulturella underutveckling och borgarklassens svaghet – som tillsammans tillhandahöll förutsättningarna för den upplysta absolutismen. Det initiativ som monarken och hans internationella förbindelser tog var enormt viktigt. Och eftersom, som vi redan vet, den stora svängen 1878 i bonde-Bulgariens historia på ett naturligt sätt klädde landets unga status som stat i den folkliga överhöghetens och allmänna rösträtts rustning, så har landets hela efterföljande politiska liv med nödvändighet begränsats till en konflikt och samexistens mellan dessa två ömsesidigt uteslutande kategorier: absolutism och demokrati.²⁰ Under Bulgariens samhällsutveckling saknades förstas inte tendenser som intensifierade denna grundläggande politiska motsättning – en del stärkte monarkin, medan andra fyllde demokratins abstrakta former med ett levande demokratiskt innehåll.

Den bulgariska demokratins sociala bas är mycket primitiv. Den har sina rötter i vardagslivets grundläggande förhållanden, precis som vår egen ryska byakommun. Den bulgariska intelligentsian uppmanades under ödeläggelsen efter störtandet av det turkiska oket att ta över landets regering, och lyckades kröna denna primitiva grund med demokratins politiska överbyggnad. Men det ställde bara frågan om hur Bulgarien skulle fortsätta att utvecklas, utan att besvara den.

²⁰ Efter fem sekel av turkiskt herravälde upprättades 1878 en oberoende bulgarisk stat. Genom Freden i San Stefano som avslutade det rysk-turkiska kriget (se not 9, s 19), blev Bulgarien ett självstyrande furstendöme under den turkiska sultanens formella överhöghet. Fördraget ersattes av Berlinavtalet, som förvägrade Bulgarien östra Rumelien och Makedonien och på så sätt skar av dess tillgång till Egeiska havet.

Precis som det inte var givet att den ryska byakommunen skulle utvecklas direkt till socialism, som de narodniska utopisterna hade hoppats, så kan inte heller Bulgariens primitiva bondedemokrati utvecklats till ett system som grundas på folkets medvetna politiska självstyre, inte direkt utan bara via en komplicerad väg av inrikespolitisk kamp.

Kievskaja Mysl nr 322

29 november 1912

Del II

Krig

1. Serbien i krig

På väg dit

En av Europas vitsigaste män, Viktor Adler, definierade för 10 år sedan det österrikiska politiska systemet som absolutism mildrad av slarv – *Absolutismus gemildert durch die Schlamperei*. Under det senaste decenniet har mycket förändrats i Österrike. Den aristokratiska församlingens plats har tagits över av ett parlament baserat på allmän rösträtt, den österrikisk-ungerska imperialismens huvud, dekorerat med kavalleriets tuffjädrar, har höjts. Wien har blivit större och vackrare. Men *Schlamperei* – när man vill vara artig kallar man det *Gemütlichkeit* (gemytlighet) – är fortfarande det österrikiska samhällets mest utpräglad nationella särdrag, vare sig det är inom politiken, kommunernas självstyren eller handeln.

Jag har nämnt detta eftersom det var Österrikes älskvärda ineffektivitet som fick mig att avresa till Balkan två dagar senare än jag hade tänkt. Pengar som hade överförts till mitt konto med telegram låg i Creditanstalt i två dagar utan att röra sig, och när jag efter att ha informerats om detta, tog jag på ett skarpt sätt upp frågan med en ytterst elegant banktjänsteman som gav mig ett dussin förklaringar, som samtliga i grund och botten var liktydigt med samma sak: *Schlamperei*.

Jag lämnade Wien den 25:e, efter att redan medan jag satt i taxin ha läst i kvällens telegram att kungen av Montenegro hade förklarat krig. Det kunde inte finnas något tvivel om att Serbien och Bulgarien inom kort skulle följa Montenegros exempel – annars skulle man tvingas anta att kung Nikola hade bestämt sig för att på egen hand förändra kartan över Balkan. På grund av detta lät de optimistiska försäkringar som österrikisk-ungerska och ryska diplomater samtidigt gav om de magiska resultat som verbalnoten* skulle leda till, ännu märkligare.

Trots att järnvägslinjen från Budapest till Belgrad huvudsakligen går i sydlig riktning, förflyttar man sig ur kulturell synvinkel österut. I första- och andraklassvagnarna, där allmänheten är välrakad och tyst kapitulerar för matsmältningens välbehag, är förändringen av de kulturella och till och med etnogeografiska zonerna inte så märkbar. Men på stationsplattformarna och i tredjeklassvagnarna visar sig det flerspråkiga, brokiga, kulturellt och politiskt förvirrade öst på ett kalejdoskopiskt sätt. Två bulgariska studenter, en serbisk student och en ungersk lärare samtalar i ett hörn i en tredjeklassvagn på ett otroligt språk som består av bulgariska, tyska, serbiska och franska ord. En ungersk ägare till en liten egendom förklarar på ungersk-tyska för en rumänsk präst Budapests arkitektoniska överlägsenhet över Wien. En bulgarisk arbetare som har återvänt från Amerika efter 4 års frånvaro, delar sina observationer om livet på andra sidan Atlanten med en slovakisk arbetare: halvt bekanta ord, förklarande gester, missförstånd och overseende leenden från personer som är vana vid att bara fatta hälften av vad den andre säger. En österrikisk-ungersk-balkansk international!

Kvinnor från öst, lastdjur med sina barn på armen, de smutsiga brösten hängande utanför blusarna, säckar på ryggen och under armbågarna, kämpar sig fram mot vagnens dörr, och knuffar någon sorts bagage framför sig med knäna. Bakom dem kommer bönder som är permanent svarta av jord och sol, knotiga, hjulbenta, nedtyngda av myllans tunga kraft. Unga bondekvinnor som har tagit av sig sina hängselklänningar för att komma ut hit i den stora världen och bara är klädda i korta under-

* Diplomatsk term för ett icke undertecknat PM som fungerade som en informell påminnelse om en obesvarad fråga eller begäran.

kjolar och blusar fulla av löss. Krokiga gamla kvinnor med gikt och i svarta sjalar sitter på bänkarna och lutar sig på sina käppar i tre, fyra, fem timmar utan att tala eller röra sig. Vilket förskräckligt, allt genomlidande tålamod!

En gammal romsk man med ett grönt knyte som tar upp nästan en tredjedel av vagnen muttrar något obegripligt för sig själv i en guttural ramsa, röker sin korta pipa och har på 10 minuter spottat i hela vagnen. En romsk kvinna med skarp profil, som en figur från antiken, sjunger sitt lilla barn till sömns. En ung rom med koppärrigt ansikte – han presenterar sig som ”en ortodoxt serbisk rom” – bär en väst med röda och gröna silkebroderier och knäbyxor i sammet, på vilka han käckt tänder en stinkande svavelsticka....

Östern, östern! När man tittar ut genom fönstret vid en större station – vilken blandning av ansikten, kostymer, etniska sorter och kulturella nivåer! Otroliga västar som nästan går upp till överläppen, glänsande hattar, fezer, judiska profiler, bastsandaler, åtsmitande ridbyxor, bara fötter, sista skriket från Paris, bronsfärgade kroppar och bland allt detta de katolska prästernas svarta figurer, som är omöjliga att inte uppmärksamma i en sådan folksamling – exakt samma som i Paris, i Wien och på någon avlägsen station mellan Budapest och Belgrad.

Det huvudsakliga temat i samtalet mellan dessa personer, som är renare än de andra, är kriget. Trots att de alla upplever att situationen är allvarligare denna gång, så gör ändå annekteringskrisen nästan alla av dem halvt skeptiska till utgången: ”Stormakterna kommer inte att tillåta det.”

”Vad kan det bli för krig här?”, begär en ung ungrare att få veta, och förklarar frågan för en bayersk präst som är på väg på något uppdrag. ”Montecucculi sa för 300 år sedan att det krävs pengar för krig. För varje dag Serbien är mobiliserat kostar det henne en miljon francs. Hur länge kan hon tåla det?”

”Och hur mycket är Serbiens grisar värda – en miljon francs?”, frågar en rumänsk präst skadeglatt.

”Det är just poängen. Såg ni vad som hände vid Bruck? 40 godsvagnar fulla av ammunition stoppades där – de var på väg från Creusot i Frankrike till Serbien. Vår regering stoppade dem – hela stationen var full av dem. Nej, det kommer inte att bli något krig, stormakterna kommer inte att tillåta det....”

Från Budapest skickade jag ett telegram till Belgrad och bad mina vänner där att möta mig i Semlin om det skulle bli svårigheter vid fronten. Jag skrev telegrammet på tyska. Den bastanta ungerska kvinnan i uniform lämnade tillbaka det till mig genom sitt lilla fönster: sedan 4 oktober (nya stilen) kommer Serbien inte att acceptera telegram på tyska. Ungern kommer inte att skicka telegram till Serbien på slaviska språk, så franska och engelska återstår för mig. Med en orolig blick på klockans visare översätter jag mitt telegram till verbalnotens språk, och när jag gör det förlorar jag inte bara tid utan också två heller. Ty det måste förklaras för de dåligt informerade, att den habsburgska monarkin inte bara annekterar provinser och håller kvar godsvagnar med ammunition, den tar också betalt två heller för ett telegram.

Mot oss kommer ett godståg som till två tredjedelar är fyllt med grisar. Lugnade av tågets skakningar och trötta av alla intryck som de har fått under resan tittar grisarna drömmande genom vagnens galler eller slumrar till helt och hållet. När man tittar på dem är det svårt att inse att de spelar en betydande roll i de internationella svårigheterna.

”Är det serbiska grisar?” frågar den bayerska prästen vetgirigt och artigt.

Nej, givetvis inte. Det är äkta ungerska grisar. Österrike-Ungerns svart-gula gränsbommar har triumferande sänkts framför trynena på deras serbiska systrar. Den ungerska grisen var redan tidigare ytterst privilegierad, och har nu monopol. Det är därför dessa tre herrar i tågets andra-klassavdelning, som i tur och ordning dricker ur en enda flaska – de måste vara ungerska mellan-stora jordägare – ser så triumferande ut. Oavsett om män som talar serbiska och män som talar turkiska ska slita upp varandra bukar eller inte, så kommer priset på en griskorv att gå upp med fem heller.

Mitt emot mig tillbringar en ungersk officer två timmar med att rengöra sina naglar medan han väntar på att Mars ska inkalla honom som offergåva. Bredvid honom gungar en enorm buk mjukt och jämnt i takt med Pullmanfjädringen, och uttrycker en absolut likgiltighet för ödet för alla halv-öar i hela världen. De ungerska jordägarna ägnar sig åt flaskan, som sprider en stark doft i hela kupén.

I tredje klass, i denna Noaks ark av nationaliteter, går livet sin gilla gång.

Den rumänska prästen sätter sig vid fönstret, och medan han gör det lyfter han energiskt upp sin kaftan så att vi kan se två färggranna ben under den ända ned till knäna, klädda i randiga byxor. Denna opassande syn tvingar den artiga och vetgiriga katolska prästen från Bayern att generat vända bort ögonen.

”Och vad för arvode kan en präst förvänta sig i ert land, kära kollega?”

Och en artig konversation börjar om prästernas, biskoparnas och ärkebiskoparnas löner och inkomster i nästan varenda del av Europa. Den unge ungraren som försvarade Montecucculis åsikter visar sig vara förvånande välinformerad på detta område. Han räknar inte bara upp ärkebiskoparnas inkomster utan också alla de skinkor som rumänska präster fick i Transsylvanien.

”Det är bara en historia (*Sage*)* som folk berättar”, svarar den gode fadern i randiga byxor. ”Allt det har sedan länge blivit en legend.”

”Har det blivit det?”, frågar den bayerske prästen artigt medkännande.

Tystnad härskar i restaurangvagnen. Genom det breda, rena fönstret ser man ut på slätten. Majs nästan överallt, bara ibland avbrutet av fläckar med humle. Majsen står och gulnar. På en del ställen har den skördats och samlats i högar. Den ungerska stäppen ser tråkig ut nu under den blöta smutsiga himlen. Hoppet finns kvar att himlen och marken längre söderut kommer att visa sig vara mer välkomnande – därnere i Serbien och Bulgarien, där slätten börjar bli ”Balkan”.

Djen nr 3

4 oktober 1912

Belgrad

Nu passerar tåget järnvägsbron som förenar Ungern och Serbien, men släpper av oss i Semlin trots att vi har biljetter som gäller ända till Belgrad. Vi korsar Donau och Sava, som flyter samman här,

* Saga (tyska).

på den serbiska ångbåten *Morava*. Från Semlinsidan syns Belgrad, som bara är åtskild från Semlin av ett drygt kilometerbrett vattendrag, tydligt. Det är lätt att urskilja Konak (det kungliga palatset) och Skupstina (parlamentsbyggnaden) – lika lätt som de habsburgska kanonerna kunde välja ut dem. Det är välbekant att det är Serbiens mest sårbara punkt.

Medan vi fortfarande befinner oss på ångbåtens landgång på den ungerska sidan av floden kontrolleras passagerarna av en fetlagd herre i civila kläder, flankerad av fyra kroatiska gendarmer. Han undersöker våra pass.

”Vad är ert yrke?”

”Journalist.”

Det är inte ett särskilt fint yrke att ha, kan jag läsa i hans ögon – i synnerhet inte i dessa oroliga tider. Men eftersom jag inte kan byta yrke medan jag står på en landgång, och eftersom jag inte heller gillar den fetlagde civila herrens yrke, så kan vi inte göra annat än att skiljas åt i fred.

På den serbiska sidan av Donau och Sava marscherar vaktposter fram och tillbaka. De är medlemmar i hemvärdet, mellan 45 och 55 år gamla, och bär bondekläder med lammskinnsmössor och *opanki* [barksandaler] och gevär på axlarna. Åsynen av dessa äldre bönder som på detta sätt har slitits från sina lantbruk, med bajonetter som sticker fram bakom mössorna, skapar på samma gång en känsla av oro och fruktan. Genom ens sinne strömmar de sista intrycken ”där borta”: banktjänstemannen med den eleganta benan och den svarta stenen på sitt lillfinger, den ungerska översten med de välskötta naglarna, de snövita dukarna i restaurangvagnen, tandpetarna i rispapper, ”Milka”-chokladen på alla de små borden – och sedan grips man oemotståndligt av insikten om det tragiska allvaret i det som är på väg att hända på Balkan och det som redan har börjat i halvöns mest avlägsna hörn.

Förra gången jag var i Belgrad var för två och ett halvt år sedan, strax efter att krisen med vågen av annekteringar hade lagt sig. På den tiden påminde Belgrad om en rysk landsbygdshuvudstad av medelstor storlek, förutom att det här fanns ett krigsministerium istället för ett centrum för värnpliktiga att rapportera till, och istället för ett guvernörsresidens ett kungligt palats – eller snarare två sådana palats, det gamla där Alexander mördades, och det nya där kung Peter bor. På de 30 månader som har gått sedan dess har Belgrad vuxit och blivit renare och vackrare. Det finns nya hus och affärer, och de har börjat belägga huvudgatan med träblock. Men nu har staden en speciellt atmosfär kring sig – på spänn, som ett militärläger. Alla och allt är underordnat mobiliseringens behov. Bilar och taxibilar kör nästan uteslutande kring på officiella ärenden. Gatorna är fulla av mobiliserade män och män som är på väg att mobiliseras. Affärerna är tomma: det finns inga kunder, och antalet affärsbiträden har minskats till ett minimum. Industrin står stilla, frånsett de delar som tjänar mobiliseringens och det kommande krigets behov. Det finns inga arbetare att få. En sockerfabrik i Belgrad har tvingats rekrytera 20 arbetare från utlandet för att inte tvingas att helt upphöra med produktionen, medan en annan sockerfabrik i Cuprija har fått tillåtelse av regeringen att anställa fångar. På stadens viktigaste gata, Furst Mikaelsgatan, har arbetet med vägförbättringar skjutits upp. En lång sträcka av spårvägen har tagits bort, det finns hål grävda i gatan, träblock ligger och skräpar och blir blöta i regnet, och ett fordon som närmar sig det bästa hotellet i Belgrad, Hotel Moskva, sjunker upp till naven i en vattenpöl.

Det finns gott om tidningsförsäljare: gamla män, invalider och i synnerhet småpojkar. Deras rop ger

grundtonen till Belgrads gatuliv. *Stampa! Tribuna! Balkan! Piemont! Piemont! Stampa! Svet! Svet! Novine! Novine!*

I en pappersbutik förevisar man en enorm symbolisk bild på ett slag. Efter att ha rivit ner ett gränsstängsel av spetsiga stänger stormar bildsköna och eleganta serber sittande på kraftfulla hästar in på turkarnas område, och krossar och slår sönder allt i sin väg. I fönstret till en blomsterhandel sätts de senaste telegrammen från tidningen *Mali Zhurnal* upp: det finns alltid grupper av reservister där.

I Hotel Moskvas café, det bästa caféet i Belgrad, har de europeiska presskorrespondenterna sitt högkvarter. Min kära kollega *Don-qui-blaque** (som inte alls liknar Don Quijote) bär hög hatt och portfölj, rusar som besatt från bord till bord, och sliter nyligen inkomna tidningar ur andras händer, och snappar i förbigående upp nyheter som en hund fångar flugor.

”Har ni hört? Igår sköts en reservofficer här för att ha haft förbindelser med Österrike.”

Tre bläckpennor skriver maniskt på skrivpapper. De österrikiska korrespondenterna är nedstämda: ministrarna vill inte ge de m någon intervju.

Artonde regementet marscherar förbi i slutna led. De är på väg till fronten idag. De bär kakiuniformer och *opanki*, och har gröna kvistar instuckna i sina mössor. Regimentets skådespel gör ett intryck på mig som är svårt att förmedla. Det är inte det vanliga, utåt flyktiga intrycket, utan istället en tragisk känsla av undergång. Barksandalerna på deras fötter och de gröna kvistarna i mössorna, tillsammans med deras fullständiga militära utrustning, ger soldaterna ett något rörande utseende. Inget i detta ögonblick är för mig en så levande symbol för krigets blodiga meningslöshet som dessa gröna kvistar och dessa bonde-*opanki*.

Järnvägsresandet har redan varit indraget i tio dagar i Serbien: tågen tar bara med sig soldater och krigsmateriel. Den sista Orientexpressen anlände hit i onsdags, men istället för att fortsätta till Sofia återvände den till Wien. Om Belgrad är ett militärläger så är järnvägsstationen hjärtat i detta läger. Där härskar militärmyndigheten oinskränkt. Personer utan tillstånd släpps inte in. Gevär ligger i högar vid ingången. Tungt lastade hästar står beredda att sätta iväg. Mer än ett dussin fordon kör upp till entrén. Jag tittar noga på vad de har med sig – det är taggtråd för att göra hinder, rullad i enorma spiraler. Inte heller här vaktar reservister utan medlemmar i hemvärnet, bönder på 45 år eller så, i slitna knäbyxor med gevär i händerna.

Serbien har lite mindre än 3 miljoner invånare. Enligt den senaste informationen är, inklusive hemvärnet, totalt 300.000 man beväpnade. Det är en femtedel av landets hela manliga befolkning, inklusive skröpliga gamla män och småpojkar. Serbiens samlade arbetskraft har slitits loss från landets ekonomi för obestämd tid framåt. Även om vi antar att krigets blodiga kalk kommer att förbigå Serbien – och det finns inget hopp om att detta ska hända – kommer mobiliseringen i ett antal år att försvaga livets grunder i detta unga land som är i så stort behov av fred, arbete och civilisation.

Djen nr 3

4 oktober 1912

* Don Bluff

Första intryck

När jag reste till kriget på Balkan så tänkte jag inte bara på det som troligt utan oundvikligt... Men när jag gick på gatorna i Belgrad och såg de långa raderna av reservister och civila med Röda Kors- armbindlar; när jag hörde deputerade, journalister, bönder och arbetare säga att det inte fanns någon återvändo, att kriget kommer, och kommer inom några dagar; när jag fick höra att en del personer jag kände väl – politiker, redaktörer, universitetslärare – redan var beväpnade vid fronten, i frontlinjen, att de skulle bli de första att döda och bli dödade – då verkade kriget, den abstraktion som jag så lättvindigt hade spekulerat om i mina tankar och mina artiklar, osannolikt och omöjligt....

Det finns ingen återvändo, kriget är oundvikligt, det börjar, Serbien kommer att förklara krig inom några dagar. Ett telegram som tillkännager krigsförklaringen kommer högst troligt att anlända innan denna artikel. Hela landet är försatt i stridsberedskap. Belgrad har förvandlats till ett militärläger, landets ekonomiska liv står stilla, järnvägarna används bara för mobilisering och för att dra samman trupper, allting har skakats om och rubbats ur sina vanliga rutiner, som om någon hade drivit in en jättelik spade under livets själva rötter i landet – och om regeringen nu i ett slag skulle försöka stoppa all denna fruktansvärda skadliga aktivitet och föra tillbaka landets liv till den normalitet som regeringen själv slet upp det från, så skulle det enda resultatet bli att den statliga maktens hävstång knäcks. Det kan inte finnas något tvivel om att varje försök att göra halt på vägen mot krig skulle kosta det härskande Radikalpartiet sin existens och säkerligen göra slut på dynastin. Det betyder givetvis inte att kriget lovar att lyfta bort de hinder som blockerar vägen till historisk utveckling för Serbien och hela halvön, och inte heller betyder det att fred är mindre värdefull än ödet för [premiär]minister Nikola Pašić och Karađorđevićdynastin. Men makten över detta lilla land vars öde är så tragiskt ligger i deras händer. Det finns ingen politisk kraft i Serbien som kan göra motstånd mot dem, och som fångar i sin egen situation har de satt igång en rörelse som de inte kan kontrollera. Och även om Europas diplomater idag skulle vara förmögna att erbjuda något mer inspirerande än en noggrant korrigerad formulering, även om de med all den energi som de hittills har visat sig sakna verkligen skulle agera för att försvara freden – så vore det försent nu: de serbiska arméerna har korsat gränsen, och ett spår av blod har öppnat det nya kapitlet i Balkans historia....

* * *

Av rädsla för att det skulle kunna bli svårigheter att korsa gränsen in i Serbien skickade jag ett telegram från Budapest till mina vänner i Belgrad och bad dem möta mig i Semlin, den sista stationen på ungersk mark, som här bara är skilt från Belgrad av den dryga kilometern breda Donau.

De mötte mig, men det visade sig inte bli några svårigheter vid gränsen. Kroatiska gendarmar under befäl av en fetlagd herre i civila kläder drog en järnkätting från mitten av trästugan till landgången och kontrollerade raskt passagerarna som gick ombord på ångbåten, och krävde att utlänningar och överhuvudtaget okända personer att de bevisade sin identitet.

Syftet med denna kontroll var att hindra Habsburgs undersåtar i Dubbelmonarkins sydslaviska provinser från att ta värvning som frivilliga i den serbiska armén. Som alla liknande polisfantasier gick det inte att uppnå detta mål med hjälp av en dum järnkätting.

Vi korsar Donau ombord på ångbåten *Morava*. Luften är fuktig och det duggregnar. Ångbåten *Tsar Nikolaus II* går förbi oss nedströms, fullastad med män i både bonde- och stadskläder. Det är serbiska reservister på väg till östfronten. De höjer sina mössor i luften och ropar "Hurra!" Deras röster

dånar över den breda floden, vars vatten så ofta har blivit rött av människors blod. Tillsammans med dessa rop fylls ens hjärta av en märklig, spontan känsla av tragedi, som är omöjlig att förmedla på avstånd: även en känsla av hjälplöshet inför det historiska öde som närmar sig de folk som är inneslutna i Balkantriangeln, och av vånda för alla de horder av män som leds i fördärvet....

På den serbiska sidan av Sava, som flyter in i Donau här, patrullerar gränsvakterna – män ur hemvärnet i bondekläder men med gevär. När jag sätts i land på stranden tar jag i anspråk den enda droska som väntar vid landgången. Alla de andra – kärror, män, hästar – har snappats upp av mobiliseringsmaskineriet. Jag har varit här tidigare, för 2½ år sedan, och sedan dess har staden vuxit med många nya byggnader, och har blivit städad. Men som ekonomisk organism är den nu död. Fabriker och verkstäder står tysta, fränsett de som tillverkar uniformer och ammunition till armén, och affärerna är tomma. Det finns inga arbetare, det går inte att få lån, det finns inget att handla med och inget att handla i. Affärsinnehavarna och deras biträden byter lojt från den ena till den andra foten i affärernas ingångar, och läser antingen tidningar eller pratar med de förbipasserande, som trots det oupphörliga regn som faller i pyttesmå droppar samlas i dörröppningar och i vägkorsningar. På många ställen är gatubeläggningen uppbruten: de hade börjat täcka den med träblock och hade tagit upp en lång sträcka av spårvägen, men nu jobbar ingen där och det finns ingen tillgänglig gata. Reservister strosar upp och ner för gatorna i gamla militäruniformer och *opanki*, lädersandaler. De lutar sig mot fönstren och håller i sina gevär. De hälsar på män från samma distrikt som sig själva. De gör honnör till officerarna.

* * *

Enligt officiella siffror har mobiliseringen varit en fullständig framgång och har försett Serbien med totalt 220.000 – 230.000 soldater. Igår sa en överste, att om det finns tillräckligt med gevär till dem så skulle Serbien kunna få ut upp till 360.000 man i fält.

Men hur är stämningarna bland de mobiliserade männen? Vill folk ha krig? Är rapporterna om en krigisk entusiasm sanna?

Dessa frågor uppstår med rätta från där ni befinner er, men här är det lättare att fråga än att svara. Precis nu passerade en grupp reservister utanför mitt fönster, under ledning av en underofficer: omkring 50 man i mjuka hattar och plommonstop – uppenbarligen stadsmänniskor, affärsbiträden, arbetare, intellektuella. Hur känner de sig? De skulle själva ha svårt att besvara den frågan.

Förra kvällen tillbringade jag i sällskap med två serbiska journalister, av vilka en var för kriget och den andra mot. Den fråga jag ställde mig själv i ditt namn för en stund sedan utgjorde det centrala ämnet för deras samtal. Och deras åsikt om det skilde sig radikalt åt.

”Folket vill ha krig, de kan inte låta bli att vilja det, det finns ingen annan utväg för dem”, sa anhängaren till krig. ”Det handlar inte om den officiella ’entusiasm’ som regeringens kommunikéer oupphörligt talar om strax innan alla krig, oavsett hur långt det kan vara från folkets behov och bekymmer. Det som står på spel här är egentligen vår rätt att leva och utvecklas. Folket kan inte annat än veta och känna att det utan krig inte finns någon utväg för dem ur den återvändsgränd som Serbien befinner sig i. Folket vill ha krig.”

”Det stämmer inte”, svarade den andra. ”Kriget erbjuder oss ingen utväg. Det officiella målet för kriget, Berlinavtalets bedrövliga artikel 23, är givetvis oförmögen att fylla massorna med nationell

entusiasm.²¹ Ja, vem kan fyllas av tilltro till fördelarna med de ytliga reformer som Turkiet tvingas genomföra med hjälp av krig? Att spilla sitt blod för att en kristen generalguvernör ska installeras i Makedonien – jag frågar dig om ett sådant mål kan elda på de serbiska folkmassorna? Det vore en annan sak om det handlade om en territoriell utvidgning och en utgång till havet, som skulle skapa en bredare bas för landets ekonomiska och kulturella utveckling. En *sådan* uppgift skulle kunna väcka folket och inspirera dem till heroiska bedrifter. Men territoriella framsteg är uteslutna av mer än hundra skäl. Folket, eller åtminstone alla som tänker, vet detta – stormakterna kommer inte att tillåta Bulgarien och Serbien att växa på Turkiets bekostnad. Alltså går det inte att ha något förtroende för de resultat som detta krig kan uppnå, och ingen entusiasm för det. Kriget är politiskt oundvikligt vad dynastin och de härskande grupperna anbelangar – folket har inget med frågan att göra, de uppfyller bara sina militära plikter.”

”Det är bara en förutfattad mening. Utan folklig entusiasm skulle inte mobiliseringen ha kunnat genomföras så lysande.”

”Mobiliseringens förlopp vittnar bara om att den administrativa apparaten har förbättrats. Radikalregeringen har utan tvekan lyckats få till stånd avsevärda förbättringar till det bättre på det området, precis som den har fått regeringens finanser i viss ordning. Förvisso är folket *inte mot* mobilisering – men det är långtifrån entusiasm.”

”Och hur är det med pressen? Med ett enda undantag, nämligen *Radnicke Novine* (Arbetarnas nyheter) är alla tidningar för krig. Alla tidningar skriver om folkets entusiastiska mottagande av regeringens initiativ att gå ut i krig. Det är samma sak i parlamentet. Frånsett de två eller tre socialdemokratiska deputerade står alla enhälligt och entusiastiskt bakom regeringen. Är det en slump?”

”Nej, tyvärr inte. Tyvärr, eftersom varken vår press eller våra politiska partier uttrycker de allmänna uppfattningarna, eller snarare stämningarna i landet. Bondemassorna är kulturellt alltför outvecklade, politiskt alltför hjälplösa, för att tvinga regeringen, partierna och pressen att tjäna dem. Det är därför våra härskande grupper kan göra som de vill inom politiken. Våra tidningar och vårt parlament uttrycker bara åsikterna i de kretsar som leder oss ut i krig – men inte folkets verkliga känslor, som inte vinner något på ett krig, som kan slunga dem decennier bakåt till ett tillstånd av ekonomiskt och kulturellt barbari.”

”Om den framgångsrika mobiliseringen och pressrösterna inte övertygar dig, vad säger du då om de frivilliga?”

”Det är inte så särskilt många av dem. I ett land där en femtedel av den manliga befolkningen, inklusive gamla män och barn, är beväpnade finns det dessutom knappt något att förlora för resten. Och mot de frivilliga värvningarna till armén kan jag slutligen ställa det ojämförligt mindre men icke desto mindre betydande antalet fall där reservister har begått självmord.”

Med detta slutade samtalet. Och för tillfället ska jag tillåta mig att avstå från att uttrycka min egen åsikt.

Kievskaja Mysl nr 274

21 Artikel 23 i Berlinavtalet fastslog att den turkiska regeringen hade i uppgift att ”samvetsgrant införa en konstitution på ön Kreta med förändringar som ska anses vara rättvisa” och att dessa reformer på Kreta ska tjäna som mönster för liknande stadgar, som anpassats till lokala förhållanden och utarbetats med lokalt deltagande, i andra delar av det ottomanska imperiet i Europa, som Makedonien.

Massor av motsättningar

Man behöver bo här och se saker och ting på nära håll för att bli övertygad om en sak: att de små länderna på Balkan inte har någon annan utväg än en federation. Så länge Europas politik gentemot Balkan, precis som mot allt annat som hindrar försöken, består av imperialistisk plundring, så har Balkanländerna ingen annan utväg än en federation. Idag består både Serbiens inrikes- och utrikespolitik av en mängd förvirrade motsättningar, som hon inte har någon rimlig utväg ur.

Europas diplomater har konsulterat varandra. De har fört fram sin "icke obligatoriska" formel. Men förde inte Europas diplomater fram en formel för Balkankriget: fred och status quo i Turkiet? Och hindrade det de allierade på Balkan att gå ut i krig? Det gjorde det inte. Men nu har vi Österrike som vill hindra Serbien att dra fördel av sin seger som Serbien önskar. Kommer en formel att kunna stoppa Österrike? Kanske Ryssland kan göra det, eller försöka göra det. Men det verkar som om Ryssland inte kommer att blanda sig i. Ryssland kommer att hjälpa till att utarbeta "formeln". Pašić förstår detta mycket väl. Serbien lämnas ensam ansikte mot ansikte med Österrike-Ungern. Men en sådan överenskommelse kan bara bli en kapitulation. Och Pašić är beredd att acceptera det. Men här uppstår svårigheter av inhemsk karaktär.

De politiska partierna i det här landet uttrycker inte så mycket speciella klassintressen i Serbien som särskilda relationer mellan detta land och stormakterna. Partierna grupperas kring principerna rysk-vänlighet och österrikevänlighet. Yttre svårigheter innebär alltid interna möjligheter för den ena eller andra gruppen. Den internationella politiken har blivit en aktiemarknad för politisk spekulation.

Pašić inser att en överenskommelse är oundviklig. Men en överenskommelse som är lika med kapitulation kan inte bli populär. Och det utspelar sig ett spel mellan partierna kring denna överenskommelses impopularitet, och resultatet av det kan gå långt utöver vad någon av spelarna avser.

Utan tvekan har Pašić redan inlett förhandlingar. Vilken sort, med via, via vem vet vi inte, men förhandlingar pågår. Inte heller detta är någon enkel sak, ty det är okänt vad Österrike vill. Förvisso säger *Neue Freie Presse* att Österrike bara vill hindra Serbien från att vålla oreda i Adriatiska havet. Men det verkar som om det finns en mycket mer radikal strävan i Österrike: "att en gång för alla klara upp denna angelägenhet". Medan *Neue Freie Presse* publicerar en del hemliga garantier om fred från Belgrad, och försäkrar börsen att det kritiska ögonblicket har passerat, kryssar österrikiska kanonbåtar upp och ner för Donau och Sava och välter av en händelse pråmar och badanläggningar. Och organisatorerna av fyrverkerier i Semlin har roat sig med att lysa upp kungliga palatset i Belgrad under en hel timme, i den uppenbara avsikten att provocera "överdrifter" och "en gång för alla klara upp denna angelägenhet". Pašić framför klagomål om kanonbåtarna och fyrverkerierna till det österrikiska sändebudet Ugron. Man Ugron svarar allvarligt: "Jag är diplomat, och mitt ärende är civila frågor, medan att välta badanläggningar och fyrverkerier i Semlin är militära frågor." Vilken betydelse regeringsförändringen i Österrike-Ungern kan få vet vi inte ännu, men den hänger otvivelaktigt samman med kampen mellan två program – minimiprogrammet (hålla Serbien borta från Adriatiska havet) och maximiprogrammet (klara upp det en gång för alla). Det är alltså inte säkert att ens de mest långtgående eftergifter från Serbiens sida skulle säkerställa en fredlig lösning på konflikten. Det sägs att soldater har gjort hotfulla gester med sina bajonetter från ombord på

kanonbåtarna. Kanske de egentligen inte hotade utan bara verkade göra det. Men trots allt blir det samma sak. Och anta att någon serbisk hemvärnssoldat tappar humöret och kastar en sten? En sådan kan fungera som en tillräcklig *casus belli*,* särskilt om den är stor. Soldaterna på kanonbåten besvarar den med beskjutning. Sedan kanske någon hemvärnssoldat öppnar eld. Hans gevär är dåligt, det är en gammal rysk Berdan som har överlämnats som present, men han brassar på i alla fall, och det värsta händer: hans kula hittar sitt mål. Alla förhandlingar tar slut. Ugron plockar upp sitt paraply och säger: ”Jag har inte längre några ärenden här – jag sysslar med civila frågor.” Huruvida Ugron verkligen för en politik längs dessa linjer vet jag inte. Men att det finns en stark intressent i Wien och Budapest som vill skapa en situation där gevär kommer att gå av av sig själva är helt säkert.

Motsvarande tidning i Serbien agerar för att möta dem halvvägs. Även här vill de ”en gång för alla klara upp denna angelägenhet”. En hel rad tidningar publicerar artiklar med en och samma refräng: *Finis Austriae*.[§]

Pašić spelar orubbligt ett dubbelspel. Än trycker hans tidning artiklar av ministrar som visar att Durazzo och en lämplig korridor som leder till denna stad är en fråga om liv och död för Serbien, och än trycker den utan kommentarer rapporter att en neutral hamn och en kommunikationslinje med den har ”säkrats” för Serbien. Samtidigt publicerar *Neue Freie Presse* ytterst lugnande men anonyma intervjuer från Belgrad. Igår tog Pašić efter middagen emot den lokala pressen och rekommenderade dem att iakttä största försiktighet när de behandlar de serbisk-österrikiska relationerna. För att klargöra sina tankar för dem hade Pašić före middagen beordrat konfiskering av de två nummer som just kommit ut av två tidningar, *Stampa* och *Piemont*. Som alltid när sådant sker någonstans i världen sålde tidningsförsäljaren båda de ”konfiskerade” publikationerna till mig under disken, till ett något högre pris. I *Stampa* fanns det en ganska harmlös karikatyr av Franz Josef. Och i *Piemont* fanns det ingenting, förutom en ledarartikel som slutade med orden: ”Vi kan härifrån mycket bättre se hur Österrike-Ungern faller samman, än ni kan se vår stad med hjälp av era strålkastare.”

Det är tveksamt om dessa uppmaningar, kompletterade med konfiskeringar, kommer att visa sig effektiva. Jag har redan skrivit om stämningarna i det så kallade krigspartiet, det vill säga den breda men odefinierade grupp officerare som är förknippade med den krigsvänliga politiken. Trots sina österrikevänliga traditioner försöker ett av de gamla partierna, Naprednjakerna, få in de österrikefientliga vindarna i sina segel. Ju mer uppenbara tecknen blir på att regeringen är beredd att sluta en överenskommelse med Österrike, desto mer kompromisslösa och stridbara blir *Pravda*, den tidning som står nära Naprednjakpartiet.

Pašić har å sin sida vidtagit ”egna åtgärder”. Han räknade redan i förväg med att resultaten från fredsförhandlingarna i London långt ifrån skulle uppfylla de serbiska förväntningarna, och utsåg förståndigt nog Stojan Novaković till ledare för den serbiska delegationen. Novaković är en mycket prydlig och imponerande figur från Naprednjakerna.²² På detta sätt försöker Pašić lägga en stor del av ansvaret för krigsresultaten på sina främsta motståndare. Naturligtvis är utnämningen av den gamle Novaković ett slugt drag, som genomförs på ett sätt som är i linje med Pašićs försiktigt

* Rättfärdigande av krig.

§ Slutet för Österrike.

22 5 december 1912 skrev de allierade på Balkan under ett vapenstillstånd med Turkiet, och den 13 december inledde de fredsförhandlingar i London, under direkt kontroll och vägledning från de europeiska imperialistmakterna. Dessa förhandlingar avbröts den 24 januari 1913 utan att ha blivit framgångsrika, och striderna bröt åter ut.

krångliga politik. Men i hela befolkningens ögon är det ändå han, Serbiens politiska Kannitverstan, Nikola Pašić, som är ansvarig för både fredsförhandlingarna och kriget självt²³

Det han för närvarande är mest intresserad av är att vinna tid, blidka sina inhemska motståndare och förbereda den allmänna opinionen på det oundvikliga. Igår sa Pašić till redaktörerna att Österrike ”inte skulle göra något definitivt” innan båda Londonkonferenserna var slut. Han kanske hade fått sådana försäkringar från andra sidan Donau, i utbyte mot att han lovade arbeta för en fredsöverenskommelse på basis av det österrikiskt-ungerska programmet. Men dessa försäkringar är bara giltiga under en kort tid, och kan inte bidra till att lösa frågan. I regeringskretsarna här inser de detta faktum mycket väl. Jag hörde idag från en tillförlitlig källa att centralregeringens institutioner i Belgrad snabbt vidtar åtgärder som åtminstone visar att de saknar tilltro till den serbiska huvudstadens öde. Jag tänker inte räkna upp dessa åtgärder, för att inte utsätta min artikel för risken att stoppas av den (hemliga) censuren. Jag ska bara nämna att Belgrads borgmästare, Lyuba Davidović, hade ett långt hemligt möte med Pašić igår. Samtidigt rapporteras det att de i *sancaken* Novibazar arbetar febrilt, dag och natt, för att befästa alla strategiskt viktiga punkter – uppenbarligen inte mot Turkiet. Bland de officerare som finns samlade där råder en stark övertygelse om att ett krig med Österrike är oundvikligt och nära. Och denna förvissning är i sig själv en allvarlig förutsättning för krig, speciellt om vi tar hänsyn till att arméofficerarnas parti, både där och här, följer sin egen linje, som bara överensstämmer en aning med de civila diplomaternas politik.

I detta avseende blir varningstecknen allt fler. Officerarnas ökade självförtroende har kraftigt intensifierat de långdragna motsättningarna, både mellan officerarna och regeringen och bland officerarna själva. Monastirs [Bitoljs] öde ger upphov till en hel del tal. Enligt den första överenskommelsen mellan de allierade regeringarna skulle Monastir tillfalla Bulgarien. De serbiska officerarna var missnöjda med detta, och beslutade sig för att erövra staden ifråga med sina egna trupper, utan att vänta på att den grekiska armén skulle komma dit. Denna brådska avgjordes av politiska och inte strategiska överväganden, och kostade den serbiska armén flera tusen i fler förluster. På grundval av dessa serbiska förluster hoppas officerarna nu göra det omöjligt för regeringen att överlämna Monastir till bulgarerna. I de erövrade distrikten har dessutom alla offentliga medel konfiskerats av de militära myndigheterna. Finansminister Lazar Paču kräver med eftertryck att dessa pengar ska överlämnas till statskassan. Men arméledningen försöker göra sig av med de omtvistade tillgångarna genom att använda dem till militära behov. Pašićs resa till Üsküb [Skopje], som den europeiska pressen trodde hängde samman med att utarbeta villkoren för fredsförhandlingar, gjordes i själva verket för att lösa denna dispyt med arméledningen. Det är sant att det gamla Radikalpartiet har en inflytelserik anhängare i armén, i form av generalstabens chef Radomir Putnik, och följaktligen har någon att lita på där. Men general Putnik visade inte något lugnande inflytande under den delvisa men långtifrån obetydliga episoden angående Monastir – och det är ointressant om han inte kunde det eller inte ville det. Det kan inte finnas några tvivel om att han även i framtiden kommer att vara mer utsatt för att smittas av stämningarna bland officerarna än att kunna ge dem ett politiskt ledarskap.

23 Kannitverstan syftar på en till synes allestädes närvarande person i en historia som alla tyska skolbarn fick lära sig förr i tiden. En tysk som inte kunde nederländska besökte Nederländerna. När han fick syn på ett magnifikt hus frågar han en åskådare vad ägaren heter, och fick svaret ”Kannitverstan” (jag förstår inte). Han ställde samma fråga, med samma resultat, om ett stort varuhus, båtar, och slutligen om vem som sörjs av ett långt begravningsståg. När han återvände till Tyskland berättade han för sina vänner att Nederländernas rikaste man var en viss herr Kannitverstan, vars begravning han råkade bevittna.

Trots Pašićs försök att nå en överenskommelse; trots att konsul Prochaskas hotfulla tilltag föll ihop som en löjlig såpbubbla;²⁴ trots uppfattningarna i tidningarna i Wien och Budapest att freden ”nästan” hade säkrats; och slutligen trots att diplomaterna överlägger i London – trots allt detta tror vi att chanserna till en fredlig lösning av de serbisk-österrikiska relationerna fortfarande är ytterst osäkra.

Kievskaja Mysl nr 345

13 december 1912

Serbiska profiler (Pašić, Paču, Prodanović, Drašković)

Även om individer inte gör historia, så görs historia av individer.

Det är därför inte opassande att i detta kritiska ögonblick försöka skissera profilerna av några representativa personer ur den serbiska historien – det vill säga ur den fas av historien, vars representanter ännu inte har försvunnit från scenen.

Nikola Pašić är till yrket ingenjör, är skapare och ledare för Radikalpartiet, en man som dömdes till döden 1883, tillbringade 6 år i landsflykt, och så tidigt som 1899 satt häktad i fängelset i Belgrad – samma fängelse som fortfarande används – och är nu regeringschef och den högsta personen i Serbien, eftersom kungen bara är en marionett i händerna på Pašić och hans närmaste medarbetare, Lazar Paču och Stojan Protić. Pašić talar tyska, ryska och franska dåligt, och de säger att hans serbiska inte heller är särskilt bra. Han radar upp ord med svårighet, framför sina tankar på ett mycket grovt sätt, och förefaller således enfaldig under ett samtal. Men om man anstränger sig för att lyssna till Pašićs verkliga tankar som ligger bakom ljudet av hans ord, så blir det uppenbart att han har sitt eget sätt att tänka, som är fullt tillräckligt för hans syften. Pašić saknar talang och begåvning eller allmän teoretisk utbildning, och är i alla dessa avseenden underlägsen Paču och Protić. Men han är mest ”framsynt” av dem alla. Det var så han sammanfattades för mig av en annan ”framsynt” serb, Dragiša Lapčević. För längesedan, på 1860-talet, tillhörde Pašić, som då var student i Genève,^{*} bakunisterna, medan den nuvarande finansministern, Lazar Paču, tog Marx’ parti. Redan i denna skiljaktighet gjorde sig skillnaden mellan deras karaktärer uppenbara: om en ung serb behövde extrema teorier, låg Bakunins ”teori” om ett förbund av fria kommuner, trots all sin fantastiska beskaffenhet förvisso mycket närmare en naturligare och mer realistisk sanning för en serbisk intellektuell som inte hade brutit med sin *zadruga*,[§] sin fasta förbindelse med jorden. Med de förhållanden som då rådde i Serbien krävde de marxistiska teorierna ojämförligt större förmåga till abstraktioner från den levande materiella eller nuvarande verkligheten, och förutsatte mindre

24 Oscar Prochaska var under det första Balkankriget Österrike-Ungerns konsul i staden Prizren. Under de serbiska truppernas ockupation av staden, sköt Prochaska och hans tjänare mot några serber. Händelsen rapporterades till Belgrad, som lät sin ambassadör i Wien utfärda en protest till det österrikiskt-ungerska utrikesdepartementet, som då bad om rätt att genomföra en undersökning på platsen. Serberna vägrade på militära grunder, och österrikarna utnyttjade då incidenten för att hota Serbien. Rykten i den österrikiska pressen påstod att Prochaska hade blivit sårad, arresterad, hölls på hemlig plats, etc., och att händelsen kunde utvidgas till ett krig mellan de två länderna och således få över Ryssland på Serbiens sida. Till sist löste Wiens liberala *Neue Freie Press* problemet genom att fråga den serbiska premiärministern om Prochaskas ”hälsa”. Som svar fick den ett telegram som meddelade att Prochaska var frisk och i säkerhet och att Wien inte hade varit i kontakt med honom helt enkelt därför att telegraf-linjerna i Prizren hade förstörts under striderna. Det visade sig att Prochaska levde och mårde bra och hela tiden hade varit omedveten om det bråk hans regering ställde till om honom.

* Zürich – engelska översättarens kommentar.

§ En traditionell byorganisation, lik den ryska *mir*.

organiska förbindelser till massorna. Men det har flutit mycket vatten nedför både Sava och Donau sedan 1860-talet. Nikola Pašić har gjort en hel del erfarenheter. Svetozar Marković' vän och elev (serbernas Dobroljubov), Radikalpartiets organisatör, konspiratör, fiende till de österrikiska agenterna, huset Obrenović – kom till makten vid den framgångsrika statskuppen 1903.²⁵ Det var inte enbart en palatsrevolution. Officerarna agerade bara som verktyg för den ilska som landets alla framskridna och tänkande delar kände. I mars 1903 ägde det rum en gatudemonstration av arbetare och studenter i Belgrad, som en del officerare avhöll sig från att upplösa, trots order från palatset. Denna historiska demonstration gav den moraliska dödsstöten till Obrenovićdynastins byråkratiska despotism, redan innan de militära konspiratörerna förvandlade Alexander och Draga till krossade lik... Allt detta upplevde den nuvarande utrikesministern och regeringschefen Nikola Pašić. Han är fullt medveten om hur Balkandynastierna störtas och hur de skapas. Vi behöver knappast säga att han precis som många andra inte har behållit sin entusiasm för Bakunins idéer under sin långa och slingrande resa genom livet. Han var en gång en man av folket, men har sedan länge gjort omskrivningar och diplomatisk tvetydighet till sitt språk. Det verkar troligt att han använder sitt förvirrade sätt att tala för att slippa undan behovet att formulera sina åsikter klart och exakt. Han är en trött skeptiker och en politisk Fabius Cunctator.

”Är kriget oundvikligt?”

”Jag tror att fred fortfarande är möjligt.”

”Hur ser du på Rysslands politik?”

”Ryssland har mer envist än någon annan uppmanat oss att hålla fred.”

”Tyskland?”

”Vi är nöjda med Tysklands politik. Hon vill att kriget ska vara lokalt, vilket innebär ingen intervention av stormakterna.”

”Österrike?”

”Var vänlig och tala inte med mig om Österrike.”

Detta är inte bara svävande uttryck från en regeringschef som måste väga sina ord. Nej. Pašić tror verkligen på och önskar krig mindre än någon annan.

Denna ”långsynte” gamle man med sitt solfjäderformade skägg inser alltför väl de oerhörda svårigheter som står i vägen för serbdömets nationella strävanden, han är alltför utmattad av den del av vägen som han själv har färdats för att vilja gå framåt och möta det krig som åter står på dagordningen. Som mest låter han sig dras in i det – även om givetvis inte heller detta händer helt och hållet mot hans vilja.

”Europa behandlar oss som vi vore marockaner!”, säger Lazar Paču till mig. ”De vill avgöra vårt öde bakom ryggen på oss. Vi ska tvinga Europa att inse att vi inte är marockaner.”²⁶

25 Obrenovićdynastin upphörde när en grupp serbiska arméofficerare slutförde en militär sammansvärjning genom att mörda kung Alexander och hans hustru Draga och efteråt kasta ut deras lik från ett fönster i palatset. Den nye kungen blev Peter Karađorđević, son till furst Alexander som hade landsförvisats när familjen Obrenović kom till makten 1858.

26 Medan franska trupper i juli 1911 ockuperade huvudstaden Fez och upprättade ett protektorat över Marocko, stävade ett tyskt krigskepp in i Agadirs hamn i detta land för att landsätta trupper mot fransmännen. Ett tag verkade ett

”De tvingar oss att svära trohet mot paragraf 23 i Berlinavtalet.²⁷ Men den paragrafen har funnits i 34 år. Är vi bättre för det?”

”De säger till oss: 12 miljoner bajonetter vaktar över status quo på Balkan. Men var fanns status quo när Österrike annekterade Bosnien, och när Italien erövrade Tripoli?”²⁸

”Vill ni besöka krigsskådeplatsen? Hela Turkiet kommer att bli en krigsskådeplats.”

Lazar Pačus energiska, viljestarka språk står i skarp motsättning till Pašićs kappvändande omskrivningar. Men det är bara en skillnad i temperament. I grund och botten tillhör båda samma historiska bildning och är bara enskilda varianter på en och samma politiska sort. De var konspiratoriska romantiker, vars nationalistiska romantik gav uttryck åt ett europeiserat folks behov av självbestämmande, och sattes vid makten av händelseutvecklingen, och kombinerade traditionerna som revolutionära folktalare med ansvarigheter som den borgerliga samhällsordningens statsmän.

Redan på huset Obrenovićs tid bröt Ungradikalerna med partiets ”fäder”, och anklagade dem för obeslutsamhet och beredvillighet att kompromissa med den gamla dynastin. När ”fäderna” kom till makten och gav ett parlamentariskt uttryck för ”folkets vilja” – naturligtvis på basis av att väljarna måste uppfylla vissa egendomsvillkor – visade sig Ungradikalernas demokratism sakna sociala grundvalar. Städernas arbetare, och på senare tid också de halvproletära elementen på landsbygden, följde socialdemokraterna. De välbeställda bönderna, prästerna, köpmännen och överhuvudtaget besuttna personer, gav Pašić ett starkt stöd. Det gick inte att bygga något demokratiskt parti av landsbygdssamhällets icke samordnade och okunniga mellanskikt. Vad gäller borgarklassen, så utvecklas den, här precis som i alla underutvecklade länder, inte ”organiskt”, inte på ”nationella” grundvalar, utan som det europeiska finanskapitalets medbrottsling, och får stöd av det sistnämnda i dess eget intresse.

Under sådana omständigheter måste den demokratiska radikalismen ta formen av Jaša Prodanović litterära ”jakobinism”, vars politiska religion, med sin paroll om ”social rättvisa”, inte återspeglar några definitiva klassintressen utan istället alla klassintressens odefinierade natur.

Som minister för industrin i koalitionsregeringen genomförde Prodanović 1910, med all kraft han kunde uppamma, en författning för industrin som i många avseenden är den mest progressiva i hela Europa. ”Jag betraktar inte privategendom som en evig institution, utan bara som ett övergående stadium till nya samhällsformer”, sa denne minister vid ett tillfälle i detta småborgerliga bondelands parlament. Trots all ens sympati med Prodanovićs ärliga avsikter går det inte att hålla med om att hans politik har någon framtid framför sig.

Samtidigt kastade Ungradikalernas höger, efter att ha övertagits av det europeiska finanskapitalet när det trängde in i Serbien, snabbt av sig all sorts oförsonlig radikalism, och inträdde, med städernas och landsbygdens småägare i släptåg, i bankernas politiska tjänst. Milorad Drašković framträdde som öppen talesman för teorin om en pseudodemokratisk bankokrati.

krig mellan de två imperialistmakterna vara överhängande, men krisen löstes slutligen i november, då Tyskland godtog att Frankrike avträdde territorium i Ekvatorialafrika och i gengäld erkände det franska protektoratet över marockanerna.

27 Se not 1.

28 Berlinavtalet (1878) hade placerat Bosnien och Hercegovina under österrikisk-ungersk ockupation och administration samtidigt som det erkände en fortsatt turkisk överhöghet över de två provinserna. 1908 förkunnade Wien att territorierna var annekterade.

I Serbien spelar bankerna en lika stor roll inom politiken som inom ekonomin. Konkurrensen mellan utlandsägda banker i Belgrad är en direkt finansiell form av rivaliteten mellan stormakterna om makten i landet. De serbiska politiska partiernas närhet till den ena eller andra europeiska stormakten inom den utrikespolitiska sfären förutsätter en mycket nära förbindelse med motsvarande bank. Den kapitalistiska utvecklingen har här ännu inte gått utöver stadiet av primitiv ackumulation, så kapitalets nationella form är handels- och ockrarkapital. Det europeiska finanskapitalet verkar via de många banktentakler som det har sträckt ut till detta land, och har anslutit sig direkt till det lokala ockrarkapitalet och suger ut allt det kan ur den nationella ekonomin – innan det ens tar verkliga steg för att utveckla industrin i Serbien. Som mellanhänder mellan de europeiska börserna och detta bondeland behöver bankerna inhemska ombud, inflytelserika politiker, lagstiftare och ministrar. Här leder samma dörr till ett departement och till en bankdiktatur.

Även om det gäller alla de härskande och medhärskande partierna, sticker Ungradikalerna, i form av sin allt starkare högerflygel, ut som proffsboxare å bankokratins vägnar. De är tillräckligt befriade från småborgerliga fördomar och nationalromantikens traditioner för att kunna spela denna roll. Vad gäller internationella angelägenheter, muntliga uttalanden, mobilisering, fred och krig, har de lärt sig att betrakta saker och ting ur växelkursens och diskonteringsräntans synvinkel. *Les affaires sont les affaires*. [Affärer är affärer.]

Men de är tvungna att tala sitt lands politiska språk. De kan inte anförtro andra uppgiften att tala för dem i parlamentet och på offentliga möten – för det har de alltför få materiella resurser och landet är alltför fattigt på intellektuella resurser. De måste själva träda fram och politiskt förklara sina egna affärsintressen, och prägla om nationalromantikens känslor och stämningar till den pragmatiska demagogins klingande fraser.

Jag talade med Drašković i parlamentsbyggnaden, i ett litet rum intill den ungradikala gruppens kontor.

”Så kriget är oundvikligt. Vad har kriget för politiskt syfte: självstyre för de kristna delarna av Turkiet?”

”Nej, när det väl har flutit blod skulle självstyre vara ett alltför lågt pris att acceptera. Men vi vill inte ha något själva – bara till våra kristna bröder i Turkiet.”

”Är ni inte oroliga för motstånd från stormakternas sida?”

”De så kallade stormakterna. Var finns de? De är inte där, de går inte att hitta. Vet du: när turkarna för 500 år sedan närmade sig Konstantinopel började sultan Muhammad tveka. ’Fruktar du en allians mellan de kristna länderna’, sa hans storvesir: ’Det är en fåfäng fruktan. Det enda de har gemensamt är ömsesidig avundsjuka och hat. Gör det som måste göras utan fruktan.’ Och som du vet gjorde sultanen just det. Nu, 500 år senare, vill vi göra det vi måste göra, oavsett stormakterna, som precis som förr bara förenas av avundsjuka och hat mot varandra. Vår viktigaste uppgift är en militär seger. Vi har förtröstan på oss själva och på Gud.”

”Hur ser ni på Rysslands politik på Balkan?”

”Med mycket stora förhoppningar. Folk säger ofta till oss att det finns två olika Ryssland: regeringens och samhällets. Men för oss finns det inte två Ryssland. Ryssland har stött oss och kommer att fortsätta att stöda oss.”

”Jag fick en annan bedömning från finansministern. Han anser att Rysslands Balkanpolitik inte på något sätt skiljer sig från de andra europeiska stormakternas politik.”

”Man kan inte kräva det omöjliga. Vårt folk har tilltro till Ryssland. Det sägs om oss att vi bara är Rysslands vapenlager. Vi tar inte det som en förolämpning.

”Du frågar om våra finanser. Vi har pengar: och inte bara pengar, utan guld. Vår kurskillnad är högre än i Österrike. Det är inte bara skryt i tidningarna. Gå in i våra banker så kommer du att se vilka guldreserver vi har. Dessutom är våra soldater bönder. Deras främsta mat är bröd, och vi har gott om lager av bröd i landet.”

”Finns det någon risk för splittring mellan Serbien och Bulgarien?”

”Jag tror inte att det finns någon sådan risk. Den österrikiska pressen talar outtröttligt om en oundviklig splittring. Men om vi verkligen skulle försvagas, så skulle det utgöra ett mycket stort hot mot Bulgarien. Idag är Österrike vår granne. Om vi skulle sugas upp i Österrike, så skulle hon bli Bulgariens granne. Bulgarien kan inte önska att det ska hända. Reser du till krigsskådeplatsen som krigskorrespondent? I så fall kommer vi att träffas där.”

Jag tog farväl av Drašković, tidigare handelsminister i den kortlivade ungradikala regeringen, numera direktör i en välkänd exportbank.

Torr och exakt, sansad trots alla sina hänvisningar till bröder bortom gränsen och till Gud, föreföll mig denna ledande ungradikal mycket äldre än de gammalradikaler han ”efterträdde”.

Djen nr 4

5 oktober 1912

Lazar Paču

Finansdepartementet har sina lokaler i ett gammalt misskött hus placerat långt in i en trädgård. Vid grindarna och på innergården står hemvärnsmän på vakt, män i lappade bondekläder med gevär. Från slutet på en korridor linkar en vaktmästare fram för att ta emot mig: en liten, gammal man utan krage eller slips, iförd tofflor utan bakkappa. I väntrummet är möbelklädseln och även förhänget i dörren tillverkade av serbiska mattor. Genom fönstret syns en vacker gammal trädgård. I ett hörn av den, intill huset, ligger en hög slitna plankor och någon sorts rostiga rör. Intrycket var som om jag hade kommit och hälsat på hos en medlem i en *zemstvo*-styrelse – bara den dystra, nästan senila ryggen på hemvärnsvakten påminner mig om att så inte är fallet. Efter fem minuter för en annan vaktmästare – denna med krage och slips – mig till ministerns kontor.

Lazar Paču är mer än 60 år. Svartmuskig, gråhårig, rastlös trots att han är fetlagd, med stark röst och vakna ögon. Han röker oupphörligt, och tänder varje ny cigarett med den föregående – han är ”kedjerökare” som tyskarna (och tydligen också fransmännen) säger. Paču är den bästa ekonomiska expert som det härskande gamla Radikalpartiet har, och är mycket beläst i ekonomisk litteratur, i synnerhet och särskilt marxistisk litteratur. Inte ens idag är han mot att betrakta sig som marxist, och under politiska diskussioner citerar han gärna Marx. Hursomhelst var han marxist på 1860-talet, under Första internationalen, då den nuvarande premiärministern, Nikola Pašić, som studerade i

Genève* samtidigt som Paču, var en passionerad anhängare till Bakunin. Men den enes marxism, och den andres bakunism, skulle få sin högsta tillämpning för att leda Serbiens öde. Jag talar inte om att ”leda landets öde” bara för att använda ett högtidligt uttryck. Det är ett faktum, att vad gäller den serbiska politikens *inre* faktorer, är alla trådar samlade i händerna på tre män: Nikola Pašić, Lazar Paču och Stojan Protić. Kungen är bara en prydnad utan moralisk auktoritet eller politisk betydelse. Och även om den tidigare konspiratören Nikola Pašić är den försiktige Cunctator i denna trio av diktatorer, och den gamle stridbare journalisten Stojan Protić personifierar ”järnhanden” som upprätthåller ordningen, så är Lazar Paču otvivelaktigt det gamla Radikalpartiets ideologiska inspiratör.

* * *

”Krig? Givetvis är vi mot det. Vem uppskattar inte fördelarna med fred? Fred betyder arbete, ackumulation av rikedomar, kunskap, kultur – och vem behöver det mer än Serbien? Men, förstår du, vi har blivit utan alternativ. Du påpekar att Serbiens utrikeshandel under de fyra senaste åren har ökat med mer än en tredjedel, och du drar slutsatsen att landet kan utvecklas ekonomiskt på fredens väg. Men var finns garantierna att denna väg av fred fortfarande står öppen för oss imorgon? För oss är Turkiet, med alla sina blodiga oroligheter, inte ett geografiskt och politiskt begrepp utan en nära granne och ett ständigt hot. Fyra års erfarenheter av en konstitutionell regim i Turkiet har slutligen övertygat oss om att muslimerna, som bara utgör den militärbyråkratiska kasten där, är helt oförmögna att skapa förhållanden för en fredlig samexistens med de kristna folk som befolkar det turkiska imperiet. Det finns inga skolor, inga domstolar, inga vägar – bara samma gamla kaos som på Abdul Hamids tid: de har bara kompletterat det med stridigheter mellan partierna i parlamentet, som i sig själv inte kan göra något för att bota landets sjukdomar. Vi har visat tillräckligt tålamod – nu är det slut. Vår sydöstra gräns utsätts hela tiden för alla möjliga sorters obehagliga överraskningar. Mord på serbiska bönder och präster, en oändlig ström av flyktingar som vi måste förse med mat, en ständig rad av sammandrabbningar vid gränsen – är det möjligt för landet att leva och utvecklas under sådana förhållanden?

”Europa vet allt detta, men bekymrar sig inte om det. Europa är för fred. Men, förstår du, det är inte fred. Freden på Balkan betyder ständiga lokala utnötningskrig. Europa är för status quo. Men här betyder status quo kaos. Och står de 12 miljoner europeiska bajonetter som de hela tiden talar om *verkligen* bakom status quo? Var fanns status quo när Österrike annekterade Bosnien och Hercegovina? Varför försvarade inte stormakterna status quo när Italien erövrade Tripoli? Uppenbarligen existerar inte status quo för stormakterna. De påminner bara om det när det handlar om *våra* behov och krav. De behandlar oss som om vi vore marockaner. Efter att ha kommit överens bakom ryggen på oss lägger de fram sitt muntliga uttalande, eller snarare skriker de åt oss: ’Håll truten, ni där nere på Balkan!’ Men vi är inte marockaner, och vi är övertygade om att vi kan övertyga Europa om detta faktum. Europa ser Turkiet som sin legitima egendom, men de europeiska stormakterna kan inte komma överens om hur de ska fördela den – så Europa *skyddar* Turkiet. Om stormakterna var säkra på att vi skulle lida nederlag och springa tillbaka hem med blodiga huvuden, så skulle de lugnt låta händelserna gå sin gilla gång. Men de är rädda att det inte är *vi* som kommer att bli besegrade. De oroar sig för ’sitt’ Turkiet.”

Detta var mycket mer likt ett agitatoriskt tal än en intervju – ett tal som med sin passionerade och

* Zürich – engelska översättarens kommentar.

vassa stil skulle ha varit lämpligare vid ett folkligt möte än under ett sammanträde med Skupstinan. Jag behövde knappt ställa frågor. ”Vad vi vill? Inte territoriella erövringar, utan verkliga garantier för en kulturell utveckling av de kristna folken i Turkiet. Vi kommer när tiden passar oss att säga vad dessa garantier enligt vår uppfattning bör bestå av.

”Våra finanser är i ett utmärkt tillstånd. Hur har vi uppnått det? Med vilka ekonomiska åtgärder? Med en enda, enkel metod: *den konstitutionella regimen*. Vi har placerat våra ekonomiska angelägenheter på en strikt parlamentarisk grundval. Strikt redovisning, offentlighet, kontroll av parlamentet – det är de verkliga orsakerna till att våra statliga finanser har förbättrats.

”Vi värdesätter det parlamentariska systemet, och vi ska inte avskaffa konstitutionella garantier nu, i ett så kritiskt läge som detta, när hela landet är på fötterna och hela den manliga befolkningen mellan 20 och 55 är beväpnad. Jag är djärv nog att tro att det faktum att vi styr landet just nu utan att ta till undantagslagar hedrar Serbien. Bulgariens kung Ferdinand har utlyst undantagstillstånd av rädsla för att oroligheter ska äga rum i landet – givetvis äga rum i händelse av att krig *inte* förklaras. Vi litar till vårt folks sunda förnuft, eftersom det vet att regeringen inte längre kommer att tåla det som har hänt hittills.

”Mobiliseringen kostar oss miljontals dinarer varje dag. Vi har samlat ihop en ordentlig guldreserv och ser framtiden an med tillförsikt. Vi överväger inte att ta något lån. Vi har tillräckligt för att ta oss igenom 6 månader.

”Ryssland? Hennes politik mot de kristna folken på Balkan skiljer sig inte från de andra europeiska stormakternas politik – *inte det minsta*. Vi är ledsna över att det är så – det går tvärsen mot vårt folks traditionella förhoppningar – men vi kan inte undgå att lägga märke till faktum.”

* * *

Samtalet varade mer än trekvart. De kvarstående frågor vi berörde var av mer specialiserad natur. Med hjälp av Paču, som till skillnad från sina kollegor i Väst- och Östeuropa inte bara är finansminister utan också utbildad ekonom, kunde vi hitta bättre bland de viktigaste statistiska data om Serbiens utrikeshandel inom ramen för landets internationella situation. Jag förbehåller mig rätten att återkomma till denna del av vårt samtal när jag får tillfälle att tala om Serbiens ekonomiska utveckling under senare år.

Idag, den 30 september, träffade jag Paču i Skupstinan. Två krigskrediter behandlades för andra gången – en på 14 miljoner och den andra på 30 miljoner. Det blev ingen debatt. Av de 123 deputerade röstade 122 för krediterna – i själva verket alla utom socialdemokraten Dragiša Lapčević. Det var inte i någon mening en dag med strider, och Paču hade ingen anledning att ta till sitt tunga artilleri. Men när han reste sig, vilket han gjorde två gånger, för att med en bomullsvirad klubba parera de försiktiga slagen från Naprednjakernas och Nationalisternas bänkar, blev man omedelbart medveten om en vaksam och erfaren kämpe som vet vad han vill och hur han ska få det.

Kievskaja Mysl nr 276

5 oktober 1912

Stojan Novaković

Den serbiska "fredsdelegationen" leds av Novaković. En stor del av Serbiens historia förkroppsligas i denne politiske figur, trots att Novaković själv inte "gör" så mycket historia – dvs. är politiker – som är en lärd språkvetare och historiker. Men i kulturellt underutvecklade länder som Serbien är bildning i sig själv ett så värdefullt kapital att det utan svårighet kan investeras på den samhällliga verksamhetens alla områden.

Novaković är nu 70 år gammal. Hans politiska bana inleddes under furst Milans dagar. 1873, när han var knappt 31 år gammal, utnämndes Novaković, som fram tills dess hade varit högstadielärare och chef för ett historiskt museum, till utbildningsminister. Han tillhörde Naprednjakpartiet, vars namn betyder "progressivt". De ville europeisera Serbien som stat, och lånade liberalismens politiska formuleringar från väst. Men när det kom till att omvandla dessa formuleringar till verklighet visade sig Serbien sakna några små nödvändiga detaljer: en samhälllig medelklass, städer och en urban kultur. Till syvende och sist bestod deras uppgift i grund och botten av att ställa den byråkratiska och i synnerhet finansiella apparaten i ordning, och ersätta den primitiva demokratin med en byråkratisk demokrati som litade till stödet från en modern armé. Naprednjakerna följde saker och tings naturliga logik och förföll snabbt till en konservativt byråkratisk klick som rörde sig kring furstens hov, som fungerade som deras axel. Allmänt sett upprepade Naprednjakerna bara historien om ett tidigare serbiskt parti, Liberalerna, som nu har bytt namn till Nationalisterna, och som deras ursprungliga namn visar också tog itu med att upprätta en "rättsstat", men slutade som bevarare av Obrenovićdynastins förhatliga despoti. I länderna i Mellanöstern, såväl som i Fjärran östern (och i viss mån även Ryssland) kan man på samhällets alla områden notera hur färdiga europeiska former och idéer, eller ibland bara deras namn, lånas för att uttrycka behov från en mycket tidigare historisk period. Politiska och ideologiska maskerader är alla underutvecklades folks lott. Som vi ska se senare har Novaković tvingats medge att det är ett särdrag hos de serbiska politiska partierna att godtyckligt låna saker från den "europeiska politiska terminologins" skattkista.

* * *

Jag besökte Novaković strax före krigsutbrottet. Ett gammalt hus med många hemvävda serbiska mattor och en hel del böcker. Jag förväntade mig inte att lära mig något nytt eller viktigt av husets herre, som då var ganska isolerad från den aktiva politiken, men jag ville med hans ögon se de män som under en annan period hade skapat detta olyckliga lands historia, för att på så sätt bättre förstå dess politiska seder och bruk. Under "intervjun", som av nödvändighet var formell till sin natur, kom en betjänt två gånger in i arbetsrummet som var inramat av bokhyllor, och stod framför mig med en bricka i händerna. Första gången stod det "sötsaker" på brickan: lite sylt på en sked som låg på en tallrik, tillsammans med ett glas vatten. Min värd märkte att jag blev lite förlägen av detta gästvänliga avbrott, och sa:

"Du kanske inte känner till att det här är en av våra serbiska sedvänjor..."

"Om du tillåter tar jag i så fall bara vattnet", svarade jag, och fruktade i hemlighet att det skulle bli mindre smidigt att ställa mina frågor med sylt i munnen.

Men uppenbarligen antogs man äta sylten. Några minuter senare återkom samma betjänt med en bricka där det stod en liten kopp turkiskt kaffe. Jag upprepade inte mitt misstag, utan drack, samtidigt som jag brände läpparna, noggrant upp mitt kaffe.

Novaković besvarade alla mina frågor – Kommer det att bli krig? Vad har Serbien för krav? Och så vidare – med de sedvanliga avvägda fraserna, på ett gammalt gott, ganska gammalmodigt, diplomatiskt sätt, talade fullt användbar ryska och tillade genomgående: ”regeringen känner givetvis till detta bäst”; ”bara regeringen kan bedöma situationen i sin helhet”; ”såvitt det anbelangar mig som privatperson, skulle jag förmoda...” När Novaković talade om den internationella situationen undvek han noga att namnge de stormakter som han talade negativt om. ”Vad gäller vår mäktiga nordliga grannes avsikter, som är ogynnsamma för oss, skulle jag vilja säga...” Vad mycket han skilde sig från Nikola Pašić! Även den sistnämnde är en fåordig man, och förmågan att uttrycka sina tankar i tydlig form tillhör inte hans politiska förtjänster. Men Pašićs undanflykter och svåråtkomlighet är av rent praktisk karaktär. Han döljer alltid något bestämt för en, eller så drar han en vid näsan. I denne gamle mans slughet, denna listighet som görs enfaldig, finns något djupt underklassigt. Bakom diplomaten tittar alltid den gamla demagogen fram, han som väckte massorna mot monarkin och störtade kungar. Men Novakovićs sedvanliga fraser är mer ”konstgjorda” till sin natur. Här möter vi en stil – en konservativt byråkratisk politikers stil, en politiker som växte upp i övertygelsen om att historien skapas i kungliga hov och kan upprätthålla ett yttre uppträdande, och till och med moralisk fläckfrihet, samtidigt som han tjänade furst Milans regim, som helt och hållet grundades på ett envælde och plundring av offentlig egendom.

1883 ägde det stora Zaječarupproret rum i Serbien, framprovocerat av ett direkt försök av Milans regering att avväpna folket.²⁹ Upproret utvecklades i västra Serbien, Pašićs hemtrakter. Oroliheterna slogs ner hårt, och många av ledarna avrättades. Bland de som dömdes till döden var Andra Nikolić, idag ordförande i Skupstinan, och Raša Milošević, nu chef över de statliga monopolerna och översättare av Marx, och vår egen Sieber. I början av upproret flydde Nikola Pašić via Ungern till Bulgarien: han dömdes till döden i sin frånvaro. Året efter, 1884, blev Novaković Milans inrikesminister. Och nu skickar Pašić Novaković till London för att genomföra fredsförhandlingarna!

Efter att ha besegrat Zaječarupproret kändes marken under Milans fötter varmare än tidigare. Likt många män från hans yrkeskår försökte Milan förbättra sina chanser med hjälp av krig. Men som det alltid sker i sådana fall led han ett grymt nederlag – 1885 mot Bulgarien.³⁰ Milan var mycket rädd för Radikalpartiet och försökte fly från landet, men hindrades från detta av sin premiärminister, Milutin Garašanin, som i flera dagar stoppade all järnvägstrafik i hela Serbien. Strukturen i Milans despotiska regim, liksom senare också i hans son Alexanders regim, var en kombination mellan en blodig tragedi och en operett. Med hjälp av grymma repressiva åtgärder lyckades Milan sitta kvar ytterligare två år efter det serbisk-bulgariska kriget, men tvingades sedan avgå till förmån för sin son. Den sistnämnde saknade faderns otvivelaktiga talanger, men ärvde hans överdådigt despotiska agerande, och slutade sin bedrövliga bana 1903. Sedan dess har Radikalerna styrt och ställt obestridda. Med bytet av dynasti och regim hamnade Novakovićs parti i opposition.

29 Zaječarupproret var ett bondeuppror 1883 i östra Serbien (inte västra, som texten säger). Upproret förbereddes av Radikalpartiet som hade organiserats 1881 och vars medlemmar påstod sig vara anhängare till Svetozar Marković. Under ledning av Nikola Pašić vann Radikalerna en överväldigande seger vid valen till Skupstinan 1883. Kung Milan upplöste Skupstinan och inledde ett våldsamt förtryck, arresterade de flesta framstående Radikalerna och försökte avväpna befolkningen. Det gav upphov till ett väpnat uppror i distriktet Zaječar. Det krävdes halva den serbiska armén och en rad blodiga slag för att kasta ut rebellerna ur städerna Zaječar, Knjaževac och Aleksinac. Många infångade Radikaler avrättades. Partiets hela Belgradkommitté ställdes inför rätta anklagad för förräderi. Bara några få, bland dem Pašić, lyckades fly utomlands. Undantagstillstånd, kännetecknat av en våldsam terror, vidmakthölls under flera år i de upproriska distrikten.

30 Se not 13.

Även om Novaković på sitt eget sätt spelade en stor roll under den gamla regimen – som utbildnings- och inrikesminister, som premiärminister, som ambassadör till Konstantinopel och St Petersburg – så sjönk han aldrig till ställningen som direkt hantlangare åt Milans eller Alexanders tyranni. Han förblev personligen en ”ärlig man” – låt oss i förbigående nämna att det bland serbiska ministrar är långtifrån lika sällsynt som bland bulgariska ministrar – och höll sig till sina egna etiska principer. Hans ideal var en konservativ ”rättsstat” – på grundval av trygga ägandekvalifikationer för väljarna. Av denna orsak hamnade han ofta i konflikt med Milan och hans son. De tog hänsyn till hans uppfattningar inom vissa, inte särskilt vida, gränser. Även den mest ohämmade och cyniska personliga regim uppskattar i viss mån en ”ärlig man”, som genom sin närvaro på en ansvarig post fungerar som en sorts visshet att inte *allting* ännu är ”ruttet i staten Danmark”: det kan inte stå så illa till om denne värdige pedant är med oss och tjänstgör som inrikesminister. Och pedanten – som givetvis själv inte saknar en viss slughet – tröstar sig på sin post (som trots allt inte saknar fördelar) genom att tänka, att även om han är tvungen att svälja kameler, så kan han då och då sila mygg. Under hela hans tid Novakovićs var liberalt lagliga konservatism givetvis ett ganska lättviktigt kapital. Böndernas och småbourgeoisins opposition mot Obrenovićregimen marscherade helt och hållet under Radikalpartiets dynastifientliga fana. Och de andra element som existerade utöver befolkningens bondemassor var ännu för svaga och dåligt utvecklade för att stöda en stadgad liberalism med konservativ partiskhet. Novaković kunde inte hitta någon samhällelig bas för sina liberalt konservativa principer: han tvingades helt och hållet lita till sitt inflytande i hovet, som den ”oförvitlige man” som identifierade sig med regimen.

För en månad sedan publicerades Novakovićs bok om hans historiska minnen: *Dvadeset godina ustavne politike u Srbiji (1883-1903)* [Tjugo års konstitutionell politik i Serbien (1883-1903)] – en sorglig berättelse om försöken att ge Obrenovićdynastins absolutism en laglig grund ”med hjälp av interna medel”. Med den uttalade ensidighet som är obligatorisk i memoarer som skrivs av offentliga män som har tvingats träda tillbaka på grund av den liberala regimens sammanbrott, beskriver Novaković sig själv som motståndare till absolutismen, som han efter bästa förmåga försökte ge ”en aning generositet”. Som Novaković har nämnt, var han före Zaječarupproret utbildningsminister. Men han vägrade försiktigt att arbeta i det departement som genomförde det blodiga förtrycket, och drog sig under den perioden i bakgrunden. Sedan, när arbetet var utfört – av andra, hans partikamrater – klev han återigen fram med ett lugnt samvete för att ta ansvar för de inrikes angelägenheterna. Och när Milan vägrade acceptera hans välgörande plan för grundlagar som en gång för alla skulle göra slut på ”godtycklighet uppifrån” och ”anarki underifrån”, avgick Novaković på eget bevåg från Garašanins regering. Efter Milans oturliga krig 1885 och hans misslyckade försök att skaka det kära fosterlandets damm från sina fötter, sammankallade kungen en konferens med framstående politiker, för att ge honom råd om hur han skulle ta sig ur den röra som han befann sig i. Återigen lade Novaković fram sin plan för grundlagar, inte bara i syfte att lugna landet utan också för att öka sin prestige utomlands. Ännu en gång ledde det ingenstans. Efter 1894, då exkungen Milan återvände till Serbien för att fortsätta sin gamla politik under sin son Alexanders fana, försökte han övertyga Novaković att ta på sig uppgiften att bilda regering. Men två dagars förhandlingar ledde inte till något resultat. En ministär sattes ihop av andra rangens naprednjaker och liberaler. När Alexander 1895 försökte frigöra sig från Milans förmyndarskap gick Novaković med på att bli premiärminister – på villkor att kungen accepterade hans program, vars första punkt var en

överenskommelse om konstitutionen. Men Milan visade sig vara alltför stark, och Novaković tvingades återigen dra sig tillbaka.

Med värdig pedantisk envishet har Novaković hållit fast vid sin historiskt filosofiska uppfattning: som gammaldags konservativ är han än idag anhängare till den organiska teorin om samhällets utveckling. Bland de oupphörliga statskupper, krig och uppror som har slitit isär detta lilla land, har forskaren/politikern funnit tröst i en pseudovetenskaplig övertygelse om att det mänskliga samhället utvecklas på samma sätt som en biologisk organism. Han har ihärdigt men förgäves uppmanat sina pyttesmå regenter att få sin regeringspraktik att överensstämma med denna lära: men de föredrog att trotsa hans ”grundläggande lagar”, även lagar om ... organisk utveckling. ”Envälde är lockande och ljuvligt”, klagar Novaković sorgset, ”och dess magiska förtrollning går inte att övervinna med abstrakta politiska slutsatser....”

Den konservativt organiska teorin visade sig vara till föga hjälp för Novaković på den politiska praktikens område, och har spelat honom spratt som Serbiens politiska historiker. Eftersom det är svårt att hitta några förklaringar till den serbiska politikens växlingar i samhällets underliggande biologiska lager, så återstår bara för Novaković att leta efter nyckeln till historiens hemlighet i personliga intriger. En avsevärd bit av Serbiens ”konstitutionella historia” under en period av 20 år förklarar han vara beroende av fientligheten mellan Milan och hans hustru Natalia. Novaković lyckas inte heller slå fast de serbiska politiska partiernas ”biogenes”, och han tvingas medge att de inte är organiska formationer utan ”konstgjorda sammanslutningar som har lånat sina namn från den europeiska politiska terminologin”.

Den serbiska historiens senaste årtionde har helt tilldragit sig under Radikalpartiets fana, som med sanningar och lögnar har lyckats knyta an till massorna, och det har inte passerat utan konsekvenser för partiet i vars ledning han har stått under tre eller fyra decennier – inte som dess verkliga ledare men som ”expert” och ... prydnadsfigur. Novaković har tvingats inse att en politikers främsta uppgift under dagens förhållanden inte är att vänja av sin kung från despotismens ”lockande och ljuvliga” praktik med hjälp av ”abstrakta politiska slutsatser”, utan ett ”erövra folkets förtroende”. ”Denna strävan”, medger han i sin bok, ”har även förts vidare från radikala till antiradikala kretsar”.

Under den nya regimen kämpar Naprednjakpartiet envist, och inte utan framgång, med Radikalerna om folkets ”förtroende”. Partierna som satte sina signaturer under det serbisk-österrikiska avtal som Milan slöt 1882, och vilket *de facto* gjorde Serbien till en lydstat till Österrike, kan nu inte hitta tillräckligt hårda ord för att fördöma den brist på beslutsamhet som gammalradikalerna uppvisade i sin inställning till kejsardömet på andra sidan Donau.³¹ Men de radikala lärarna är inte benägna att

31 Det serbisk-österrikiska avtalet 1881 (inte 1882 som det står i texten) var en handelsöverenskommelse som gjorde den serbiska ekonomin farligt beroende av Österrike. Det undertecknades i april 1881 och följdes i juni av ett ännu viktigare hemligt politiskt avtal. Det övergav de nästan två miljoner serberna i Bosnien och Hercegovina – som var ockuperat och administrerades av Österrike, men ännu inte annekterat – genom att lova att förhindra intriger på serbiskt territorium mot Österrike och inte sluta avtal med andra länder utan Österrikes tillåtelse. Milans ministrar gjorde invändningar mot villkoren, som de sa skulle ställa Serbien ”i samma förhållande till Österrike-Ungern som Tunisien till Frankrike”. För att lugna sin regering återvände furst Milan till Wien och säkrade ett uttalande där som ändrade förbehållet om Serbiens rätt att sluta avtal – det sas nu att Serbien hade lika stor makt att skriva under avtal men att de förband sig att inte skriva under några andra politiska avtal som skulle stå i motsättning till andan i avtalet med Österrike. Även om denna tvivelaktiga formulering tillfredsställde det Progressiva (Naprednjakernas) partiets ministrar, så visste inte de att Milan hade lurat dem genom att ge österrikarna ett brev som bekräftade att han stod fast vid avtalets ursprungliga villkor. Avtalet stipulerade också att Österrike skulle erkänna furst Milan som kung om han skulle bestämma sig för att anta den titeln, och skulle stöda Serbien om det försökte utvidga sitt terri-

ge upp sin ställning till sina elever. Under annekteringskrisens kritiska månader, när en kontrarevolutionär statskupp verkade möjlig, bildade Pašić en ”stor koalitionsregering”, och satte Stojan Novaković i ledningen för den. Med denna ansvarsfördelning räddade han makten åt Radikalpartiet.

”Tänker du inte bilda en koalitionsregering igen, för hela kriget?”, frågade jag Novaković i slutet av september.

”Det behövs inte”, svarade han, ”vi ger regeringen rätt att besluta allt.”

Och den politiska situationen var faktiskt så gynnsam för Nikola Pašić efter att Balkanfederationen hade bildats, att han inte behövde någon koalition. Men när kriget tog slut, och de svårigheter och faror som tillfälligt hade skjutits upp återuppstod i hela sin omfattning, när det blev tydligt att freden inte gav Serbien allt det som kriget hade lovat, utsåg Pašić Stojan Novaković till ledare för ”fredsdelegationen” som skickades till London.

Kanske historien, med vilken Novaković som vetenskapsman har arbetat med stor flit och avsevärda bedrifter, har erbjudit denna pedantiske representant för ett icke pedantiskt land hans sista chans att med ”abstrakta politiska slutsatser” övertyga Europas diplomater om att Serbien för sin ”organiska utveckling” behöver få en fri och obehindrad utfart till Adriatiska havet.

Odesskie Novosti nr 8902

19 december 1912 (1 januari 1913)

Nikola Pašić

I

”Kommer det att bli krig med Österrike?” ”Ingen vet. Fråga Nikola Pašić. Han vet. Om det behövs kommer Pašić att agera så att kriget kommer. Om det inte behövs så blir det inte krig.”

Pašić tänker för alla. Pašić vet vad som är nödvändigt. Under hans ledarskap kommer inte Serbien att vara förlorat! I Sofia säger de politiska viktigpettrar som sitter i caféerna: ”Nej, Ferdinand kommer inte att ge Thessaloniki till grekerna, det är klart som korvspad.” Men i Belgrad rör sig alla politiska samtal om Pašić. Folk minns bara kung Peter i ovanliga fall, eller för rent yttre orsaker – till exempel när österrikarna i Semlin riktar sina sökarljus mot det kungliga palatset. Men Pašić finns i allas tankar och på allas tungor.

Vilken är källan till den popularitet och auktoritet han åtnjuter? Pašić är ingen talare, eller journalist eller kämpe, han är inte någon lysande begåvad man. Överhuvudtaget *lyser han inte*. Bredvid honom står så begåvade män som Stojan Protić och Lazar Paču, det gamla Radikalpartiets kämpande journalist och kämpande talare. Och ändå säger ingen, ”Fråga Protić eller Paču”, alla säger ”Fråga Pašić” – och tillägger skälmskt, ”men hursomhelst kommer inte Pašić att säga något till dig.”

Pašić är, som jag har sagt, ingen talare. Det vore faktiskt närmare sanningen att säga att Pašić är helt oförmögen att tala. I ett försök att göra jobbet lättare för honom, översatte jag under min intervju med honom från ryska till tyska och från tyska till ryska. Jag hade på förhand fått höra att Pašić

torium något söderut. I mars 1882 antog Milan titeln kung.

kunde båda språken. Ändå gick intervjun mycket dåligt. När jag berättade om detta för några vänner i Belgrad, svarade de:

”Ja, han talar serbiska så också.”

”Hur så? Han är serb, eller hur?”

”Infödd serb. Han talar ändå serbiska språket väldigt felaktigt och med stor svårighet.”

”Tja, det är inte precis så”, sa en annan av mina vänner. ”När Pašić vill kan han tala tillräckligt flytande. Han har helt enkelt utvecklat ett sätt att tala som gör det lättare för honom att tänka ut sitt svar på en fråga. Medan han hjälplöst verkar leta efter ord som han har svårt att minnas, är Pašić egentligen i full gång med att tänka ut det mest till intet förpliktigande och minst utsatta svar han överhuvudtaget kan ge.”

”Nej, jag kan inte hålla med om den förklaringen”, invänder den förste talaren. ”Men i denna fråga finns det, precis som med allt som rör Pašić, minst två olika uppfattningar här: en del säger att det bara är Herren Gud som inte har givit honom gåvan av ett flytande, tydligt språk. Andra hävdar envist att det inte alls är det, utan handlar om en smart taktisk uträkning från hans sida.”

I själva verket uttrycks dessa olika uppfattningar i folks allmänna bedömning av Pašić. Det finns de som säger att han är klok och framsynt och det finns andra som säger att han är sämre än medioker, saknar all förmåga, och att det är ett absolut mysterium att en sådan idiot kan ha ett sådant inflytande.

Och ändå är det inflytande, eller snarare absoluta makt, som denna ”idiot” har ett otvetydigt faktum. Pašić håller val, utnämner ministrar och gör sig av med dem, sluter internationella avtal, ålägger och drar sig ur.

Pašić är nu 68 år gammal. Han föddes 1844 i Zaječar i östra Serbien, där det 1883 inleddes en bonderevolt mot furst Milans försök att avvärja folket – ett uppror som har gått till den serbiska historien som Zaječarrevolten. 1878 hade Pašić för första gången blivit vald som deputerad till Skupstina, och vid tiden för revolten var han redan en framträdande politiker i Radikalpartiet, som förde en hård kamp mot furst Milan. Ingenting sidan var kräsen i sitt val av metoder, även om de hämtade dem från olika vapenlager: Milan agerade med hjälp av primitiva förtrycksmetoder, radikalerna med hjälp av skamlös demagogi. ”Ni plöjer förgäves, bröder”, brukade en radikal agitator säga när han gick från en bondes fält till nästa. ”Furst Milan förlorade er mark igår kväll på kortspel i Wien.” Och bönderna slutade plöja och förbannade Milan.... Zaječarrevolten slogs ner med asiatisk grymhet. Den försiktige Pašić flydde alldeles i början av revolten, via Ungern till Bulgarien. Han dömdes till döden i sin frånvaro: men det har inte hindrat honom från att uppnå en aktningvärd ålder.

Situationen för den arrogante, grymme och vilde furst Milan, som radikalerna med rätta anklagade för att förråda landets intressen till habsburgarna, blev alltmer osäker. Radikalerna lyckades väcka ett personligt hat mot Milan bland bönderna, ett hat mot ”fyllot” och ”hasardspelaren” som gav bort Serbiens mark till ”schwaberna” för att betala kostnaderna för hans drickande och kortspel. För att rädda situationen tvingades Milan ta till det gamla knep som Shakespeares Henry IV så bestämt krävde:

*Tänk därför ... på att sysselsätta
De yra sinnena med utländsk fejd,
På det att striden flyttad hemifrån
Må plåna minnet ut av forna dagar.³²*

Men det serbisk-bulgariska krig som Milan utlöste slutade med ett svårt nederlag för Serbien. Milan tappade fullständigt huvudet och försökte fly från landet. Men han hindrades av samma ministrar som han hade uppfostrat att bli hantlangare i hans tyrannis tjänst. Kommunikationsministern stoppade under flera dagar all järnvägstrafik i hela landet. Milan blev kvar i Serbien. Han klarade sig i ungefär två år, indragen i ständig kamp med Radikalpartiet, i vars ledning Pašić stod, men 1887 tvingade han kapitulera och abdikera till förmån för sin son Alexander. Radikalerna uppmanades ta makten: Pašić, han som hade dömts till döden 1883, blev först ordförande för Skupstina och sedan premiärminister. Alexander hade ärvt sin fars slöseri, grymhet och vidskepelse – i själva verket allt utom Milans begåvning – och genomförde 1893, i samförstånd med Radikalerna, sin första statskupp för att befria sig från förvaltarskapet i ett regentskap som låg i händerna på en reaktionär militärklick. Under denna period skickades Pašić som ambassadör till St Petersburg. Men inom ett år återvände Milan från utlandet och Alexander genomförde en andra kupp, denna gång mot Radikalerna, och upprättade under fem år en ohämmat tyrannisk regim i sin fars stil. Pašićs parti inledde återigen sitt korståg.

Under andra halvan av denna ”restaureringsperiod” ägde en händelse rum som kom att spela en stor roll för Pašićs politiska öde. Det gjordes ett mystiskt mordförsök på Milan, och Radikalerna påstod att upphovsmannen till det var Alexander, som, sa de, ville göra sig av med sin far med ett mord och sedan göra sig av med Radikalerna med förtrycksåtgärder efter mordet. Om denna förklaring stämmer måste det medges att bara andra delen av planen lyckades, ty Milan undkom oskadd men Radikalerna drabbades hårt. Aktionen mot dem var så väl förberedd att ingen av Radikalernas ledare lyckades komma undan. De var nu samtliga i klorna på sin svurne fiende, Milan, och dödsdomarna mot dem, som Milan hade ordnat med på förhand, skulle otvivelaktigt ha verkställts om det inte – ödets ironi! – hade varit för ett bestämt ingripande från Rysslands sida, som stödde Radikalerna i egenskap av motståndare till Milans Österrikevänliga politik. Istället för att avrättas dömdes Radikalerna till långa perioder av straffarbete. Den nuvarande inrikesministern Stojan Protić hölls kvar i häkte i två år under fruktansvärda förhållanden och fick kedjad arbeta med att blanda cement, klädd i fångkläder med bokstaven *R* (*robias*, dvs. fånge) på ryggen. Den nuvarande ordföranden för gruppen gammalradikaler i Skupstina, biskop Kosta Džurić, en av partiets grundare och mycket inflytelserik demagog och agitator, genomgick samma erfarenheter av straffarbete efter att ha blivit av med sin prästrock och ha berövats sitt prästerliga skägg. Bara Nikola Pašić, som dömdes till fem års fängelse, fick omedelbart amnesti. Skälet till denna avvikande behandling är än idag oklart. Men Pašićs popularitet fick sig ett hårt slag, som under lång tid verkade omöjligt att reparera. Han anklagades för att vara avfälling och till och med förrädare. Folk mindes hans ”lägliga” flykt när Zaječarrevolten bröt ut. Medan anklagelsen för förräderi förblev obevisad, framstod hans undvikande och försiktiga agerande inför rätta som ett otvivelaktigt faktum. I motsats till Protićs modiga, kompromisslösa uttalande, betonade Pašić noga möjligheterna till kompromiss mellan Radikalpartiet och Obrenovićdynastin. Pašićs vänner, bland dem först och främst Protić, förklarade amnestin som ett konstfullt försök av Milan att skilja sin farligaste fiende från Radikalpartiet, och

32 Shakespeare, *Kung Henrik den fjärde*, akt IV, scen 4, C A Hagbergs översättning från 1848 – öa.

genom att misskreditera honom i allmänhetens ögon göra honom politiskt harmlös. Hursomhelst uppnåddes faktiskt detta mål, åtminstone för tillfället. En bitter agitation mot Pašić började i hans eget parti. Ungradikalerna bröt sig ut och förklarade krig mot kompromisspolitiken och Pašić som denna politikens onda väsen. I två eller tre år efter det var Pašić oförmögen att spela någon roll inom politiken.

1901 gifte sig Alexander med Draga och landsförvisade Milan från Serbien, och beordrade gränsvakterna att skjuta på exkungen om han skulle försöka återvända. Så i april 1903 – efter fler statskupper, politiska demonstrationer och förtryck – satte en sammansvärjning av officerare, förberedd och genomförd i fullständigt samförstånd med Radikalpartiet, en blodig punkt för Obrenović-dynastiens historia.

Efter mordet på Alexander och Draga var fientligheten under parlamentsvalen 1903 mot Pašić som avfälling fortfarande så stor och utbredd att inte en enda valkrets var beredd att sätta upp honom på sina kandidatlistor. Detta trots det faktum att hans närmaste vänner, som Protić, Paču och Džurić, förblev orubbligt lojala mot honom. Samma dag som han släpptes ur fängelset gick Protić demonstrativt hand i hand med Pašić på Belgrads gator. Men Pašić tappade inte modet. Han reste från valkrets till valkrets utan att låta sig besvärås av avvisanden, och lyckades till slut få en populär gammalradikal bondeledare, Stanko Petrović, att ta med honom på sin lista och på så sätt göra det möjligt för honom att ännu en gång bli deputerad. Omkring tre år senare var Nikola Pašić absolut herre över Serbien, med sitt namn högst upp på varje lista, och övriga namn – inte bara de deputerade utan även hans ministrar – var först och främst beroende av honom.

II

I min artikel ”Den bulgariska demokratins mysterium”^{*} försökte jag visa och förklara det faktum att det under de yttre demokratiska formerna i Bulgarien råder en mer eller mindre ”upplyst” absolutism, förkroppsligad i kung Ferdinands personliga regim. Orsakerna till Bulgariens ”upplysta absolutism”, som döljs och kompliceras av den politiska demokratins former, beror å ena sidan på den låga nivån av social uppskiktning och primitiva politiska utvecklingen inom folket, och å den andra inrikespolitikens totala beroende av utrikespolitiken – nödvändigheten att ständigt manövrera mellan stormakterna med sin giriga aptit, och omöjligheten att genomföra en sådan politik genom massorna. I hög grad gäller detta också Serbien. Även här är politiken ytterst ”centripetal” till sin natur. Men det är inte svårt att begripa att kung Peter inte kan vara den serbiska politikens centrum – alldeles fränsett hans personliga egenskaper. Den nästan sekelgamla kampen mellan två dynastier, de ständiga komplotterna och intrigerna, Alexander Karađorđević (kung Peters far), de två Obrenovićs (Milan och Alexander) inte mindre skamliga epok, de oupphörliga skandalerna vid hovet – som i ett litet land som Serbien äger rum synligt för hela befolkningen – allt detta kunde inte annat än fullkomligt undergräva de monarkistiska känslorna. Kung Peter inkallades till tronen av det parti som under ett decennium hade fört en kompromisslös kamp mot Obrenovićfamiljen och under loppet av denna hade lyckats förena folkets majoritet runt sig. Givetvis fick inte kälkborgaren från Schweiz den ledande rollen inom politiken, nedtyngd som han var av ålder, familjeansvar och skulder, utan det parti som hade ansett det lämpligt att sätta kronan på hans huvud. Och lika naturligt gav Balkanpolitikens ”centripetala” natur, med sina hemliga utspel och mäktiga hemliga inflytande, nästan obegränsad makt till vem som än framträdde som det gamla Radikalpartiets ledande

* Börjar på sidan 40.

politiker.

Men varför blev denna politiker Pašić och ingen annan?

De som med överdriven entusiasm hyllar Pašić som en vis man och profet har svårt att åberopa ett enda exempel på hans vishet eller ett enda belegg för hans förutseende. Men å andra sidan måste denne gamle politiker ha haft en utomordentligt stark intuitionsförmåga, en avsevärd begåvning för att hitta vägen, för att tidens prövningar inte skulle försvaga utan stärka hans makt.

De som förnekar att Pašić har några framträdande talanger har rätt, men bara i så måtto som det rör *aktiva* talanger. Kreativitet är helt främmande för Serbiens politiska "skapare". Han har inte producerat en enda tanke, inte en enda plan, inte en enda formulering. Han saknar fullständigt initiativförmåga. Med hela sin natur måste han tvärtom känna en organisk misstro mot all sorts initiativ. Han är ingen kämpe. När han blir indragen i kamp har han med sig principen om kompromisser. I avsaknad av initiativ, kreativ förmåga och talanger som kämpe, var och förblir han i Serbiens politiska historia en orubblig förhållare, en envis sölare. Och i detta ligger mannens enorma, om än rent passiva, styrka.

Aktivitet och ett stridbart temperament kan höja någon till politikens höjder i ett land där livet självt innehåller en princip om aktivitet, där det finns något som initiativ kan basera sig på. Men där samhällsutvecklingen, som i Serbien, går oerhört sakta och inom mycket snäva gränser, där politiska händelser, trots all sin yttre färgprakt och till och med dramatiska karaktär, bara rubbar ytan på saker och ting och bara skickar ut små svallvågor, kan en kreativ kraft lätt göra slut på sig själv och fåfängt kasta sig av och an. Det är samma sak i utrikespolitiken. I flera decennier bestod Serbiens utrikespolitik av en rad sicksackmanövrar, fåfänga försök och besvikna förhoppningar. Under dessa omständigheter – inrikespolitisk stagnation och yttre frustration – slits politiska personligheter snabbt ut och blir anseenden snabbt förgängliga. Serbiens olycka har inte bestått av brist på planer utan brist på styrka. En politiker med en plan drabbas oundvikligen av katastrof när det avslöjas att landet saknar styrka att genomföra hans plan. Pašić var och förblivit en politiker *utan någon plan* – en realistisk skeptiker, en ihärdig förhållare med en bondes slughet. Den politiska utvecklingens – eller rättare sagt stagnationens – logik har gynnat honom. Han har besegrat den ena efter andra av sina rivaler – inte i öppen kamp, som han saknar förmåga till, utan med hjälp av sin outtröttliga passiva envishet. Han har själv knuffat initiativrika män i förgrunden, där de snabbt har gäckat de förhoppningar de väckte och tvingats träda tillbaka. Och det som visade sig vara genomförbart i deras planer togs alltid över av Pašić som sin egendom. Han blev en politisk *samlare*. Det som gick att genomföra, genomförde han, efter att först ha givit initiativtagaren tid att bryta nacken. Det var så han tog itu både med sina rivaler i partiet och motståndarna från det andra politiska lägret. Under annekteringskrisens desperata dagar bildade han en koalitionsregering och satte Naprednjakernas mest välrenommerade och dekorativa figur, Stojan Novaković, i ledningen för den. Han insåg mycket klart att resultatet för fredssamtalen i London långt ifrån skulle uppfylla Serbiens förväntningar, och utsåg därför samme Novaković till ledare för "fredsdelegationen". Han är inte rädd för att befordra sina motståndare till framträdande positioner: men han är inte heller rädd för att fösa sina motståndare åt sidan med en rejäl bondespark, när tiden är mogen. I augusti i år, när Balkan-federationen redan var ett fullbordat faktum och öppnade verkliga utsikter att lyckas, ansåg Pašić det lämpligt att återigen ta över premiärministerposten. Men Marko Trifković, som hade utsetts till premiärminister när situationen fortfarande var osäker, visade inte någon önskan att kliva åt sidan i

denna stund av triumf. Då publicerade Pašić i regeringspartiets *Samouprava* (det vill säga Trifkovićs eget halvofficiella organ) en rapport om att premiärministern hade erbjudit sig att avgå, och att erbjudandet skulle godtas. Trifković läste rapporten, blev först häpen, förstod därefter, och – skickade in sin avskedsansökan, som givetvis godtogs. Återigen tog Pašić öppet maktens tyglar i sina händer.

Han står nu på höjdpunkten av sitt inflytande. En hel rad av legender har vuxit upp runt om hans skarpsinne och slughet. Fientligheten mot honom har gradvis trubrats av, även bland hans mest beslutsamma fiender, som ungradikalerna var under lång tid. Han har gjort dem alla vana vid honom, tvingat dem att uppskatta och acceptera behovet av honom. Han har smittat oupplösliga band till det gamla Radikalpartiet, vars samlade erfarenheter han förkroppsligar. Han känner bättre än någon annan till sitt partis mänskliga material. Och det gör det möjligt för honom att vara verkligt bra på att fånga personer. Han vet också hur man ska komma överens med sina motståndare, lugna deras personliga känslor och få dem att arbeta med honom.

Denna politik av kompromisser, överenskommelser och ihärdigt förhållande, som kan sammanfattas i frasen ”allt kommer att ordna sig”, uttrycker en hel epok i Serbiens utveckling – en epok av svaghet, manövrerande och förnedring. Balkankriget har avslutat denna epok och inlett en ny. Kriget var bara möjligt på basis av ett förbund mellan Balkanstaterna, även om den bara blev tillfällig och bildades för krigets varaktighet. Och utgången av kriget har bara alltför tydligt visat folken på Balkan, och först och främst Serbien, att det är helt omöjligt för dem att existera på något annat sätt än i en varaktig ekonomisk och politisk federation. Pašić använder nu all sin skicklighet för att förhandla bakom scenen med Österrike och lugna de krigsliknande elementen i landet – med vilken framgång på båda områdena återstår att se. Men även de största framgångar i denna riktning kan nu bara få en tillfällig och begränsad betydelse. Verkligt stora framgångar går bara att uppnå längs vägen av kamp för en demokratisk Balkanfederation.

Pašićs hela förflutna vittnar om att denna uppgift, som kräver initiativ, vidsynthet och kreativ djärvhet, är för mycket för denne man. Det behövs nya män med annan psykologisk sammansättning och från en annan politisk kast.

Kievskaja Mysl, nr 346 och 349

14 och 17 december 1912

Den serbiska pressen

I

När kriget började publicerades det 14 dagstidningar i Belgrad – i en stad med en befolkning på knappt 800.000. Siffran är ännu mer häpnadsväckande om vi erinrar oss att av Serbiens nästan tre miljoner invånare är 80% analfabeter. Tack vare det politiska livets höga utveckling spelar pressen en mycket stor roll här. Det var en av de avgörande faktorerna för att skapa de psykologiska förutsättningarna för kriget, både i Serbien och Bulgarien. Och befolkningens krigiska stämningar omvandlades till arméns höga moral, som nu är en lika viktig förutsättning för de Balkanallierades seger som varje väl utarbetad strategisk plan.

Till skillnad från Bulgarien har Serbien ganska gamla, etablerade politiska traditioner, och kopplat

till detta faktum tydligare definierade relationer mellan partierna. I Bulgarien ger kungen makten till någon grupp som dagen innan var hopföst i Nationalförsamlingens allra mest avlägsna hörn. Denna grupp organiserar val och återkommer till parlamentet med en kraftig majoritet. Den gör snart slut på sin användbarhet – i huvudsak under inverkan av inrikespolitiska faktorer – och lider samma öde som sin föregångare, det vill säga att som liten oppositionsgrupp än en gång tvingas vänta på att bättre tider kommer tillbaka.

Detta kan inte hända i Serbien. Vid ett val lyckas sällan påtryckningar ens från den mest energiska regering ändra styrkeförhållandena med mer än 10-15 platser. Sedan 1903 har den politiska scenen här nästan uteslutande dominerats av Radikalpartiet, som en gång i tiden förde en bitter kamp mot Obrenovićdynastins despotism, och med hjälp av armén satte ett blodigt stopp för denna dynastis historia, och upprättade den nuvarande parlamentariska regimen.

Men – och det är en väldigt viktig punkt för att förstå Serbiens politiska liv – Radikalpartiet kontrollerar inte pressen. Sedan 1903 har politiken i Serbien upplevt utvecklingen av en allt skarpare motsättning mellan Radikalernas officiella politiska linje och tidningarnas inställning.

Radikalerna har sina egna organ: Nikola Pašićs, Lazar Pačus och Stojan Protićs *Samouprava* [Självstyre], och ungradikalernas organ *Odjek* [Ekot]. Ingen av dessa har någon stor upplaga. Om vi dessutom utesluter det Liberala partiets organ *Srpska Zastava*, och den socialdemokratiska tidningen *Radnicke Novine*, så saknar resten av pressen partiband – vilket givetvis inte innebär att den är oberoende av klickar, banker, ambassader och enskilda äventyrare.

Pressen leds av den unga generationen, som inte upplevde den revolutionära kampen mot familjen Obrenović, men är missnöjd med resultatet av denna kamp. Radikalernas regim gav konstitutionell form åt den politiska makten och inrättade församlings- och pressfrihet, men Serbiens ekonomiska utveckling satt i den internationella situationens hårda grepp och gick lika sakta som tidigare, och inom utrikespolitiken, som alltid står i centrum för uppmärksamheten här, följde det ena bakslaget på det andra. Det har uppstått ett helt skikt av halvintellektuella i städerna. Det är inte särskilt högt utbildat och helt utan ideologiska meriter, men är fyllt av övertygelsen att Serbiens framtid ligger i dess händer. Dessa deklasserade element, som står på randen till trasproletariatet, och hursomhelst är helt genomsyrade av dess världssyn, har fullständig kontroll över den serbiska pressen. De har dålig kunskap om Serbiens historia och ännu mindre om Balkanhalvöns geografi, men de är missnöjda med dynastin och ännu mer med den gamla Radikalregeringen, som hittills inte har skapat ett tillräckligt stort handlingsutrymme för dem. Det de framförallt behöver är Storserbien. De är missnöjda med parlamentet, som fortfarande inte har utvidgat statens gränser, ännu inte förvandlat de svaga till de starka och de starka till de svaga. De har överfört sitt oförsonliga missnöje till själva parlamentarismen. De tar ivrigt tag i de konstitutionella mekanismernas brister – och i Serbien är de förvisso lika stora som dess förtjänster – för att dag efter dag misskreditera den, eller rättare sagt spotta på principen om folkligt självstyre. Skupstina är bara ett ”hinder”, ett ”samtalsforum”, den gör ingenting. Ministrarna är skurkar som berikar sig själva med hjälp av regeringslån, byggnadsprojekt och -leveranser. Parlamentsledamöterna är ett gäng dagdrivare som får 15 dinarer om dagen för att lata sig. Det gäller visserligen bara under den korta period som Skupstinan sammanträder – men ändå, 15 dinarer! Det är en enorm summa i ögonen på dessa halvsvultna trasjournalister.

Den oppositionella inställningen hos denna press är bara en annan sida av dess giriga cynism, och bakom den står städernas reaktionära småbourgeoisie; ämbetsmännen, som har stora klagomål på

sina låga löner; en avsevärd del av officerarna; olika sorters halvt utbildade personer; professionella intrigmakare; och resterna från de gamla, utslitna partierna, de misslyckade karriärister och gårdagens karriäristiska hjältar. Den här pressen undergräver allt som är organiserat och väldefinierat vad gäller ideologi och parti i Serbiens politiska liv, och stöder varje oenighet och gräl i alla partier och samhällsgrupper, men är organiskt oförmögen att föra ett nytt politiskt parti till makten eftersom den själv saknar varje sorts program eller definitivt politiskt uppdrag. Den drömmer om en järnnäve som ska skingra parlamentsledamöterna, om ett skarpt svärd som ska hugga en utväg för Serbien ur hennes återvändsgränd. Dess hjälte är den tidigare kronprinsen George, som i ledningen för "Dödslegionen" som han hade organiserat, i slutet av av 1908 lovade att klyva Österrike i två delar, men som slutade med att döda sin egen betjänt med en spark i magen.

Den serbiska pressen är talanglös, halvt läskunnig, usel, och smittar ner landets själsliv med rutenhet och utgör en enormt skadlig faktor i det serbiska samhället.

Dess ansträngningar riktas inte bara mot dessa ungdomliga krafter, vars hela betydelse fortfarande ligger i framtiden, utan också mot det härskande gamla Radikalpartiet, som nu när det har slagit in på den moderna ekonomiska och kulturella utvecklingens väg står för landets grundläggande politiska behov. Denna omständighet har fått Serbiens inrikesminister och Radikalpartiets så kallade "järnnäve", Stojan Protić, att anta linjen att "tygla" pressen med drakoniska censurlagar – givetvis inte drakoniska med ryska mått mätt, men i motsats till den absoluta pressfrihet som rådde i Serbien före kriget.

Konflikten om den presslag som Protić föreslog var bland de två senaste åren viktigaste händelser i Serbiens politiska liv. Protić, som under Obrenovićperioden var marxist och konspiratör, riktade först och främst sitt lagförslag mot de tidningar som inte ens kan kallas reaktionära, eftersom de saknar all som helst energi utöver fräckhet och cynism. Men en röst till pressfrihetens försvar höjdes från ett helt annat håll: den begåvade unga redaktören för *Radnicke Novine*, Dušan Popović, förklarade i en rad lysande artiklar principen om en fullständig och obegränsad pressfrihet, under alla omständigheter. Under denna kampanj hade Dušan Popović hela den serbiska pressen bakom sig – som inte bara kämpade för vilken princip som helst utan för sin egen existens.

Protić är en mycket duglig skribent, och svarade i *Samouprava* med citat från Marx, Engels och Mehring. Det var inte svårt att tillbakavisa dessa citat. Men det var mycket svårare – och jag hörde om detta från Popović själv, som jag är tack skyldig för en hel del värdefull information och förklaringar – att besvara frågan: vad ska göras mot allt det gift som tidningarna varenda dag överöser folks sinnen? *Radnicke Novines* svar var att det inte finns något snabbverkande motgift mot detta, men i slutändan kommer pressfriheten själv, och bara den, att läka de sår som den orsakar. Inte lagliga begränsningar uppifrån utan avvisande underifrån, skolning av massorna, det är det enda effektiva sättet att motverka den fördärvade pressens inflytande, mot vilken *Radnicke Novine* har en betydligt mer principiellt fientlig inställning än vad Protićs parti har. Protić besegrades under denna kamp och tvingades dra tillbaka sitt lagförslag: men – vem vet? – kanske en "framgångsrik" erfarenhet av krigscensur kommer att göra det möjligt för honom att upprepa sitt försök med större framgång inom en mycket nära framtid....

II

Jag har nämnt att *Samouprava* är gammalradikalernas och regeringens halvt officiella organ. *Odjek*

är organ för ungradikalernas vänster. Radikalpartiets splittring ägde rum redan innan statskuppen 1903, längs ungefär samma linjer som de demokratiska krafterna i Europa bröt med liberalismen. Efter Milans fall lutade Radikalerna åt att komma till en överenskommelse med Alexanders regering. Den mer beslutsamma vänstern revolterade mot denna taktik av ”kompromisser” och bildade så småningom Unga Radikalpartiet. Helt i linje med den politik som gammalradikalerna förde vid makten, utvecklade *Samouprava* konsten att använda många ord för att uttrycka en inte särskilt bestämd tanke. I detta avseende uttryckte den mest direkt Nikola Pašićs linje, denna politiker av rent orientalisk sort, som är tvungen att ersätta framsynthet med list och anser att den kortaste sträckan mellan två punkter är en komplicerad sicksackrörelse. *Samouprava* har en ansvarsfull ställning med tanke på inflytandet i partiet, men den saknar prenumeranter.

Odjek drivs av Jaša Prodanović, en intellektuell, skribent och ideolog, på sitt eget sätt en konsekvent demokrat, som har översatt jakobinismen till det serbiska sociala och kulturella livets språk. Som industriminister införde han i samarbete med socialdemokraterna en demokratisk industriförfattning med den bäst organiserade fabriksinspektionen i Europa. Men Prodanovićs grupp förlorar alltmer mark.

Framtiden tillhör den del av ungradikalerna som leds av finansmannen Milorad Drašković, en affärsman som skulle vilja ersätta demokratin med en bankokrati. En av de uppgifter där gammalradikalerna är ense med Draškovićs grupp är att reformera Serbiens industrilagstiftning i de kapitalistiska intressenas anda.

För att fullborda listan över partiorgan måste jag nämna *Srpska Zastava*, Liberalernas halvofficiella organ som började ges ut förra året. Detta parti, det äldsta partiet i Serbien, uppstod i slutet av 1850-talet, då det i opposition mot den då förhärskande primitiva patriarkala absolutismen förde fram ett europeiskt liberalt program som var anpassat till Serbiens låga samhällsliga nivå. Men i brist på någon social bas förföll liberalerna snart till en klick vid hovet som underordnade alla sina förpliktelser under dynastin och den europeiska diplomatin. Naprednjakerna (de Progressiva) efterträdde dem på 1880-talet, men genomgick snart samma utveckling och blev kung Milans främsta stöd. Liberalerna var komprometterade av hela sitt förflutna och omvandlades till Nationalisterna, och *Srpska Zastava*, med sina bara ettusen prenumeranter, återspeglar hur obetydligt detta parti är idag.

Bland de omkring ett dussin partilösa publikationerna, har otvivelaktigt den panslavistiska *Politika* den främsta platsen. Det är inte något ansvarigt halvofficiellt språkrör i utrikespolitiska frågor, utan högerens måttfulla men ihärdiga opposition i inrikes frågor. Personliga intriger är dess mest effektiva vapen, och dess litterära favoritform är giftiga insinuationer. Om ni vill ha en liknelse, så finns inget närmare detta än vår egen *Novoje Vremja*. Under ”annekteringskrisen” hade *Politika* ett enormt inflytande: på den tiden prisade den furst George och blev den krigiska Narodna Odbranas halvofficiella organ. Denna organisation bröt sig ur Slovenski Jug för tre år sedan, och ställde mot den sistnämndas program för kulturellt enande av sydslaverna ett stridbart revolutionärt militaristiskt handlingsprogram. *Politika* är indragen i regelbundet återkommande hemliga överenskommelser med regeringen, och fick information från den, och man kan anta inte bara information.

Nästa inflytelserika tidning är *Pravda*. Dess grundläggande linje är fiendskap mot konspiratörerna från 29 maj 1903, den nya regimen, det gamla Radikalpartiet och Karađorđevićdynastin. Bland de politiska partierna står *Pravda* närmast en av Naprednjakernas klickar – eller utnyttjar snarare sina förbindelser till denna klick för sina egna politiska intriger.

En del av det gamla Naprednjakpartiet använder den gamle Novaković som sin fana, och har förlitat sig med statskuppen, om än inte öppet och uttryckligen. En annan grupp, som leds av professor Živojin Perić, ”förnekar” bestämt den existerande regimen som resultatet av en revolutionär komplot, och uttrycker ohöjlt att de lutar åt Österrikes trialism, som de anser också ska införliva Serbien.³³ Naprednjakernas tredje grupp dras till *Pravda*, som hatar den demokratiska regimen lika mycket som Perić gör, men istället för att följa en ridderlig linje av formell bojkott försöker de utnyttja alla demokratins metoder och former för att störta den sistnämndas grunder. *Pravda* använder alla möjliga påhitt, utstuderade lögnar, nästan brottsligt förtal och cyniska pikar mot allt och alla, med en starkt kryddad boulevardslagfärdighet. Bakom *Pravdas* journalistiska mobbare står finansmannen Milorad Pavlović, chefen för Privneda [Affärs-] banken, en bedräglig företagare och demagog som bidar sin tid. *Pravdas* upplaga är mellan fem och sextusen.

Den mest lästa tidningen, *Mali Zhurnal*, säljer inte mindre än 10.000 exemplar. Allt avskyvärt och cyniskt i den serbiska pressen får ett skamligt naket uttryck i denna tidning. Den är organ för moraliskt lösdriveri, politisk oanständighet och enskild utpressning. Den ljuger, förtalar, utpressar och säljer sig själv. De litterära former som *Mali Zhurnal* främst odlar är krönikor om skandaler och pornografi. Politiskt är den organ för furst George som fortsätter att vara hoppet för alla skumma spekulanter, avskedade officerare och bokhållare som ertappats med att fiffla med sina företags räkenskaper. Tidningen *Balkan*, med en upplaga på mellan 8.000 och 10.000, skiljer sig från *Mali Zhurnal* bara till namnet.

Den Österrikevänliga *Stampa* befinner sig på samma nivå, men gör sitt arbete på ett skickligare och känsligare sätt. Den redigeras bäst av alla serbiska tidningar. *Stampas* huvudsakliga kännetecken är ett våldsamt hat mot situationens nuvarande herrar, Radikalerna, och den samlar kring sig diverse grupper bland liberalerna och Naprednjakerna och den tidigare premiärministern på Milans tid, Vladan Georgiević. Det var den sistnämnde som beskrev den konstitutionella regimen som slöddrets styre, och *Stampa* skrev entusiastiskt under på denna beskrivning. Tillsammans med *Pravda* är *Stampa* den farligaste fienden till den nya regimen i Serbien. Flinkt och skickligt förföljer den, lugnt och med känsla för tajming, sin fiende ända in i hans mest undandömda positioner. Med sina reportage och insinuationer ger den material till slaskpressens kamp mot Radikalregeringen. I en del frågor visar den sig så välinformerad att *Samouprava* har grundval för att anklaga den att nära kontakter med den österrikiska politiska polisen.

Jämsides med tillväxten av Arbetarpartiet, som under de senaste åren har spelat en viktig roll i det politiska livet här, har hatet mot socialdemokratin också ökat, speciellt inom de småborgerliga kretsar som påverkas direkt av strejkrörelsen eller lagarna om arbetarskydd. Det säger sig självt att hela den serbiska pressen för kamp mot Arbetarpartiet, och pressen hatar hursomhelst den socialdemokratiska rörelsen eftersom den har ett definitivt mål, organisering och disciplin. Men det finns också en tidning i Belgrad som gör kampen mot det unga serbiska proletariats politiska parti till sin specialitet. Det är *Strazha*. Dess redaktör och utgivare är den ”fria anarkisten” Krsta Cisvarić. Eftersom alla känner alla i detta lilla land, och inte tvekar att lägga sin näsa i blöt i sina politiska

33 1867 löste Österrikes härskare till synes problemet med den ungerska nationalismen genom att formellt omvandla Habsburgimperiet till en dubbel monarki med två i teorin jämlika delar, var och en med sitt eget oberoende parlament och en självständig stats verktyg men förenade genom samma Habsburghärskare, som samtidigt var Österrikes kejsare och Ungerns kung. Trialister var de som förespråkade bildandet av en tredje, slavisk politisk enhet inom imperiet för att balansera Österrike och Ungern och lugna de förtryckta sydslaverna.

motståndares privata liv, genomförs polemiken mot socialdemokratins ledare i en form som inte skulle klara av att översättas till något europeiskt språk.

Resten av tidningarna förtjänar inte att räknas upp med namn. De livnär sig på de idéer som *Pravda*, *Stampa* och *Strazha* skapar och sänker sig, i den mån det är möjligt, till en ännu lägre nivå. I deras spalter stöter man ofta på ett reportage om en skandal som nyligen har ägt rum i herr X:s familj, och kräver noggrann uppmärksamhet från Belgrads allmänna opinions sida, och skriver att en detaljerad redogörelse för den skamliga händelsen kommer att komma i morgondagens utgåva. Men nästa dag söker "Belgrads allmänna opinion" förgäves efter de utlovade detaljerna. Det betyder att X har lyckats blidka den offentliga moralens oförskömmade väktare med hjälp av en lämplig sedel (av inte särskilt hög valör)....

Agitation för krig – kvittar mot vem: Österrike, Bulgarien, Turkiet, till och med hela den europeiska kören – har utgjort den konstanta politiska grundtanken i hela den "oberoende" pressen i Belgrad. Idag ger den givetvis fullt stöd till de Balkanallierades företag. Men det säger sig självt att tanken på en Balkanfederation har ett ytterst otillförlitligt stöd i denna press. Om krigets politiska resultat inte uppfyller *Politikas*, *Stampas*, *Pravdas* och deras stallkamraters febrilt patriotiska förväntningar – och dessa gränslösa förväntningar kan genom själva sin natur inte uppfyllas – då kommer hela pressen i Belgrad att med fördubblad energi rikta hela sin eldgivning mot den inre fienden, det vill säga mot varje spår av kultur, ekonomisk utveckling och elementär medborgerlig anda som har börjat förekomma i det serbiska samhällslivet.

Utän någon önskan att syssla med dystra profetior går det idag att förutspå att Serbien, när kriget tar slut kommer att uppleva en mycket svår intern kris.

Djen, nr 49 och 51

20 och 22 november 1912

De politiska partierna

I Bulgarien finns det nu varken partier eller press, men det finns en generalstab och dess censur. Frånsett två halvofficiella tidningar, den ena geshovistisk och den andra danevistisk, publicerades inga politiska tidningar alls under kriget, bara informationsblad. En latinlärare strök samvetsgrant allt "teoretiserande" och en poet godkände bara publicering av ett porträtt av Radko Dimitriev på villkor att porträtt av andra befälhavare skulle publiceras i senare nummer, för att inte ge upphov till "avundsjuka bland generalerna". I Serbien är partierna mer etablerade och de politiska traditionerna mer fast grundade, och där gick de inte så långt, utan bara utländska korrespondenter drabbades av censur. Naturligtvis var tidningarna i Belgrad fullt medvetna om det faktum att generalstaben fanns ovanför dem, och att generalstaber inte tycker om att bli skämtade om. Ändå kvävdes inte den politiska pressen helt och hållet i Serbien. Och när saker och ting nu har övergått i händerna på diplomaterna, och när frågan har uppstått om vad som har uppnåtts med det blod som har spillts, och om regeringens ansvar för händelserna under dessa tre historiska månader, så har partierna och deras organ genast börjat visa stor aktivitet.

Utöver socialdemokraterna finns det fyra politiska partier i Serbien, som tillhör två historiska epoker. Det äldsta partiet är Liberalerna, som för några år sedan bytte namn till Nationalisterna. Detta partis höjdpunkt var under kung Milan, vars omåttligt absolutistiska personliga tyranni de

dolde med parlamentariska och regeringsformer. Inom utrikespolitiken fungerade de, liksom Milan själv, som agenter åt habsburgarna i Balkans angelägenheter.

På 1880-talet trädde Naprednjakerna, eller de Progressiva, fram på den trånga serbiska politiska scenen och försökte få den konstitutionella och parlamentariska strukturen i Serbien i bättre ordning, men varken sökte efter eller hittade något stöd bland massorna, och förföll därför snabbt till en politisk klick som under Obrenovićdynastins regim konkurrerade med Liberalerna. Även detta partis utrikespolitik har en Österrikevänlig tradition. Det var med dess samarbete som Milan 1881 slöt sin hemliga pakt med Österrike, med vilken Serbien avsåg sig alla anspråk på Bosnien och Hercegovina och öppnade portarna till Balkan för den österrikisk-ungerska armén. I gengäld stödde Wien Obrenovićdynastin.³⁴ Med denna ovanliga pakt, som Radikalpartiet utnyttjade energiskt mot Milan, fick Balkandynastiernas verkliga karaktär som verktyg för den europeiska diplomatin sitt mest slutgiltiga, cyniskt vinningslystna uttryck.

Radikalpartiet uppstod också på 1880-talet, och fick sitt enorma inflytande tack vare sin djärva, eller mer exakt våldsamt demagogiska kamp mot familjen Obrenović. Under Alexander, som flera gånger försökte sluta fred, eller åtminstone vapenstillestånd, med Radikalerna, bröt den ungradikala delen, som var kompromisslös i sin fiendlighet mot dynastin, med partiet och blev senare ett "själständigt" parti på egen hand. Radikalerna, och speciellt deras "pappa" Nikola Pašić, har rykte om sig att vara ryskvänliga, och under sin kamp mot Obrenović och Österrikes reaktion fick de förvisso alltid stöd i Petersburg – även om det ryska statssystemet, med tanke på den uppenbara parallellen, inte kunde tilltala dem.

Statskuppen 1903 störtade Obrenovićdynastin och satte kung Peter på tronen: gammalradikalerna kom till makten och Nationalisterna och Naprednjakerna omvandlades från klickar vid hovet till parlamentariska oppositionspartier.

Parlamentarismen och demokratin är ytterst primitiv i Serbien, om än inte lika primitiv som i Bulgarien. I motsats till vad som råder i det sistnämnda landet spelar monarkin inte längre någon politisk roll alls i Serbien.

Kampen mellan familjen Obrenović och familjen Karađorđević som har pågått i nästan ett sekel, och utgjordes av en rad intriger som leder till blodiga resultat, var inte ägnad att stärka monarkins bas i Serbien. Grundaren av en av dynastierna, Karađorđević, som var revolutionär i sin politik mot Turkiet och drömde om att befria hela halvön, dödades av furst Milos, grundaren av den andra dynastin, som förde en kompromisspolitik och vägledades av personliga och dynastiöverväganden. Furst Milos avsattes själv och landsförvisades. Samma öde drabbade hans efterträdare Michael. Alexander Karađorđević, den nuvarande kungens far, visade sig vara oförmögen att undvika det österrikiskt-turkiska inflytandet, och led samma öde som sina två företrädare. Han följdes av Milos, som återvände från landsflykt för att ännu en gång prova lyckan på den serbiska tronen. Han tilläts dö en naturlig död som furste av Serbien. Hans efterträdare – furst Michael som också återvände från landsflykten – mördades. Furst Milan landsförvisades innan han dödades. Hans son Alexander, den siste Obrenović, mördades tillsammans med sin hustru Draga. Jobbet accepterades då av Peter Karađorđević, som hade bott i Schweiz som en ständig pretendent, nedtyngd av familjeansvar och skulder. Peter anlände till Belgrad utan särskilt mycket inhemskt bagage och ännu mindre auktori-

34 Se not 31.

tet. De hade knappt hunnit tvätta bort kung Alexanders blod på vägen framför palatset (konspiratorerna hade kastat ut hans lemlästade kropp genom fönstret). Minnet av det öde som hade drabbat hans sex företrädare, varav tre hade landsförvisats, två mördats och en landsförvisad och sedan mördad vid sin återkomst, kunde inte göra Peter benägen att uppvisa någon enastående aktivitet som kung. Trots sina ambitiösa idéer och barska karaktär tvingades Peter bli ett passivt verktyg i händerna på det gamla Radikalpartiet. Möjligen kan hans ålder ha haft något med det att göra. Men till skillnad från Gregorius VII, som när han var kardinal gick framåtlutad och talade halvt viskande, men när han väl kröntes med den påvliga tiaran sträckte på ryggen och talade som en erövrare, har Peter, som när han var pretendent var outröttlig och skrupelfri, nu när han är kung visat sig vara utan karaktär. Han har lydigt utfört de order som han har fått av det parti som satte honom på tronen.

De revolutionära officerare som fungerade som verktyg för statskuppen visade sig givetvis vara helt olämpliga för rollen som ledande politik kraft. De tvingades kliva åt sidan till förmån för civila som utnyttjade den militära sammansvärjningens utgång för att omedelbart förkunna den heliga principen att "armén måste hålla sig borta från politiken". Genom själva sin natur kunde militärkuppen bara omfatta en liten aristokratiskt sinnad minoritet av officerskåren. Resten av officerarna upplevde att de hade förbigåtts. De muttrade mot den nya regimens pretoriangarden och drog ihop en grupp motkonspiratörer. Denna utveckling paralyserade slutligen armén som politisk faktor.

Under dessa omständigheter framträdde Radikalpartiet som fullständig herre över situationen: som ett massparti som hade höjt sig från ställning som opposition och kommit till makten med hjälp av en revolutionärt dynastisk kupp, baserade det nu sitt styre på en parlamentarisk grund.

Vid en första anblick verkade det öppna sig mycket gynnsamma framtidsutsikter för Serbiens parlament. Dynastin var hjälplös. Den gamla dynastin var obotligt komprometterad. Officerskåren var förlamad av interna konflikter. Revolutionen hade utförts i namn av folkets vilja. Under dessa omständigheter kan det förefalla som om parlamentet måste bli maktens naturliga fokus. Men det skedde inte, och enligt sakens natur kunde det inte hända.

Samma orsak som upphöjde officerarna till rollen som "verkställande kommitté" för folkets vilja avgjorde på förhand den serbiska parlamentarismens sjuklighet – nämligen avsaknaden av tydligt definierade moderna samhällsklasser.

Serbien har sedan länge upphört att vara ett land med självhushållsjordbruk kompletterat med hantverksproduktion. Militarism och beskattning har ruinerat bönderna och österrikiska varor krossade småproduktionen. Men den inhemska industrin, som kunde ha sugit upp överskottsbefolkningen, har utvecklats mycket långsamt. Skälen till detta är de som när det kommer till kritan tvingade Serbien att slå in på krigets väg: landets grundval är alltför smal, det är avskuret från havet, det är ekonomiskt beroende av Österrike. Kapitalismen har lyckats krossa de gamla samhällsformationerna fullständigt men ännu inte visat sig kunna skapa några nya i deras ställe.

Det finns många deklasserade element i landet, och de präglar hela dess samhällsliv. De gamla uppfattningarna och övertygelser har skingrats och nya har ännu inte upprättats. Under sådana förhållanden tar politiken form mycket oregelbundet, med tillfälliga eller sekundära yttringar, och som den slutgiltiga avslutningen på denna process kan parlamentet varken ha ett definitivt program för sitt arbete eller den inre styrkan att genomföra ett sådant program. Eftersom det personifierar

hela samhällets politiska hjälplöshet, söker det ivrigt efter ”ledarskap” utifrån.

Det har hittat detta ledarskap i form av Radikalpartiets gamla ledare, Nikola Pašić, en politiker som är klok på ett orientaliskt sätt, upplärd av erfarenheter. Från parlamentet, som är förvirrat av sina uppgifters osäkerhet och saknar plan, energi eller styrka, har den politiska tyngdpunkten på ett naturligt sätt flyttat till regeringen, och från regeringen till Pašić. Parlamentet, med sin majoritet av gammalradikaler, känner bara till det han tycker att han behöver berätta för dem. Frånsett Paču och Protić är ministrarna, Pašićs närmaste medarbetare, bara sina departements högsta tjänstemän. Kungen är bara krönet på denna regim!

I Sofia brukade de säga: ”Inte låter väl Ferdinand Grekland få Salonika?” Men här sa de: ”Det är väl inte möjligt att Pašić låter bulgarerna få Bitolj!” Både där och här rör sig det politiska livet kring frågor om utrikespolitik – och inte bara nu utan alltid. Men i Bulgarien, där politiska partier följer på varandra som bilder i en skioptikon [Laterna Magica], och kung Ferdinand är den enda stabila delen i utrikespolitiken, så är det bara naturligt att all makt och alla röda trådar under de senaste 25 åren har varit samlade i hans händer. Här, där det tvärtom har blivit vanligt att kungarna på ett katastrofalt sätt efterträder varandra, är makten samlad i händerna på den mest långlivade och försiktige politikern i det parti som har störtat två kungar och skapat en tredje.

Men att makten överförs till ett parlamentariskt partis ledare i ett läge där parlamentet själv är hjälplöst, antyder en inneboende instabilitet i hela det politiska systemet.

Kriget försvagade gammalradikalerna på två sätt: genom de segrar som armén uppnådde och genom de nederlag som diplomaterna led. Splittringen mellan konspiratörer och motkonspiratörer bland officerarna försvann nästan. Fälttåg och slag förenade officerarna, och segrar ökade deras självkänsla, och påminde dem om att vapen också utgör en del av konstitutionen, och inte en obetydlig sådan. Officerarna har givetvis, precis som tidigare, inte något eget självständigt politiskt program. Men bland dem finns en stark känsla av förbittring mot Pašićs regering, som bara är förmögen att överlämna de ställningar som serbiska vapen hade erövrat till fienden eller de allierade: Durazzo, Alessio, Monastir, Veles, Prilep. Båda de reaktionära partierna, men särskilt Liberal-nationalisterna, försöker omvandla denna förbittring (som naturligtvis inte är begränsad till officerarna) till ett politiskt program. De använder alla medel för att underblåsa känslorna mot sin bulgariska allierade, mot Pašić och mot regimen i sin helhet. ”Vi ska inte erbjuda det som har erövrats till ett så högt pris på ett fat till bulgarerna”, skriver den halvofficiella nationalistiska tidningen *Srpska Zastava*. ”Sådana saker görs inte i någon allians, och kommer inte att vara en del av denna. Folk kommer inte att glömma vem som skickade ut vår armé för att strida till förmån för andra, och kommer inte att vara nöjda förrän de har krossat denna politik, utan att vara kräsna vad gäller medlen.” Handling följer givetvis inte direkt på sådana ord. Icke desto mindre är hotet om ännu en militärkupp, som går att höra alltför tydligt i de ord jag citerade, har ett starkt stöd, inte bara i gårdagens traditioner utan också i dagens stämningar.

”Tror du inte”, frågade jag inrikesminister Stojan Protić, som under den senaste Obrenović tillbringade två år i kedjor och i hårt straffarbete, och med en fånges märke på ryggen, ”tror du inte att Serbien hotas av ännu en reaktionsperiod som ett direkt resultat av kriget?”

”Varför det? Om kriget hade gått dåligt för oss så hade det varit en annan sak. Men efter dessa segrar....”

”De positiva resultaten av de förändringar som har åstadkommit – en utvidgad marknad på Balkan, en utväg till havet och så vidare – kommer inte att kännas av så snart. Men den utmattning som kriget orsakar, och missnöjet med vad det har uppnått känns av redan idag och kommer att kännas av ännu mer imorgon.”

”De senaste åren har varit goda år för vårt folk, och vi hoppas att de kommer att stå ut med några dåliga år utan att chockeras.”

Denna optimistiska förhoppning uttryckte den högborne ministern givetvis för utrikes användning. Regeringen – vilket innebär Pašić, Paču och Protić – inser fullständigt varifrån faran hotar, och vidtar ”sina egna åtgärder”. För det första slås man av försöket att få Naprednjakerna, det ”solidare” och mer respektabla av de två konservativa partierna, närmare regeringen, för att lägga en del av ansvaret på dem, och på detta sätt isolera Nationalisterna, som har lovat att under sin kamp mot den nuvarande regimen inte vara ”så kräsna vad gäller medlen”. Stojan Novaković, som är om inte ledare för Naprednjakerna så åtminstone deras heliga relik, har gjorts till ledare för fredsdelegationen. Hans son Mileta, en annan av Naprednjakpartiets framstående medlemmar, har dragits in i det arbete som utförs av kommissionen för att organisera ockuperade områden. Pašić har visat ännu större omsorg vad gäller officerarna.

Nationalisterna är farliga i så måtto som de kan få det militära partiet att anta deras program. Regeringen gör allt den förmår för att förhindra detta, och går under dessa ansträngningar mycket långt för att möta de militära kretsarnas krav och strävanden. Det som i sig själv är en oskyldig åtgärd – beslutet att tillåta varje officer som efter kriget behöver fara till en kurort för bot eller vila, till ett pris av 300 francs ur den nästan tomma statskassan – får under dessa omständigheter en väldigt speciell anstrykning.

Men mycket viktigare var beslutet förra veckan – som togs utan parlamentets vetskap! – att upprätta en militärregim i de ockuperade områdena. Polisen, administrationen, domstolarna – alla har satts under ”den högsta militärledningens” styre i Skopje. ”Två eller tre års förberedande arbete”, sa en del regeringsmedlemmar till mig om det, ”kommer att krävas för att skola befolkningen för frihet och parlamentarism.” Men det är knappast troligt att Radikalerna, gamla och erfarna politiker, som förde en så kompromisslös kamp mot Obrenovićdynastiens militärt byråkratiska regim, faktiskt tror att den av seger rusiga officerskåren är de bästa lärarna i konstitutionella frågor i de besegrades land. Det är ytterst talande att en av de mest inflytelserika ministrarna några dagar innan denna åtgärd offentliggjordes, kategoriskt försäkrade mig att motionen om denna fråga hursomhelst skulle läggas fram inför parlamentet. I själva verket publicerades den bara som ett kungligt påbud, på grundval av paragraf så och så ... i arméreglementet. Givetvis förekom det kamp om denna fråga – ministrarna, eller åtminstone en del av dem, ville basera sig på parlamentet, men tvingades snabbt underkasta sig det militära partiets krav. För att fullborda bilden är det inte mer än rätt att nämna, att som svar på ett formellt framfört uttalande från Skupstinas presidium rörande behovet att omedelbart sammankalla parlamentet (i och med presidenten, Andra Nikolićs, avresa till London innehas den första platsen i presidiet nu av ungradikalerna), svarade regeringen: Nej, det är inte dags för det, och när det blir dags kommer vi att berätta det för er.

Det säger sig själv att denna taktik är mycket lämpligare som ett sätt att skydda gammalradikalernas regering från en politisk kris än vad en parlamentarisk regim skulle vara. Men det är tveksamt om den har visat sig vara helt igenom effektiv. Serbiens inrikespolitiska öde beror nu på mycket tyngre

faktorer än gammalradikalernas manövrerande runt Naprednjakerna och officerarna. Krigets påfrestningar var alltför svåra och förhoppningarna om dess resultat alltför höga, och misstagen i de beräkningar som gjordes var alltför uppenbara, för att det skulle vara möjligt att avfärda misslyckandets konsekvenser på ett mysigt sätt – så att säga inom familjen. Oavsett hur primitiv den serbiska demokratin är, så berör frågan om kriget och dess konsekvenser hela folket på ett direkt sätt. Den adriatiska kusten erövrades genom att förlita sig på Ryssland. Men förhoppningarna om stöd från detta håll, som vissa ryska politiska grupper på ett konstgjort sätt hade befrämjat, visade sig vara falska. Enligt avtalen med Bulgarien ska Veles, Prilep och Bitolj överlämnas till dem. Överallt hemförlovas trupperna, och när de kommer hem påminner som regel fattigdomen dem om deras heroiska bedrifter och stora uppoffringar. Den politiska kris som allt detta orsakar kan sin tur visa sig bli ödesdiger för inte bara Pašićs parti, utan för Radikalernas hela regim.

Djen nr 87

30 december 1912

Serbien och Montenegro

Som alla vet är Peter Karadorđević svärson till Nikola av Montenegro. Men detta faktum har inte på minsta sätt minskat rivaliteten mellan dem. Mot slutet av sitt styre misskrediterades Obrenović-dynastin kraftigt av de politiska och familjeskandalerna kring deras hov. Furst Nikola började återigen erinra om att *han* var ”Nummer ett” i serbdömet. Men efter Obrenovićdynastins fall gav inte den serbiska Skupstinan jobbet som kung till honom utan till Peter. Den personliga rivaliteten förvärrades av skillnaden mellan regimerna. I Serbien upprättades 1903 ett parlamentariskt system. Det kungliga hovets makt minskade nästan till noll. Inte på grund av att kung Peter själv är ”en alltför inställsam konstitutionalist” som *Novoje Vremja* klagade på nyligen, utan på grund av att köttet är svagt även om anden är villig. Yrkesriskerna förknippade med att anta den serbiska kungens plikter är mycket stora. Det räcker för att rättfärdiga den ökning av kungens underhåll som Radikalerna genomförde, och det förklarar också varför kung Peter har lyckats plåga *Novoje Vremja* genom att acceptera rollen som ”alltför inställsam konstitutionalist”. I Montenegro härskar samtidigt, under täckmantel av en auktoritär romantik, något som högtravande skulle kunna beskrivas som ”en personlig regim” – i själva verket jämförbar med den regim som upprätthålls i en del avlägsna landsbygdsdistrikt i Ryssland av hans höghet polisens överintendent. Nikola är poet och romantiker, och gör ingen skillnad mellan sin egen plånbok och statskassan. Precis som Milan tidigare hatade Montenegro som ett fäste för serbisk uppvigling – som Nikola bara skyddade av dynastiska orsaker – så hatar Nikola nu Serbien för dess radikalt parlamentariska regim, som får denne furste att känna sig orolig i sitt eget Montenegro.

Tidigare samlades serbiska emigranter i [Montenegros huvudstad] Cetinje. Nu hittar montenegrinska landsflyktingar, bland dem tidigare ministrar, en tillflyktsort i Belgrad. Men mest av allt avskyr Nikola Petrović sin namne Nikola Pašić, som han ser som en inkarnation av allt ont. Furstens halvofficiella organ *Cetinski Vjesnik* har ofta riktat ytterst hårda angrepp mot den serbiska regeringen. 1906 ägde den hyllade ”bombaffären” rum. Ett antal personer som anlände från Serbien arresterades vid den montenegrinska gränsen med bomber i sin ägo. Denna affär har än idag inte klarats upp helt och hållet – mer än någon av de andra hov- och dynastiska ”affärer” som har ägt rum på Balkan. Tre påstådda förklaringar har förts fram: (1) bomberna hade tillverkats på den

serbiska statsbudgetens bekostnad, och deras historiska uppdrag var att undanröja vissa dynastiska hinder från den väg som ledde till ett enande av serbdomet; (2) bomberna transporterades av montenegriskas emigranter i syfte att inom en nära framtid störta den ”auktoritärt romantiska” regimen; (3) bomberna hade tillverkats i Cetinje i syfte att få till stånd en klumpig kraftmätning, och använda Milans metoder mot den konstitutionella oppositionen. Det är möjligt att alla tre förklaringarna är riktiga, var och en i viss mån – än mer sannolikt eftersom i konspirationens mitt befann sig Nastić, en välkänd agent som skulle kunna konspirera samtidigt med Belgrad och Cetinje, och på köpet även med Wien, och alltid är intresserad av att vidmakthålla ovänliga relationer mellan Montenegro och Serbien. Nikola utnyttjade bomberna på ett sätt som passar en verklig statsman: han arresterade återigen oppositionens samtliga ledare, och många av dem befinner sig än idag i det fruktansvärda Jusovačafängelset.

År 1907 upplevde Montenegro ett konstitutionellt experiment, i följande form: först beviljade fursten en konstitution; sedan upplöstes Skupstina och oppositionens deputerade arresterades och landsförvisades. Samtidigt medförde annekteringskrisen en viss försoning mellan regeringarna i Montenegro och Serbien. Brigadgeneral Janko Vukotić reste till och med till Belgrad för samtal om ”gemensamma operationer”. Men dessa samtal ledde ingenstans, och brigadgeneralen själv framstod, i egenskap av främste anklagare under ”bombkrisen”, i själva verket som en levande provokation för hovet och ministären i Belgrad. Efter att annekteringskrisen hade lagt sig blev fientligheten ännu mer intensiv. 1909 gjorde Montenegros ”poet på tronen” – sanningen att säga en poet utan poetisk talang – sin regeringstid minnesvärd med ”Kolasinaffären”. Sex framstående oppositionsmedlemmar, som främst var aktiva i Kolasin, ställdes inför en specialdomstol på anklagelser om en sammansvärjning mot Nikola. Domarna, bland dem en del icke läskunniga, var furstens hantlangare. Samtliga anklagade fälldes och avrättades. Kolasinaffären ägde rum samtidigt med rättegången mot Ferrer i Spanien, och orsakade enorm ilska i Serbien.³⁵ Hela pressen var mot Nikola. Det förekom ett antal gatudemonstrationer som leddes av socialisterna, tillsammans med emigranterna från Montenegro. Denna händelse ödelade slutgiltigt relationerna mellan de två länderna.

Samtidigt började arbetet för att bilda ett Balkanförbund. Initiativet kom från Serbien. Furst Nikola hade, utom när han var mycket ung, alltid varit mot en allians mellan Serbien och Montenegro, eftersom han ville ha händerna fria för att bilda lönsamma kombinerade ekonomiska och diplomatiska sammanslutningar med Petersburg, Wien och Konstantinopel, den ena efter den andra eller alla på en gång. Till detta lades hans våldsamma hat mot Radikalerna, i synnerhet Pašić. Regeringen i Belgrad ville att svärsonen skulle utbyta besök med svärfadern. Nikola ställde ett villkor: entlediga Pašić. Eftersom detta villkor inte var acceptabelt för Pašić ägde de ömsesidiga besöken aldrig rum.

Om Montenegro icke desto mindre vidhöll den militära fyrlingalliansen, så berodde det inte på furst Nikolas goda vilja, utan, som den västeuropeiska pressen har förklarat, på ryska påtryckningar. Efter annekteringen av Bosnien och Hercegovina nappade den ryska diplomaten, som var mer intresserad än någonsin att upprätta en mur mot Österrikes fortsatta framryckning åt sydost, bestämt på tanken om ett Balkanförbund. Det är fullt troligt att vår ambassadör i Belgrad, Hartwig, den rysk-slaviska ”oppositionspolitikens” stöttepelare och hopp på Balkan, på sin tid gav Pašić en

35 Francisco Ferrer Guardia var en spansk fritänkare och revolutionär föreläsare som avrättades som anstiftare av generalstrejken och upproret i Barcelona 1909. Den fullständigt falska anklagelsen och kränkningarna mot de mest elementära juridiska förfaranden som begicks av den militärdomstol som dömde honom, utlöste världsomfattande protester från socialister och liberaler.

del informella försäkringar rörande ”stöd”. Hursomhelst var Rysslands tanke att skapa en försvarsallians mot Österrike-Ungern. Men på initiativ från och under påtryckningar från Bulgarien bildade de allierade själva en offensiv allians mot Turkiet. Enligt pressen i väst gick Ryssland under försöken att hindra denna händelseutveckling så långt att de rekommenderade Serbien och Montenegro att lämna Bulgarien åt sitt öde: men lärdomarna från annekteringskrisen var inte förgäves, och serberna drog sig inte tillbaka och kriget inleddes.

Motsättningarna mellan Serbien och Montenegro upphörde inte under kriget. Det finns historier om hårda konflikter mellan general Živković, som hade befäl över Serbiens 4:e armé (i regionen Sandžak), å ena sidan, och den montenegrinska överbefälhavaren Martinović och furst Nikola å den andra. Dessa konflikter härrörde i grund och botten från skillnader i de två ländernas militärsystem: serberna har en modern armé medan montenegrinerna har en primitiv milis som är helt olämplig för komplicerade strategiska operationer. Montenegrinerna är modiga, bra på impulsiva angrepp och skoningslösa, egenskaper där de liknar albanerna. Men liksom de sistnämnda är montenegrinerna helt oförmögna till planerade operationer, saknar uthållighet och tappar lätt huvudet när saker och ting går fel. Det är helt uppenbart i deras fullständiga hjälplöshet vid Skutari, där de inte ens har lyckats skära av garnisonen från Alessio. Men furst Nikola är inte på några villkor beredd att låta serberna få ”äran” att ta Skutari. De serbiska styrkorna har inte spelat någon roll under striderna om denna befästning, trots att 1:a armén var fri att göra det. Och två serbiska divisioner skickades till fronten vid Adrianopel.

I Montenegro själv är det mycket missnöje med de tvivelaktiga framgångar som landets styrkor har uppnått, efter att ha lidit stora förluster. Det auktoritära polissystemets misslyckande har, såsom alltid är fallet, blivit uppenbart i dess armés misslyckande. Vi kan förvänta oss att kriget precis som i Turkiet kommer att leda till inrikespolitiska reformer, vilket kommer att göra slut på tyranniet och de ekonomiska oegentligheter som nu råder i Svarta bergen.* Huruvida Nikola Njegos kommer att kunna hålla ut är svårt att förutspå. Men alla har rätten att anse att behovet av en speciell montenegrinsk dynasti inte är bevisat. En union mellan Montenegro och Serbien skulle omedelbart få in 250.000 montenegriner i en mer civiliserad gemenskap, och ge serberna den enklaste och mest naturliga lösningen på sina problem att hitta en utväg till Adriatiska havet. Serberna diskuterar denna tanke, och det är förvisso symptomatiskt.

Kievskaja Mysl nr 353

21 december 1912

Ur historien om en brigad

Korrespondenterna såg både mycket och lite. De lade märke till allt som ledde fram till kriget, och de såg krigets ”produkter”: skadade män, fångar, glöden från bränderna. De hörde mullret av skottlossning. Men de hade inte tillåtelse att följa med armén under dess fälttåg och se de militära operationerna från insidan. Vi måste göra oss vår bild av arméns liv och död på slagfälten genom att förhöra deltagare, med den partiskhet det oundvikligen innebär.

* Ordlek med Montenegro, som betyder Svarta bergen.

I

”Vår brigad kallades den ’flygande’ brigaden, eftersom den utsågs att upprätthålla kommunikationerna mellan den 1:a och 3:e armén. I mer än 24 timmar innan krigsförklaringen stod vi vid den serbiska fronten, mellan byarna Svirec och Novakovo Cuk. Jag måste medge att vi inte trodde att det skulle bli krig. Vi trodde helt enkelt inte – varken soldaterna eller officerarna – att det skulle bli slag där vi alla – verkligen alla utan undantag – skulle befinna oss i skottlinjen. Kan något sådant hända? Vi trodde att allt skulle sluta med en krigisk demonstration: vi skulle skrämja Turkiet och få henne att gå med på eftergifter. Tja, det visade sig bli annorlunda. Redan vid middagstid dagen innan krigsförklaringen fick vi höra att arnauter [albaner] sköt mot våra gränsposteringar, och mitt regemente beordrades att omedelbart gå till anfall. Tillsammans med oss vid gränsposteringarna var milismän med oanvändbara ryska Berdangevär. Det var ungefär 1.000 arnauter under ledning av Idris Seferi, en av Isa Boletinis högra händer. De hade Martinigevär och serbiska snabbskjutande gevär som vi själva hade försett dem med vid tiden för det albanska upproret [1909]. De fick också pengar från oss då. Vi ville försäkra oss om att de skulle marschera med oss i händelse av krig. Men raka motsatsen hände. Beväpnade med våra vapen var arnauterna de första att angripa våra posteringar, och de fick lätt övertaget. Varför hände det? De religiösa banden med Turkiet spelade givetvis en roll, men huvudskälet var att albanerna insåg att det som hotade var att Albanien skulle delas mellan Serbien och Grekland, och de måste försvara sina fält, sina hyddor och sin boskap. Svikna förhoppningar – ’Vad är det här? De använder våra egna vapen och våra pengar mot oss? – gjorde vår armé väldigt bitter. Det var den viktigaste orsaken till grymheterna. Mer om allt detta senare....

”När ordern kom, rusade hela regementet mot gränsen. Vi sprang så fort vi kunde, utan någon sorts order, utan att följa några regler eller reglementen, som personer som skyndar sig till en eldsvåda. Jag hade befäl över en pluton, 70 man, men när jag anlände till gränsen fanns det soldater som jag inte kände runt mig, män från andra kompanier. Det var inte alla som skyndade sig till gränsen – fegisarna utnyttjade förvirringen och sackade efter. Några albaner befann sig mellan sina och våra vaktposteringar och sköt mot oss. Vid 200 steg började vi angripa dem, skrek ”Hurra!” och sköt utan några order. Albanerna drog sig tillbaka till sin närmaste postering. Då undanröjde *komitadji* (rebellband), som befann sig vid gränsen tillsammans med milismännen, den främsta arnautposteringen med bomber som de kastade för hand. Arnauterna drog sig tillbaka till Novakovo Cuk samtidigt som de besköt oss, och ockuperade ett blockhus omkring 2.000 steg från oss. Nu skred vårt artilleri till verket. Tre mycket exakta skott, och taket på fiendens fäste rasade in framför våra ögon. Arnauterna stack därifrån och flydde. Vi kunde inte hinna ikapp dem. Vi hade förlorat 40 döda och 80 skadade, inklusive fyra officerare. Arnauterna tog med sig de flesta av sina döda och skadade. De ser det som en helig plikt att göra det.

”Jag fick mitt elddop utanför Svirec. Det är smärtsamt att minnas. Skott som man vet riktas mot levande människor låter helt annorlunda. Ett otäckt ljud. Det skär genom märg och ben. Följande dag var det inga strider, men jag hörde dessa skott hela tiden. Man rycker fram, man gör halt – och skottlossningen börjar. Den frusna tältduken sprakar i vinden, och jag kan tydligt höra gevärseld – enskilda, illvilliga skott. När vi kom till fiendens position fick jag bakom den se min första döda fiendesoldat – han låg på rygg, en ungdom, mörkhyad, utan skägg, helt krossad, med stirrande ögon: kulan hade gått in i pannan och gått ut genom bakhuvudet. Jag har sett många döda och sårade sedan dess, och minnet av alla dem är diffust nu, men den första, med sina stirrande ögon och det lilla runda hålet i pannan har fastnat i minnet på mig Jag tillbringade natten i ett turkiskt

vakthus, och gick då och då ut för att kontrollera vakterna, och varje gång fick jag försiktigt ta mig fram mellan albanska lik: 10-15 av dem låg runt vakthuset. Inne i huset ylade en katt och en hund hela natten, ylade fruktansvärt – jag kan inte uttrycka i ord hur hemskt det var. Till slut stod jag inte ut mer, och beordrade mina män att döda dem.

”Folk säger att albanerna är väldigt modiga. Okej – bara att deras mod är av en mycket speciell sort som inte passar för dagens krig. De kastar sig impulsivt in i ett anfall, obekymrade om konsekvenserna, krossar allt de kan, de är fullständigt skoningslösa under sitt angrepp och slaktar de besegrade. Men i händelse av en motgång tappar de lätt huvudet, och när de väl har drivits tillbaka kan de inte återsamlas för ett nytt anfall. Deras flykt blir lika impulsiv som anfallet var. Det är inte en armé utan bara beväpnade klaner, stammar. Man kan se gamla män med grå skägg, och bredvid dem 17-18-åriga pojkar.

”Albanska fångar som skilts från sitt eget folk är patetiska varelser. Mer än en gång har mina män fört en arnaut till mig, som fallit ner på marken framför mig, bugat ödmjukt och vädjat med klagande röst: *'Aman, aman'* [Nåd, nåd] Jag förbjöd strängeligen mina män att döda dem, men jag måste ärligt säga att denna order inte åttlyddes. Om man säger till en soldat att ta en fånge till befälhavaren, så leder han iväg fången ungefär 50 steg bort, och sedan hör man ett skott. Så var det med det. Varför är de så skoningslösa? Först trodde jag att våra bondesoldater tänkte sig att flytta till dessa nya marker och försökte röja undan de gamla ägarna långt i förväg. Jag talade medvetet om detta när jag pratade med dem: *'Nå'*, brukade jag säga, *'ni har gott om mark nu.'* Men nej, de ville inte flytta till dessa områden – inte ens de män som för inte så långesedan utvandrade från just dessa platser till Serbien. Och eftersom mitt regemente var ett gränsregemente fanns det ganska gott om sådana personer. De här områdena är öde, det är svårt att odla där, metoderna för att bruka jorden är barbariska, det finns inga vägar, eller skolor, eller sjukvård.

”Mordet på fångar beror delvis på hämndbegär för svikna förhoppningar – jag har redan talat om det: men huvudsakligen beror det på ren beräkning – en fiende mindre, en fara mindre. Under bara de första dagarna avväpnade vi bara albanerna och släppte dem fria. Men det var uppenbarligen farligt att göra. Så vi började tillfångata dem. Men det innebar att bevaka dem – ge oss själva problem och ge dem mat när soldaterna själva tvingades gå utan. De modiga och utbildade av soldaterna dödade aldrig fångar. Men fegisarna hämnades sig själva på dessa obeväpnade män för den rädsla de hade känt under striderna. En hel del beror förstås på befälhavarna. Vår brigadgeneral, Stojan Milovanović, förbjöd strängeligen vedergällning mot fångar. Men i andra sektorer sköt officerarna själva fångar obarmhärtigt.

”Ta inte detta för patriotiskt skryt, men jag måste säga att den serbiska armén visade sig ojämförligt mer human – om det är rätt ord – än både bulgarerna och grekerna. De folken drog runt landet som en tornado av eld. En vän till mig som för inte så länge sedan tjänstgjorde med sitt regemente nära Dojransjön, nere mot Thessaloniki, berättade för mig att alla ställen som den bulgariska armén hade passerat hade förvandlats till ödemark. Inga människor eller mänskliga bostäder – allting utplånat, nedbränt, bortsopat från jordens yta. Grekerna handlade på samma sätt. Den lilla staden Sorovic till exempel, utplånades fullständigt av dem, så att det är som om den aldrig har existerat. Det är sant att grekerna sa att turkarna brände ner den. Men i Sorović förstördes, utöver husen, också moskéerna – byggnader som är heliga för turkarna – och det är ett säkert tecken I området runt Bitolj (Monastir) där våra styrkor verkade, har nästan alla byar överlevt, utom de rent turkiska. Men det

måste sägas att krig är krig, och även på vår sida gjorde vi tillräckligt med sådana saker....

”Men ansvaret för grymheterna ligger bara i mindre omfattning på de reguljära styrkorna. Som regel förstörde de bara *kochakernas*, arnautbanditernas, hus. Men sedan kom reserverna och gjorde sin del. Och efter dem kom miliserna och *komitadji* för att avsluta jobbet. *Komitadji* var värre än man kan föreställa sig. Bland dem fanns intellektuella, tänkande personer, nationalistiska fanatiker, men det var enskilda individer. Resten var bara skurkar, rövare, som hade anslutit sig till armén för att plundra. Ibland kom de väl till pass, eftersom de inte värderade livet så högt – inte bara fiendens utan också sitt eget. I byn Nagorican nära Kumanovo dog inte mindre än 200 av dem efter att ha kämpat modigt. Men mellan striderna var de bara tvättakta banditer. *Komitadji* organiserades redan innan kriget, på mycket olika sätt i olika regioner. Det fanns partisanenheter med 20, 50 och till och med 100 man, var och en under ledning av sin *vojvoda* [befälhavare]. När kriget började knöts de till speciella arméenheter för tjänstgöring på posteringar och med spaning, och en del reguljära officerare utsågs att leda dem. Så länge partisanerna var med armén gick saker och ting bra, men när en operation var färdig och armén ryckte fram och lämnade partisanerna bakom sig för att avvärja befolkningen, utan att någon höll ögonen på dem, det var då fasorna började.

”Nära Prilep begick de sådana överdrifter och grymheter, inte bara mot turkar utan också mot serber, att man blev tvungen att skicka reguljära trupper mot dem, och en hel partisanenhet förintades innan det gick att lugna ner dem.

”Och om våldtäkter ägde rum – jag vet inte om det förekom men jag medger villigt att det är möjligt – så begicks de av *komitadji*, inte av soldater. Vi förbjöd absolut det, och bevakningen var mycket strikt. När vi stannade till i en by för natten samlade en patrull under ledning av en officer först upp alla turkiska kvinnor och flyttade dem till en annan del av byn. Soldaterna inkvarterades i hus där det bara fanns kvar män. Om en del kvinnor lämnades i ett harem, så spärrades tillgången till det för soldaterna av en NCO [icke befullmäktigad officer], med hot om ytterst hård bestraffning. Soldaterna muttrade ofta: ’Om turkarna kom in i vårt land skulle de inte bete sig så här.’ I Bitolj straffades en soldat hårt för att ha lyft en kvinnas slöja på skoj. Det går inte att agera på något annat sätt. Om man skulle visa minsta överseende i dessa frågor skulle armén vara förlorad: försök bara hitta dina soldater när det blir morgon!

”Vi försökte också förhindra stöld. Soldaterna tilläts bara ha affärer med de boende via en NCO, och kunde hursomhelst bara be om mat. Men denna regel följdes inte alltid – speciellt av officerarna själva. Under förevändning att samla ’souvenirer’ från fälttåget beslagtogs de ofta saker som dyra vapen, mattor, silkes-, silver- och guldsaker från rika albaner och turkar. Andra använde samma metod för att lägga en hel del till sin hushållsutrustning. Även soldaterna stal närhelst de kunde, men bara pengar, eftersom de inte hade tillåtelse att bära med sig saker....

”Jag har redan sagt att vi inte hade väntat oss krig. Men det kom, med alla sina svårigheter, faror och fador. Hur reagerade soldaterna på kriget? Alla reagerade inte alls på samma sätt. Männerna från städerna och överhuvudtaget mer utbildade män var mycket entusiastiska. De kämpade modigt och var exempel för andra män, och spelade på det hela taget en stor roll under hela fälttåget. Men bönderna var deppiga och hade stark hemlängtan till sina byar, sina egendomar och sina familjer. De blev ivriga först när vi gick in i någon serbisk by. De tittade sig runt på invånarnas misär och sa: ’Ja, detta är ett rättfärdigt krig’. Och byarna där var förvisso i så dåligt skick att de inte kunde vara sämre. Husen är små lerhyddor, ibland tillverkade av enbart ofärdig sten av lera: det är som om folk

bara campar där, inte har slagit sig ner för gott. Bonden är en *rubrin*, arrendator på mark som tillhör en turkisk aga eller pasha. Livet är osäkert, jordbruket dåligt. Det finns inga skogar, fruktodlingar eller vägar. Våra bönder, speciellt de från Morava, där jordbruket utförs på ett rationellt sätt, för export, tittade på allt detta med erfarna ögon och sa: 'Nej, folk kan inte fortsätta att leva så.'

"Och ändå är denna region, från den gamla serbiska gränsen och ända till Skopje (Üsküb), mycket rik vad gäller naturlig bördighet. Mot centrala Makedonien, runt Tetovo och Kičevo, är jorden ojämförligt mycket magrare, och ändå har befolkningen det bättre ställt, med två- eller till och med trevåningshus. Förklaringen är att bönderna från mindre bördiga trakter reser och arbetar i Amerika ett tag, sparar pengar där, och återvänder sedan och bygger sig hus.

"Enligt den ursprungliga planen skulle vi fortsätta söderut från Svirec till Gjilan, som var centrum för denna del av Albanien. Men det visade sig att det inte fanns något behov av oss i detta område, albanerna hade flytt, och inget motstånd förväntades från detta håll. Så vår brigad skickades till Pristina – först längs den serbiska gränsen genom Lisica, och sedan inåt landet, till Prapasicabergen. Det förekom inga strider längs vägen, förutom den oändliga kampen mot naturförhållandena. Vår generalstab hade uppenbarligen ingen som helst aning om hur dessa gränstrakter ser ut. Trots landets bergsnatur och den nästan fullständiga avsaknaden av vägar, fick vi inga bergskanoner, utan tunga sådana, haubitsar. Medan vi fortfarande befann oss i utposterna regnade det i två eller tre dagar. Marken blev genomdränkt till en kvarts meters djup. Färdvägen var sådan att till och med infanteriet ibland hade svårt att ta sig fram – och vi hade haubitsar att transportera. Vi spände fem par hästar till varje kanon och piskade på dem, och på speciellt besvärliga ställen spändes soldaterna för, ett halvt kompani åt gången. De bands fast med rep till lavetten och lyfte kanonen framåt. Och en soldat var tvungen att bära tyngden av sin överrock och en ränsel som vägde 25 kilo.

"Vi gick aldrig in i Pristina, eftersom den hade erövrats dagen innan av 3:e armén, utan tillbringade natten i Gračanica. Det är en historisk plats med ett berömt kloster som fått namnet efter kung Milutin. När soldaterna kom in på Kosovoslätten blev de mycket upphetsade. Till och med jag blev överraskad över deras reaktion. Kosovo, Gračanica – de här namnen går från generation till generation, och upprepas om och om igen i folksånger.³⁶ Soldaterna började fråga om vi snart skulle komma fram till Bakarno Guvno – det ligger nära Prilep. Tydligt var det den längst bort belägna gränsen på det gamla serbiska kungadömet: jag måste erkänna att jag inte hade känt till det. Men soldaterna var fast övertygade om att vår uppgift skulle vara fullbordad när vi nådde Guvno. Jag skämdes ofta inför soldaterna över min okunskap om vår nationella historia. Som bildade män lyssnar vi inte på folksånger, och vi är inte särskilt flitiga läsare av vår egen historia heller.

"Från Gračanica skickades vi till Skopje – genom Gjilan och Karadagh. Det är bara berg, 1.500 meter höga. Vår uppgift var att bilda en förbindelse mellan de två arméerna, den 1:a och den 3:e, och slå ner albanernas motstånd i dessa områden. Men det fanns inget motstånd att slå ner. Byarna längs vägen var antingen rent albanska, eller blandade eller rent serbiska. Men alla albaner i Kosovo talar serbiska och alla serber talar albanska, och det finns byar där det talas en sorts blandat serbisk-albanskt språk. De albanska byarna är mycket bättre, mycket rikare, än de serbiska, med gott om

36 1389 besegrade turkarna serberna och deras Balkanallierade på Kosovoslätten. Detta slag knäckte de bulgariska och serbiska kungarnas medeltida kungadömens makt och upprättade det ottomanska imperiets makt i regionen. Ett andra slag utkämpades där 1448, då turkarna besegrade en ungersk armé. Gračanica var ett kloster på Kosovoslätten, som restes på den plats där de som dödades av turkarna 1389, inklusive den serbiske befälhavaren, furst Lazar, begravdes.

boskap. En del av dem har 50 eller 80 hästar och tusentals får. På en turkisk farm hittade vi 10.000 får, och en halv miljon kilo vete i ladorna. Deras hus är finare, med två våningar. Och en del av dem, till exempel i Badrovtsi nära Skopje, har moderna jordbruksredskap. Serberna har inte så mycket boskap eftersom de bara skulle föras bort av de albanska banditerna. I de byar där det finns albaner bygger serberna inte heller några fina hus, inte ens de rika serberna. Om en serb har ett tvåvåningshus avstår han från att måla det, så att det inte ska se finare ut än de albanska husen. Senare, efter erövringen av Bitolj, råkade jag tillbringa natten i Resen, i en grekisk läkares hus. Ett utmärkt hus med alla bekvämligheter, men utsidan var inte rappad. Varför?, frågade jag. Han ville inte att det skulle göras, sa han: i så fall skulle hans hus bli det bästa huset i staden – som för övrigt var Niazi Beys, den turkiska revolutionens hjältes, födelseplats.

”Från Pristina till Skopje var vägen ... eller snarare fanns det ingen väg alls, åtminstone inte från och med Nasiano. På en del ställen var bergspassen så smala att bara två man kunde gå jämsides. Vi lämnade två tunga batterier i Gjilan, och därefter hade vi bara två bergskanoner med oss. De går att ta isär och bitarna lastas på hästar, fyra hästar för en kanon. Vi bar ammunitionen separat, i lådor. De var tunga. Men det värsta var den fruktansvärda hungern. Det fanns absolut inget bröd att få. Mellan fronten och Skopje, i åtta dagar mellan 7 och 15 oktober, hade vi knappast sett något bröd alls. Vid Gjilan kunde vi bara få 100 skivor – till 8.000 soldater! Vi kunde få kött – vi dödade oxar och får längs vägen – men inget salt. Varken salt eller bröd! Båda fanns i förrådskolonnen, men ingen visste var *den* fanns. Stabens hela uppmärksamhet riktades på operationer, inte livsmedelsleveranser. Det förutsattes att soldaterna skulle kunna livnära sig själva på något sätt. När vi nådde Skopje och soldaterna hade ätit lite bröd blev de upplivade, de skämtade: ’De hade inte ens 8 bröds-kivor att dela på, men krossade sultanens hela imperium.’ Men vägen dit var inget att skratta åt. De åt omogen majs och vete, fick magbesvär, magrade massor och blev demoraliserade. Först när de kom till serbiska byar höjdes stämningen bland dem. Jag minns ett sådant möte mycket väl. I Dragovec, som ligger innan man kommer till Gjilan, hälsades vi av röster som sjöng på serbiska. En gammal kvinna sjöng: ’Vi är glada, ty den serbiska armén har givit oss frihet’, och alla de andra bondekvinnorna upprepade det i kör. Sångens ord fick männen att växa i sina egna ögon – speciellt att höra dem sjungas av kvinnor. De muntrades upp, och trots att de hade marscherat i 8 timmar innan de nådde Dragovec, marscherade de efter det 8 timmar till, utan vila och utan att klaga.... Nära Skopje, i byn Kuceviste, fick folket oss att delta i firandet av festen för sitt skyddshelgon. Bönderna serverade soldaterna vin. Och våra män var så hungriga att två eller tre munnar räckte för att göra dem stupfulla, så att de vinglade och föll omkull överallt. Nästa morgon hade vi svårt att samla ihop dem, och många nådde Skopje först 24 timmar senare, fortfarande berusade.

//

”När vi kom till Skopje tog vår brigad hand om förposterna – en del av oss i själva staden, andra i grannskapet. Snö började falla. Vid den tiden hade våra styrkor redan intagit Prilep och var på väg mot Bitolj. Slaget om Bitolj började. Ett regemente ur vår brigad blev kvar i Skopje, men mitt eget regemente grupperades – via Tetovo, Gostivar, Kičevo och Gopegi – för att ansluta sig till Moravas reservdivision, som hade till uppgift att skära av den tyska garnisonens reträttlinje från Bitolj till Resen, och förhindra förstärkningar att nå Bitolj från Resen.

”I detta område var vägarna ojämförligt mycket bättre. Runt Bitolj var landskapet storartat, nästan helt täckt av risfält. Allt detta låg nu under ett lager fluffig snö. Vi upptäckte att det var väldigt svårt

att ta sig fram över risfältens mjuka yta, och våra ben sjönk djupt ner i leran. Vägen från Kičevo till Bitolj är väldigt bra – en riktig, belagd väg. Efter våra erfarenheter i det väglösa gamla Serbien var vi häpnadslagna. En lika fin väg går från Tetovo till Veles.

”Men distriktet har förvandlats till ödemark. Från och med Kičevo har turkarna bränt ner alla byar: bara kyrkorna står fortfarande kvar i askan. Som regel rör turkarna inte kyrkor – kyrkor, kvinnor eller präster. Två tjänstemän från vårt tidigare konsulat i Skopje berättade en intressant sak för mig. När vår regering beväpnade *komitadji* i det gamla Serbien överlämnades revolvrvarna och patronerna som kom via konsulatet till präster och kvinnor – och nästan alla av dem nådde sin destination. Turkar kroppsvisiterar inte kvinnor eller präster – och givetvis inte de albanska *kotjakerna* eller de ottomaniserade serberna (de är värst av alla), eller de verkliga ottomanerna, turkarna själva: de är otvivelaktigt i besittning av ett visst mått av ridderlighet.

”Vi svälte igen. Du kan inte föreställa dig hur det är att leda svältande soldater, män som inte har ätit någonting på två eller tre dagar i sträck. Man är själv hungrig och försvagad, och hela tiden medveten om sin hjälplöshet och kvalfyllda skam inför soldaterna. De okunniga bönderna knorrade och lydte inte order, men de mer utbildade männen dolde stolt sin hunger och svaghet. Ibland kunde en soldat som inte var alltför utmärslad – han hade fått en måltid dagen innan – gå in i en turkisk by för att be om bröd. ’Skäms’, förebråddes han av en orubblig person som var halvdöd av svält, ’vad ska turkarna säga om den serbiska armén? Ett hungrigt slödder utan bröd och stolthet?’

”Det förekom många fall av dumt pedanteri från befälens sida – dumt och skadligt. Här är ett litet exempel. *Chorban* [stuvningen] kokar i kastrullerna, allting är färdigt för en måltid, männen ser fram mot den. Plötsligt kommer ordern: framåt! Det skulle vara fullt möjligt att vänta 10 minuter till – hela timmar och dagar slösas bort utan någon som helst orsak. Men nej: kampanjen kräver fullständig likgiltighet inför mat – det vill säga, av soldaterna. Kastrullerna vänds upp och ner, *chorban* töms ut i snön och det hungriga kompaniet marscherar vidare.

”Moravadivisionen, som vårt regemente var knutet till, hade intagit positioner längs huvudvägen mellan Bitolj och Resen. Vår armé täckte Bitolj på norra och östra sidan. I sydväst skar Perisperikullarna av den turkiska reträtten. Det återstod bara två håll dit de kunde dra sig tillbaka. Västerut, längs huvudvägen till Resen, där vår division låg, och söderut mot Florina – men den grekiska armén gick till anfall från det hållet. Min bataljon grävde ner sig vid byn Gijavat, på höjderna som direkt överblickade huvudvägen.

”Bitolj intogs den 5 november. Efter stadens fall slog en del av de turkiska styrkorna – hur stor vet jag inte – till reträtt mot Florina, medan Djavid Pasha och Fethi Pasha i ledningen för 20.000 man och med 6 eller 8 kanoner, gick mot Resen, det vill säga mot oss.

”Vädret var fruktansvärt. Snö och regn, en kall, genomträngande vind från Prespasjön och Perisperikullarna, och ovanpå allt det en klibbig dimma, tjock som rök. De gick inte att se någonting, varken på dagen eller natten. Ibland kom våra avdelningar 10 eller 15 steg från fienden, men båda sidor drog sig tillbaka av rädsla för det okända. Det förekom knappt några bajonettstrider, bara en handfull män som stötte på varandra och gjorde upp med närstrid.

”Den andra dagen gjorde turkarna ett försök att inta vår ställning vid Gijavat med en stormning. Men våra män kastade några bomber för hand och slog genast tillbaka angreppet. Dessa bomber har väldigt kraftig effekt. De är fyllda med små bitar av metalltråd, och när de exploderar sliter de

kroppen i småstycken, och lämnar bara kvar sargade skelett.

”Vi tillbringade 4 dagar och 5 nätter på detta sätt – i en dimma av osäkerhet. Vi hade inga kartor över området. Två eller tre av de högsta officerarna hade egna exemplar av den österrikiska generalstabens kartor. Efter erövringen av Bitolj stencilerade vår divisionsstab en karta över dessa platser, men det var nästan omöjligt att läsa den – alla linjer och namn gick i varandra. På det hela taget var vår generalstab helt oförberedd för operationerna i Makedonien, och bidrog inte med någonting till dem utöver oreda och förvirring. I tre år hade vi förberett en allmän sammandrabbning vid Ovce Pole: ingen tänkte ens på att vi skulle kunna komma längre än Veles, och när de avgörande striderna utkämpades på olika ställen – Kumanovo, Bitolj – gick stabens alla antaganden och planer om intet. Till stor del har vi inte bara de turkiska styrkornas demoralisering att tacka för våra segrar, utan också tur och – dimman. 4:e och 6:e regementena lyckades, eller rättare sagt hade turen, att komma så långt som till Bitoljområdet, in i själva hjärtat på fiendearmén, och splittra den i två delar, och driva den ena söderut mot Florina, och den andra mot Resen. Det avgjorde hela saken.

”På grund av generalstabens totala brist på information och dess ineffektivitet befann vi oss i en mycket besvärlig situation vid Gijavat. Det skulle ha varit fullt möjligt att tillfångata Djavid och Fethi Pasha, med hela deras armé. Men i förhållande till denna uppgift var vårt antal absurd litet – bara en reservdivision. Och för att kröna det hela hade vi inget fältartilleri. Vi hade med största svårighet släpat med oss några haubitsar ända till Gjilan, som inte var till någon helst användning för oss. Och nu befann vi oss i våra ställning vid Gijavat med lätta bergskanoner som visade sig vara oanvändbara. Turkarna övertygade sig snabbt om att vi inte hade något att svara med, och inledde ett fruktansvärt bombardemang av våra ställningar med sina fältkanoner. Om deras artilleri hade varit bara någorlunda effektivt kunde de ha sopat bort oss med lätthet, men som tur är för oss exploderade knappt de turkiska granaterna. Nio granater landade på mitt kompanis ställning, och inte en enda gjorde minsta skada på oss. Våra specialister har berättat för mig att det inte är de turkiska granaternas fel utan de turkiska artilleristernas: de kan inte beräkna och skjuter iväg dyra granater utan någon mening. De turkiska splittergranaterna exploderar så högt upp – omkring 200 meter – att de allihop var praktiskt taget harmlösa: splittret föll nästan bara av sin egen vikt och orsakade mycket små skador. I min bataljon dödades mellan 50 och 70 soldater, och ganska många skadades, men samtliga av gevärskulor: inte en enda dödades av artillerield, och bara två sårades – en svårt, den andra bara lindrigt.

”Det blåste upp från Perisperikullarna och skingrade dimman och avslöjade våra ställningar, och skjutandet började. Så lade sig dimman på nytt över dalarna och höjderna, och kanonerna tystnade. Bara då och då hördes ett skott – avlossat utan mål in i dimman, för att varna oss att de fortfarande var där, och i viss mån lugna sina egna män.

”På grund av vårt lilla antal fanns alltid faran att vi skulle omringas av turkiska trupper. Så varje natt tvingades vi lämna en del av våra ställningar och falla tillbaka till samlingspunkter, och återvända nästa morgon till de ställningar vi hade lämnat.

”I 4 dagar och 5 nätter tände vi inte en enda eld, och åt eller sov nästan ingenting. Vinden, fukten, hungern och sömnlösheten försatte soldaterna i ett fullständigt apatiskt tillstånd. De kunde somna på de allra viktigaste vaktposterna, där de kunde bli överraskade och dödas. Vi var tvungna att gå runt till vaktposterna hela tiden och väcka upp männen. Andra lämnade sina poster och gick till de angränsande byarna för att få bröd. Enligt militära lagar är sådant agerande belagt med dödsstraff,

och hursomhelst kan soldaten inte vara säker på att han inte kommer att stöta på fienden i byn han går till. Men han går ändå. En officer kommer på honom, ger honom en örfil eller två och så är saken avklarad. Det är sant att vi slog soldater då och då. Det är gement, jag vet, och arméreglementet förbjuder det. Men det fanns inget annat att göra. Hundratals eller tusentals mans liv är beroende av en vaktpost – och han somnar eller springer ner till byn för en skiva bröd. Sådana fall dömdes till 10 eller 12 slag. En del gör det med händerna, andra med fötterna, andra använder ett spö. För att göra ett straff mer skamligt klädde man ibland av mannen. Det var inget svårt stryk, men soldaterna ställdes upp runt platsen för straffet, som en moralisk tillrättavisning. I fredstid sker detta aldrig i vår armé, men krig är krig, och i krig klarar man sig inte utan dessa ... improvisationer.

”Situationen för oss lägre officerare var mycket svår. Vi kan inte undgå att lägga märke till människans hunger och utmattning, precis som vi inte kan undgå att se dimman eller terrängen. Men vi är också ansvariga inför de högre officerarna för disciplinbrott. Och där uppe är de obarmhärtiga. De är inte i ständig kontakt med soldatmassorna, de ser och känner inte det vi – det de kräver av männen. När vi marscherar och en utmattad soldat sätter sig vid sidan av vägen är det svårt att tvinga sig att slå honom. Men man slår honom ändå. Och han svarar: ’Du kan slå mig, men du kan inte skaffa mig bröd.’ Och var kan vi egentligen skaffa bröd? Efter en sådan händelse mår man riktigt dåligt

”Turkarna upptäckte att de inte kunde rubba oss, på grund av deras artilleris fullständiga misslyckande. Då beslutade de sig för att göra en genombrytning i skydd av mörkret och dimman. De genomförde operationen med stor framgång. Efter att ha väntat tills våra framskjutna posteringar hade dragits tillbaka till våra huvudställningar för natten, förflyttade de sig i tät kolonn genom Gijavatpasset: först artilleriet, sedan kavalleriet och sist infanteriet. När vi återvände till våra posteringar på morgonen kunde vi bara se slutet på det turkiska infanteriet, och lyckades bara skära av deras bagagetåg. Turkarna försvarade sig inte, besvarade inte vår eldgivning, utan skyndade sig så fort de kunde genom passet. Vår sida förföljde dem inte heller särskilt energiskt, av rädsla för fiendens numeriska överlägsenhet. Först beordrades vi till och med att dra oss tillbaka. Mitt kompani stannade kvar och fortsatte att beskjuta turkarna medan de försvann. När det blev uppenbart att turkarna inte skulle komma tillbaka, kom de andra enheterna och anslöt sig till oss. Men vårt uppdrag hade misslyckats: turkarna hade brutit igenom.

”Senare fick vi höra från turkiska fångar att Fethi Pasha hittades död i moskén i Resen, efter att ha sårats svårt i Gijavatpasset. Efter att ha beordrat framåt marsch, stannade han själv kvar tills den sista soldaten hade passerat. Följaktligen befann sig Pasha i kolonnens slut och skadades i huvudet av en av våra kulor. Han var en bra man, klok och rättskaffens – en gång i tiden var han turkiskt sändebud i Belgrad, och alla respekterade honom. Senare skröt en del av våra officerare: ’Jag siktade mot en turkisk officer med gyllene axelklaffar – det måste ha varit Fethi Pasha.’ ... Och en annan sköt mot en pasha till häst. Och en tredje, och en fjärde ... det måste ha varit inte mindre än 10 man som efter händelsen var säkra på att de hade siktat på samma mål – Fethi Pashas huvud.

”Vår division skickades på jakt efter turkarna till Resen, som vi intog utan strider. Först då fick vi fältkanoner ... som drogs av oxar. Turkarna drog sig tillbaka söderut, till Prespasjöns västra strand. Vi var djärvare i vår jakt nu när vi hade tunga vapen. Då och då stannade turkarna och inledde våldsam gevärseld mot oss. Det verkade som om de var nära att gå på offensiven. Men så slutade de plötsligt skjuta och drog sig tillbaka ännu längre.... De turkiska granaterna föll till största delen i sjön och exploderade i vattnet och kastade upp magnifika fontäner. Dessa artillerifontäner är mitt

sista minne från fälttåget. En förkylning som jag sedan länge hade kunnat hålla stand mot övervann mig plötsligt, och jag fördes yrande till sjukhuset i Bitolj....”

Djen nr 84 och 86

25 och 29 december, 1912.

Om kriget

I

Den serbiska arméns Timokdivision passerade Sofia på vägen mot Adrianopel – ”Edrine” som serberna kallar staden. Dessa trupper hade redan upplevt strider vid Kumanovo och Stip. Hälften av männen bar turkiska armékängor – krigsbyte från Kumanovo och andra ställen. De överrockar, befästningsverktyg, knivar och tobak som ett stort antal serbiska soldater hade, kom från samma ursprung. En av männen visade mig sitt snabbskjutande gevär, som hade varit helt nytt strax innan kriget, men hade börjat falla i stycken efter två dagars skottlossning. Det kan inte finnas några tvivel om att den första ”reform” som de allierade regeringarna blir tvungna att genomföra efter kriget – till och med innan några reformer i Makedonien – kommer att vara att skaffa ny utrustning till sina arméer. Ledande politiker i Bulgarien, särskilt finansexperterna, tröstar sig med tanken på att kriget visserligen ger enorma påfrestningar på landets materiella resurser, men att det kommer att lösa den makedoniska frågan och därmed göra det möjligt för Bulgarien att lätta på militärutgifternas fruktansvärda börda. Men det är knappast sannolikt att denna åsikt kommer att bekräftas. Stormakternas press – åtminstone den österrikiska och tyska pressen – lovprisar nu den nya militära makt som har upprättats av de Balkanallierades enade arméer. Sju eller åttahundratusen bajonetter, och dessutom segerrika sådana, imponerar både på börserna och Europas utrikesministrar. De internationella allianserna efter kriget kommer att ta hänsyn till denna Balkanarmé med tre kvarts miljoner man. Den kommer att tillhandahålla den bas som avgör stormakternas inställning till de Balkanallierade, och vice versa. Efter att ha utvärderat Bulgariens, Serbiens och Greklands nya militära betydelse kommer inte den europeiska diplomatin att låta dessa länder minska deras värdering. Som ett resultat av kriget kommer otvivelaktigt Balkanhalvöns samtliga materiella resurser att utsättas för fortsatta påfrestningar för militära syften.

II

De serbiska soldaternas sinnesstämning på vägen mot ”Edrine” är stolthet och förtjusning. Den långa resan ger dem ett andrum mellan två slag. Beredvilligt och med typisk serbisk livlighet samtalar de med klungan av åskådare, som talar ett språk som de till hälften känner igen.

”Precis som resten av oss, mina politiska kollegor, är jag mot kriget”, sa en serbisk socialist till mig i Belgrad. ”Men kriget är ett faktum. Och till skillnad från de flesta av mina kollegor kan jag inte bortse från det faktum att kriget kommer att efterlämna en del mycket värdefulla effekter i folkets medvetande. Av främsta betydelse är enligt min åsikt den förbrödring som äger rum mellan de bulgariska och serbiska arméerna. De är inte bara arméer, förstår du, de är människor. Balkanhalvöns viktigaste förbannelse är, som jag ser det, fiendskapen mellan Serbien och Bulgarien. Efter denna gemensamma kamp, som moraliskt kommer att svetsa samman dessa två beväpnade folk, kan ingen politik, som grundar sig på att piska upp fientlighet mellan de två grannländerna och nära

besläktade nationerna, lyckas. Vare sig de härskande kretsarna önskar det eller inte, så kommer detta slagfältets broderskap att bli hörnstenen för en Balkanfederation – inte en dynastisk och diplomatisk federation utan en folkens federation.”

”Du förlitar dig alltför mycket på psykologiska storheter som inte går att uppskatta”, sa andra och invände mot denna uppfattning. ”Vi vet inte ens vilken vändning händelserna kommer att ta i den omedelbara framtiden. Vi vet inte om denna förbrödring kommer att vara så länge. Vilka garantier finns det för att dessa två besläktade arméer, i händelse av seger eller i händelse av nederlag, inte kommer att ställas mot varandra?”

Kievskaja Mysl nr 295

24 oktober 1912

Brianchaninovs gest (Serbien och de ryska slavofilerna)

”Jeremia, Jeremia, du skulle ha stannat hemma!”

För tre dagar sedan höll några lokala politiskt bemärkta personer en bankett i restaurangen på Hotel Moskva till Brianchaninovs ära. Han hade kommit hem för ett kort politiskt och diplomatiskt besök å ”den ryska allmänna opinionens” vägnar. Banketten hölls i restaurangens största rum, gästerna satt så att alla kunde se dem, talen hölls så att alla kunde höra – så när Brianchaninov höll sitt extremt långa tack- och farväl, var alla närvarande i restaurangen som inte var ”deltagare” i banketten, av artighet tvungna att inte slamra med sina knivar och gafflar, vilket innebar att det stekta köttet på min tallrik kallnade. Men om det bara hade handlat om detta, så skulle det strängt taget inte funnits tillräcklig orsak att skriva i tidningen om det. Men det fanns en annan, mindre oskyldig sida av denna bankett.

Den förste talaren, professor Belić, talade fullt godkänd ryska (antalet serber som kan tala ryska går att räkna på ena handens fingrar), tackade den allmänna opinionen på ryska för det stöd den hade givit, uttryckte beklagande över den ryska regeringens svaga uppträdande för att den inte hade hållit takten med den allmänna opinionen, och slutade med att uttrycka övertygelsen att Rysslands regering under inflytande från det ryska samhället i framtiden skulle inta en mer beslutsam linje – kort sagt sa han det som alla i professor Belićs ställe skulle ha varit tvungen att säga.

Men så reste sig Brianchaninov för att tala. Han började med att säga att hans politiska tjänster hade blivit överskattade här – från vilket man skulle kunna dra slutsatsen att vissa tjänster tillskrevs Brianchaninov. Sedan framförde han några ganska riktiga men inte särskilt originella idéer om hur fjärran den ryska diplomatin stod det ryska folket, förkunnade att han under dessa dagar mer ville betrakta sig som slav än ryss, och gick sedan till direkt angrepp på den serbiska regeringen, som å sin sida inte tillräckligt uppskattade den ”ryska allmänna opinionens” (de progressivas!) betydelse och därför gjorde räddhågsna eftergifter till österrikarna. Det visade sig, att den enligt honom enda orsaken till att serberna var beredda att lämna Durazzo och Alessio var att de inte hade tillräcklig tilltro till Brianchaninovs partis allsmäktighet. Om serberna uttryckligen hade vägrat att ge upp hamnarna, och det hade inneburit krig – låt mig då, sa han, försäkra er om att vi skulle ha stått på er sida... Förvisso tänker jag inte förneka att vi ödmjukt tar till konfiskeringar, böter, landsförvisning

utan rättegång, och att den ryska diplomatin ignorerar vår existens – allt detta stämmer, men låt mig i den ”ryska allmänna opinionens” namn försäkra er, att om det verkligen hade blivit krig mellan Österrike och Serbien, då, då – Hurra! *Zivjo* [Framåt]!

Jag stenograferade inte Brianchaninovs tal (jag kan inte stenografi), men jag kan ganska exakt återge dess allmänna mening och oavsiktligt humoristiska karaktär. Den ”ryska allmänna opinionen” krävde att den ryska diplomatin aktivt skulle ingripa för Serbiens intressen. Men den ryska diplomatin brydde sig inte om denna uppmaning, och stödde inte Serbiens anspråk på den adriatiska kusten. I ljuset av detta obestridliga faktum kan det förefalla som om den serbiska regeringen hade rätt att utveckla sin egen politik. Det gjorde Pašić, och försökte återuppbygga den diplomatiska bron över Donau. Men den ”ryska allmänna opinionen” reste till Belgrad, och uttrycker nu med vinglasen i handen sitt missnöje. Den hade på det mest beslutsamma sätt trots allt protesterat oavbrutet mot alla eftergifter till Berchtold. Den ryska diplomatin tog förvisso inte minsta notis om dessa protester. Men ändå, vår regering gjorde ett stort misstag här. *Jag* är djärv nog att försäkra er att vi, den allmänna opinionen, kommer att fortsätta på samma väg som tidigare ... *Zivjo!* [Hurra!]

Jag skämdes fullständigt över att höra denna monolog i samma stil som Tolstojs Coco i *Politik*, och hela tiden ställdes frågan enträget i mitt sinne: varför i all världen kom denna min landsman hit? Det hade varit bättre om han hade stannat hemma!

Det fanns förstås inga framstående medlemmar från det gamla Radikalpartiet vid banketten, det parti som uppträdde så räddhåget gentemot Berchtold genom att underskatta den ”ryska allmänna opinionen”. De politiker som talet från talespersonen för de ryska Progressiva riktade sig till tillhörde till största delen två andra serbiska partier: naprednjakerna och ungradikalerna. Och även om båda dessa partier står i opposition till regeringen – ungradikalerna på grund av ett formellt förfäktande av parlamentets rättigheter, naprednjakerna på grund av oenighet med Pašićs överdrivna ”foglighet” – så kände sig ändå alla deltagare på banketten (eller så föreföll det i alla fall mig) lika obekväma när de lyssnade till Brianchaninovs förebråelser.

Och behöver man egentligen fundera särskilt djupt om den faktiska situationen för att förstå att det i Brianchaninovs krigsliknande tal, utöver dess oavsiktliga komik, också fanns en tanklös näsvishet som var ytterst oansvarig, ja till och med, skulle jag vilja säga, helt galen?

När det kommer till kritan var det inte under inflytande från den ”ryska allmänna opinionen”, det vill säga några få högljudda grupper och tidningar, som serberna gjorde sitt yttersta för att så snabbt som möjligt komma i besittning av starka ställningar på den adriatiska kusten. ”Genomför ni bara era uppgifter som soldater ordentligt”, fick serberna höra från *Novoje Vremjas* och *Russkoje Slovos* diplomater och från vissa ”inflytelsesrika” salonger, ”så kommer vi inte att svika er!” Vilka umberanden och uppoffringar den serbiska framstötten mot havet innebar går till exempel att se från detta slående faktum: Sumadijadivisionen nådde Durazzo 19 dagar efter att den hade lämnat Prizren, med bara 80 av de 3.000 hästar den hade haft från början, resten hade gått under på vägen....

Men nu var kusten ockuperad. Österrike krävde att de skulle lämna den. Ingen hade förstås redan tidigare tvivlat på att detta krav skulle framföras i en eller annan form. Men uppmanade av den inofficiella ryska diplomatin, som framställde sig som en äkta, faktisk rysk diplomati, gick serberna vidare till en konflikt med Österrike. När situationen blev mycket akut, när sökarljusen i Semlin

började lysa upp kungens palats i Belgrad på natten, och kejsarliga och kungliga kanonbåtar okynigt började välta serbiska prämar, måste vi anta att Pašić rakt ut frågade den ryske ambassadören Hartwig: ”Vad kommer att hända nu?” Och Hartwig, som har rykte om sig att vara en stötspelare till en inofficiellt verkligt slavisk politik på Balkan, svarade utan tvekan: ”Räkna inte med något från oss ... personligen skulle jag – ni känner till mina böjelser ... Men Petersburg ... Inget kommer att hända ...” Pašić samlar sig då beslutsamt, och lämnar efter detta mönstersamtal ambassaden, och observerar utan tvekan alla artighetens regler. Men redan på vägen hem meddelar han Masaryk, eller Kramar, eller någon annan person att den serbiska regeringen är beredd att uppnå en överenskommelse med Wien – att de, Serbien, kommer att gå med på Österrikes krav, om det presenteras som Europas uppfattning. ”Om Europa beslutar att vi ska dra tillbaka våra trupper från Albanien så kommer vi att dra tillbaka dem”, skrev *Samouprava*. Det var inget lätt beslut att ta. Vad gäller vilka ”rättigheter” Serbien egentligen har i Albanien är en speciell fråga. Men Serbien gjorde uppoffringarna i full tillförsikt om att hennes anspråk skulle få stöd. Vad gäller en neutral hamn, kunde Serbien ha uppnått *det* utan några uppoffringar, bara till priset av att hålla tassarna borta från Albanien. Om den serbiska regeringen följde en annan väg så ligger ansvaret för det på den inofficiella ryska diplomatin och den ”allmänna opinion” som tjänar den. Och det är bara på grund av att denna ”andra väg” har visat sig vara en återvändsgränd som Pašić i god tid svängde av den i riktning mot en överenskommelse med Wien.

Men Brianchaninov, som kom från Petersburg till Belgrad i tolfte timmen, samme Brianchaninov vars tjänster överskattades grovt, har trots allt som har hänt djärvheten att förebrå den serbiska regeringen för ... räddhågsenhet och bristande tilltro till den ”ryska allmänna opinionen”. Och vad skulle egentligen ha hänt om österrikarna hade erövrat Belgrad? Skulle kanske Brianchaninov ha skickat två Progressiva armékåror till Galicien?

Åsikten att Serbien inte skulle överge sina ställningar vid kusten oavsett vad som hände togs inte hit av Brianchaninov. Den upprepas i muttrande tonfall av många serber, i synnerhet bland officerarna. Samma åsikt uttrycks på olika sätt – tidigare högljutt men numera tystare – i flera serbiska tidningar: *Politika*, *Pravda*, *Stampa*. Och det är inte alls osannolikt att det kommer att göras ett försök att genomföra denna uppfattning. Traditionen att officerare utför oberoende politiska handlingar är ganska starkt rotad i Serbien. Och i denna tvistefråga, där officerarna är direkt påverkade, och där det är upp till dem och bara dem om händelserna går i en eller annan riktning, är frestelsen mycket stark.

Ett helt parti i Serbien – de så kallade Nationalisterna, de före detta Liberalerna, Milans galet despotiska regims tjänstefolk – har nu utformat sin politik för att sporra officerarna att vidta ”djärvt patriotiska åtgärder”, och sedan, oavsett om det leder till något i landets utrikespolitiska relationer eller ej, störta Pašić och hela radikalernas regim, och själv ta makten. Som alltid förenar detta nationalistiska gäng delar av hovet med delar från den vulgära demagogin i en intrig, och använder nu i sin tidning de Svarta hundradenas upploppsbefrämjande språk. De kräver att det befintliga politiska systemet ska krossas, ”utan att vara kräsna vad gäller medlen”. Med en patriotisk åtgärd menar förvisso nationalisterna egentligen att provocera fram krig, inte med Österrike (vars stöd de snarare till och med räknar med) utan med Bulgarien – om Bitolj, Veles och Prilep. Men om det värsta händer, för nationalisterna också fram parollen: Ge inte upp Durazzo! Deras grundläggande uppgift ligger på ett helt annat plan: att utnyttja missnöjet bland officerarna, få till stånd yttre och

inre kaos och störta regimen som står i vägen för dem. Det är viktigt att bestämt komma ihåg att vissa ryska tidningars och "salongers" obetänksamma agitation, som lovar sådant som de inte kan utlova, bara sprider inbillade fantasier inom den serbiska politiken, och till syvende och sist tjänar de intressen som en viss klick av äventyrare av allra mörkaste sort har.

Och om så bara för detta skäl hade det varit bättre om folk som Brianchaninov hade stannat hemma.

Kievskaja Mysl nr 360.

29 december 1912